

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA.

MEGINDÍTOTTA

PINTÉR JENŐ

SZERKESZTI

ALSZEGHY ZSOLT

HUSZONNYOLCADIK ÉVFOLYAM.

KIADJA A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

BUDAPEST, 1939.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK.

	Oldal
Kerecsényi Dezső : A reformáció és az irodalomtörténeti korhatár	161

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kardeván Károly : Az angyalok második kara Az ember tragédiájában	176
---	-----

BÍRÁLATOK.

Lázár Béla : Pekár Gyula. — Szász Károly : A magyar dráma története. — Kilián Zoltán : Rádióesztétika. — Siklóssy László : Az országgyűlési beszéd útja. — Vértés Augusztina : A finnugorság felfedezése. — Gábrriel Asztrik : Magyar diákok Párizsban. — Irodalomtörténeti cikkek a gimnáziumok 1938—39. évi évkönyveiben. — Schulek Tibor : Bornemisza Péter. — Két értekezés a debreceni színészetéről. — Gróf Széchenyi István naplója. VI. — Két emlékkönyv. — Bóta Károly : Istvánffy Miklós.....	180
---	-----

FOLYÓIRATOK SZEMLEJE.

Folyóiratok	192
-------------------	-----

FIGYELŐ.

Egy titokzatos vers. — Ismeretlen Tompa-levél. — Vörösmarty ifjúkori kísérletei. — Ellúnytak. — Társasági ügyek.....	196
Tárgy- és névmutató.....	213

Az új sajtótörvény rendelkezéseinek értelmében ez évi utolsó számunk 7—8. helyett csak 7.-ként jelenik meg. Egy-egy évben továbbra is négy füzetet adunk.

A reformáció és az irodalomtörténeti korszak-határ.

Írta: KERECSENYI DEZSŐ.

A magyar irodalomtörténetírás mintegy száz esztendő óta nevezi a XVI. századot a reformáció századának, vagy másképen a protestantizmus korának. Amint irodalmunk legelső lépteinek irányításában lehetetlenség volt nem látnunk a keresztyénség felvételének, majd elterjedésének irodalomteremtő erejét, ugyanúgy lépett a köztudatba, hogy a vallás és a hit e második bennünket ért hulláma és irodalmunk alakulása között eltörölhetetlen összefüggés van. A korelnevezéssel mi is alkalmazkodtunk köz-európai irodalomtörténeti korszakoláshoz.

Irodalomismeretünknek ez a része azonban maga is történeti fejlődmény. A reformációnak irodalmat alakító és módosító ereje csak akkor lehetett némi-kép tudatossá, amikor magának az egész magyar irodalomnak, mint sajátos szellemi folyamatnak a változó képe is kivált az egyetemes multismeretből. Ez az idő pedig a 18. és a 19. század fordulója.

De nem ez az első olyan időpont, amikor a magyar élet valamelyes kezdeti formában ráésmélt arra, hogy szellemi változáson megy át. Legerősebb volt ennek a tudata éppen Mohács után. Megfogalmazói azok a magyar humanisták, akik a Mohács előtti időkre visszaemlékezve szinte a saját bőrükön voltak kénytelenek érezni a „mutatio“ keserveit. Ember-középponti szemléletüknek megfelelően a kortársak politikai, vallási felfogásának, általában az emberi magatartásnak megváltozását tapasztalták, s ezek az egyénekenkénti tapasztalatok voltak az alapjai annak, hogy lassanként a „megváltozott világ“ és „megváltozott Magyarország“ korjellemző képzele is a kialakulás felé indult. Ez a humanista korváltozástudat azonban nem volt több, mint a pusztai vándorlásba kergetett nép fájdalmas visszavágyása a nyugodt és békés magyar multba. A humanisták a változásban hanyatlást éreztek, mindannak pusztulását, amelyet legfőbb emberi értékek tartottak. Szerintük éppen az a bizonyos aranykor végződött be, melynek kezdetét a „bonae litterae“ feltámadása, megvalósulását pedig magyar viszonylatban Janus Pannonius költészete s a királyi udvarok műveltségi élete jelezte. Mindez nem különlegesen magyar jelenség. A reformációval együttjáró szellemi küzdelmek, majd a hitbeli különbözőségekből eredő gyűlölségek és üldözések a romlás és hanyatlás egyetemes jelei voltak. E hanyatlás-gondolat legfőbb terjesztője maga Erasmus volt. 1520 után írt panaszos leveleire a vele egyező gondolat emberei részéről minden országból szapora visszhangok válaszoltak, s az egyéni keservek ebben a szellemi rétegben táultak korhangulattá. „Simul cum Bonis Literis omnia fere Studia collapsa sunt.

Video res humanas ad Turcicam quandam Barbariem tendere⁴¹ — olvassuk egyik levelében. Azzal, hogy ennek a tragikus változásnak az észrevevéséhez nálunk még az ország szerkezetének megroppanása is társult, e dekadencia-hangulat a maga magyar színét is megkapta.

A „humanae res“ szempontjából valóban minden összeomlott. Így hirdette azt Luther is, akinek lelkeket megrázó fellépése az öregedő Erasmusnak annyi keservet okozott. Míg azonban ez az összeomlás a humanistának egy soha vissza nem térő aranykor végét jelentette, a reformáció egyenest ebben látta az újjászületés kezdetét. A régi ember levetkezéséről és az „új“ felöltözéséről volt szó. Ellentétben a humanizmussal, a reformáció ugyan nem „új tudományt“ („nova studia“) jött hirdetni — az „új“ tudomány az ő szemében is hamarosan éppen olyan eretnekséggé vált, mint amilyen ő volt a római egyházban —, célja azonban az volt, hogy az embert újjáteremtse és az üdvösségben bizonyossá tegye. A változás tudata tehát benne is éppoly erős volt, mint a humanizmusban. „Lám nagy dolog ez — írta Sztáray Mihály — mely dolgok kezdenek inamár lenni, bizony én azt hiszem, hamar elfordul immár ez világ.“⁴² Ez a vallásos újjászületésgondolat hamarosan tovább is gazdagodott. A humanizmushoz közelálló reformátorok, különösen Zwingli és Melancthon nyomán nálunk is végbement a kétfajta „újjászületés“, a renaissance-irodalmisság és a reformáció oly összeolvadása, mely minden újnak a kezdetét egyetlen időpontba, a reformáció megindulásáéba vetítette. „Annis superioribus, *infra hominis pene aetatem*, nova lux divinitus exorta est, ut *una cum aliis artibus literariis, et religionis doctrina* tamquam ex profundo quodam coeco *emerserit*.“⁴³ Stöckel Lénartnak ez a véleménye mintegy összefoglalása azoknak a vele nagyjában egykori nyilatkozatoknak, melyek majd a későbbi korszakléletet is erősen támogatni fogják. Így pl. a magyar nyelv írásos használatára vonatkozó megjegyzések. Sylvester János a magyar nyelvről, mint „thesaurus hactenus absconditus“⁴⁴-ről beszél, „quem nunc primum eruimus“, de ugyanígy az újdonság bemutatásának mozdulatával „de nova apud nostris imprimendi arte“, a nyomdáról is.⁴ Bornemissza Péter is a magyar nyelven való könyvírás „nem régi“ elkezdésének említésével árul el valamit abból, hogy az „írásbeliség“ szükségleteiben és szándékaiban bizonyos változásokat kellett észrevenni.

Mindezt részben a humanizmus restauráció-gondolata, részben a reformáció újjászületés-élménye táplálta. Mihelyt ez a kettő elgyengült, elveszett maga a szellemi korváltozás tudata is. A 16. század végére ez meg is történt. Rimay János már Balassa Bálint verseit látja olyanoknak, mint amelyek magyarul valósították meg az antikvitás és a renaissance nagy kezdeményeit, Szenci Molnár Albert talán a kéziratosság és nyomtatás közti határvonalat sejtette meg, amikor kódexek után kutatott, de az a fajta egyetemes változás-tudat, mely a 16. század ötvenes-hatvanas éveig szemeltartható, innen kezdve eltűnt. Aktuális élményként erős volt, de a mult szellemi részének az időben való elrendezéseig nem tudott eljutni. A multszelélet ilyen igényeit tökélete-

¹ Levele Hadrianus Barlandushoz 1525-ben. *Epistolae Selectiores*... Wratislaviae, 1752. 449. l.

² Idézi *Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus*. Minerva, 1923. 20. l.

³ *L. Stöckel: Formulae*... Bártfa, 1578. (Ajánlás Révay Mihálynak és Ferencnek.)

⁴ *L. Toldy: Corpus Grammaticorum*. Pest, 1886. 3. l.

sen kielégítette a történetírás (és a történeti ének), egyre vastagabbra rajzolván nálunk Mohács választóvonalát.

A már szinte kizárólagosan a magyar irodalom életére vonatkoztatott korszak-látás, mint már előbb jeleztük is, nem régibb nálunk a 18. század legutolsó évtizedeinél. Létrejöttéhez mindazokra a tényezőkre szükség volt, mint amelyek a 16. század aktuális élményekből fakadó korváltozás-tudatát sugalmazták, de kellett hozzá újak is. Ismét életre kelt a megújulás, az átalakulás gondolata éppoly elevenséggel, mint a renaissance és a reformáció idején, mindez azonban, a kor egyéb, főként politikai kívánalmaival párhuzamosan, most már sajátlagosabban a magyar életre vonatkoztatva. Írók és tudósok megint érzékenyek lettek a „nagy változások“-ra. Nem hiányzott a felfedezéseken érzett öröm élménye sem. A tudósok könyveket és kéziratokat találtak a könyvtárakban s ezek távolabbra nyújtották ki annak a szellemi folyamatnak az élettartamát, melynek nemsokára neve is lesz: magyar nemzeti irodalom. Az írók egymást és egymás műveit is felfedezik, új ízeket kóstolgatnak nyelvben és műveltségben. Mindezek mellett rajtuk is átment a köz-európai felvilágosodás neohumanista hulláma. Erasmus olvasása megint divatossá vált, néhány művét nálunk is újra kiadták, s legnagyobb renaissance-költőnk, Janus Pannonius összegyűjtött műveinek ki nyomtatását is ennek az időnek köszönjük. Végül pedig ott állt mindenki előtt az egész 18. század latin nyelvű történetírása a maga hatalmas anyaggyűjteményeivel, összefoglalásaival s tette láthatóvá, a megújulni kívánó korszaknak idősezerű tanulságul, a magyar múlt változó formáit.

Egészen természetes, hogy a litteratus multnak korszakos rendezését először a magyarországi latinság végezte el, mert ez rendelkezett a legnagyobb és a legismertebb anyaggal, s mert részben hazai, részben külföldről jött tapasztalatok, az egyetemes „historia litteraria“ nyomán, neki voltak az áttekintéshez és csoportosításhoz szükséges elvi szempontjai. Wallaszky Pál *Conspectus*-a (1785) az irodalmi feladatait nemsokára befejező magyar latinság irodalmi tudatából kiindulva, százados áttekintéseiben a „renatae litterae“ Mátyás-kori ragyogásában állapította meg a korszakos elindulást. „Provehimur — írja — ad seculum XV., quod *Consensu omnium*, rei publ. in Hungaria litterariae, prae reliquis nationibus Europaeis, fuit faventissimum. Quidquid frugis bonae per provincias reliquas dispersum reperiebatur, id in Hungariam, tanquam in centrum confluebat.“ Nézete szerint ezt a nagyszerű emelkedést a mohácsi katasztrófa csak egy pillanatra szakítja meg: „Seculi XVI. initio salva fuere scientiis in Hungaria omnia, et tanto ampliora sperabant incrementa, quo maior tota Europa honor eruditioni tribuebatur, atque doctorum virorum augebatur numerus. At vero subito, circa annum 1526, rursum omnia deorsum volvi coeperunt, et ni Deus alias prospexisset litteris: pessum itura videbantur omnia... Iniquiora secutura erant litteris: nisi ex exteris regionibus suppetiae latae, non solum eas stitissent: verum elegantiores etiam et solidiores reddidissent. Conferto enim numero Iuvenes Hungari, Romam, Bononiam, Batavium, Genevam et Basileam, imprimis vero audita celebritate eius, Vittebergam excurrerant, et onusti eruditione multifaria in patriam redibant, atque scientiis pro virili opem ferebant.“⁵ A 17—18. század „respublica litteraria“-jának hagyománya és a fel-

⁵ *Wallaszky* i. m. 74., 105—106. l.

világosodás alakította ezt a korszakjellemzést. Persze a felvilágosodásnak olyan formája, mely a mindenkivel közös és „megvilágosító“ tudomány nevében zavartalan egyensúlyba hozza a magyar szellemben Róma és Wittenberg, Bologna és Genf ösztönzéseit. Wallaszky, az evangélikus pap, a teológus írkat felekezetileg csoportosítja, de egybűtt óvatosan kerűli a vallási szempontokat.

Könyvének egyik bőven kiaknázója, Belnay A. György „*Historia litterarum bonarumque artium in Hungaria*“ c. munkájában (1799) mintha egy lépéssel már tovább igyekezett volna. Majdnem szórul-szóra megismételte Wallaszky előbb idézett korjellemzését, de megtoldotta egy olyan mondattal, mely a Mohács után bekövetkezett tudományos fellendüléshez a megújított vallás kíséretét adta. „*Hanc (sc. eruditionem) quidem comparabant non modicum, verum et nota quaedam quoad Religionem principia, praesertim Wittenbergae, hauriebant.*...“⁶ Hogy mit akart még ezzel kapcsolatban mondani, nem tudjuk. Mondata befejezetlenül áll a fejezet végén, mert a cenzúra a végét törölte. A rákövetkező fejezetben már elsőnek Oláh Miklós vallást és tudományt restauráló törekvéseiről olvasunk, itt is elsőül a jezsuiták betelepítéséről és ennek jelentőségéről.

Mindezekben a korjellemzésekben az irodalomnak az a fogalma él, amely a 17—18. század folyamán egészen általános, az t. i., hogy a magyar irodalom földrajzilag és politikailag elhatárolható területen élő, két- vagy többnyelvű, tudományos, vagy legalább is annak minősíthető írásbeliség. A reformáció így, mint korjellemző szellemi valóság, csak ezzel a túlnyomóan latin tudományossággal találkozhatott. Így találkozott Wallaszkynál („*imprimis Vittebergam*“) és Belnaynál a Mohács előtti „*renatae litterae*“ újra való felélesztésének egyik óvatosan becsúsztatott tényezőjeként. Nem volt még egvedűli és döntően jellemző tényező, hanem inkább csak részszerinti alap, az az egyetemes vallásos buzgalom és érdeklődés, mely ugyan a hit dolgaiért indult a külföldi egyetemekre, de tudománnyal érkezik haza.

A reformáció a magyar irodalom fejlődését majdnem egyetlenül befolyásoló tényezővé az irodalmi köztudatban akkor lett, amidőn magában az időszerű irodalomszemléletben is új meghatározó jegy keletkezett. Ez az új jegy: a nemzeti nyelv. Annak a latinságnak a fénye, mely a „*historia litteraria*“ rendező mozdulatait irányította, egyszeriben homályosulni kezdett. „Mátyás királyunk alatt — írja Pápay Sámuel — olly fényre hozatott országunkban a *Literatura*, hogy ezidőben a köz értelem szerint [*consensu omnium* — mondja Wallaszky] a magyar Haza vala az Európai tudós világnak tündöklő középontjává, s az *minden bizonynyal időszakaszt formált volna* a Nemzeti *Literaturára* nézve is, hanem ha ezt megindulttában a megrögzött Deákságnak egész Európát kötve tartó lántzai vissza nem tartóztatták volna.“⁷ Megkezdődött tehát az a folyamat, mely a magyar renaissance-irodalmat az egészséges irodalmi fejlődés szempontjából szép, de meddő jelenségnek fogta fel, olyannak, amit ugyan a nemzeti büszkeség említés nélkül nem hagyhat, de tudja róla, hogy életbeli jelentősége semmi. A nemzeti élet Mohács utáni nekilendülésére irányult a tekintet, éspedig úgy, hogy a 18—19. század fordulójának nemzeti politikai és műveltségi vágyai vetítették vissza a 16. század elejére. „Nem maradtunk e tsapás után minden vígasztalás nélkül. Felemelte ugyantsak fejét

⁶ Belnay i. m. 73—74. l.

⁷ Pápay Sámuel: *A magyar irodalom eszmérete*. Veszprém, 1808. 361. l.

földig levert nemzetünk; nyelvünk pedig ezután tett *nevezetes fordulást az Írástudásban*.⁸ Ez a nevezetes fordulás kezdete Pápay szerint a fejlődés második „időkerület”-ének, korszakának, „a reformátzió idejétől fogva II. József császár uralkodásáig”. A korelhatárolásban megjelent a reformáció szó.

Pápay Sámuel is igen erősen épített Wallaszky anyagára, de ahogyan a Mátyás-kort elhomályosította, ugyanúgy szélesre tágította azt az elődeitől csak óvatosan megmutatott vallási alapot, melyre az új nyelvi és irodalmi kezdemények ráhelyezkedtek: „A Mohátsi Veszedelem után — írja — a pusztító ellenség által a Múzsák újólág kiűzetvén Országunkból, azoknak felkeresése végett, ismét idegen Oskolákra kellett indulni a Magyar ifjúságnak. Ifjaink tehát már most nagyobb számmal jártak ki, mint az előtt, Bononiába, Pataviába, [Róma már kimaradt!] Bázélbe, de leginkább Vittenbergbe. Ekkor forrott itt a nemrégiben kiűtött Reformátió. Szép tudományul megrakódva jöttek tehát vissza a magyar ifjak a külföldről, de Vittenbergből egyszersmind bővebb mértékkel hozták közinkbe a Vallásbeli új tudományt is... Nagy munkásságra tüzelte ekkor a Vallásbeli buzgóság a Felekezeteket... Ez időben tehát tüzes vetélkedések gyulladván a vallás dolgában, szint oly buzgó törekedések támadtak a tudományok üzésében is, s minthogy a Vallás dolga köz ügye volt minden felső és alsó rendű, írástudó és tudatlan embereknek, azért már ekkor hazai nyelvenn is sűrűn jövének világ eleibe az Írástudók munkái, nem tsak olyanok pedig, melyek a Vallást tanították, hanem a melyek a világ történeteit, vitézek nagy tetteit, természet esméretét, s különösen Nyelvünknek filológiáját is tárgyasták, amiért is már ezen időszakasról állíthatyuk leginkább, hogy *itt érte el nemzeti Literaturánk a maga ifjúságát*.“⁹

Bármennyire nyelvi szempontú volt is Pápay Sámuel fejlődésrajza, már magában foglalta mindazokat az elemeket, melyekből a későbbi irodalomtörténet a maga korelhatároló elveit egyberakta. A vallásbeli „tüzes vetélkedések” okozta fokozott könyvtermelés, az olvasóközönség kiterjedése, a már világainak nevezhető történeti énekköltés és történetírás, valamint a magyar nyelven való írás feltűnően szaporább volta lettek innen kezdve azok a fejlődésbeli jelenségek, melyek a reformáció korszakának minden előzménytől megkülönböztető színét megadták. Maga Pápay egyébként, amint a renaissance-latinsággal tette, a Mohács előtti magyar nyelvű írásbeliség jelentőségét is csökkentette, de míg amazt a magyarnyelvűség, emezt már a világiség nevében, 16. sz. eleji magyar írásemlékeink csak jelei „azon iparkodásnak, miként próbálgatta nemzeti literatúránk elsöben is a *szenteskedésben* a maga fellengősebb repülését“.¹⁰ A határvonal a Mohács előtti és utáni idők között (a „nevezetes fordulás”) egyre láthatóbbá vált.¹⁰

⁸ Pápay i. m. 366. l.

⁹ U. o. 367—368. l.

¹⁰ U. o. 366. l.

Kazinczy (Erd. Mus. 1814. 5. l.) a korfordulatot így jelzi: „Álomkországunk oly nagy volt, hogy belőle nem kisebb történet által lehetett felveretettünk, mint az a szakadás vala, melyet a Wittenbergai Augusztianus-barát újításai támasztottak. Az ő Apostolai itt magyarul írtak, vulamint maga Luther ott németül, hogy az új tudomány a nép által értessék, s a proselytusok minél több számban szaporodjanak. A régi dogma tanítóji követték a példát, s ami ezen villongás által nyert, az — a Haza nyelve s literatúrája vala.“ Ugyanigy az 1808-ból való német eredetiben. (R. M. Kvt. 37. k. 95. l.)

Ebben a kezdődő korszemleletben azonban már ekkor valami ellenmondás rejlett. Egy vallási szempontból mindjobban közömbösödő időszak irodalmunk első igazinak felismert nélkülülését a hit megújulásával hozta kapcsolatba. Lényegében tehát éppen olyan találkozást látott, mint a 16. század hitvallói, akik a „nova lux“ megjelenését hit és tudomány egyidőben való megújulásából eredeztették. Amíg azonban ez a nézet a régiségben őszinte volt, itt a 19. században csak úgy volt elfogadható, hogy a reformációt némikép a kor vallási felfogásához idomították.

A reformációnak a kor fejlődéstörténeti eszméibe való beágyazását jó részt egy nagy vitáktól kísért, de akkor egész Európában olvasott könyv hajtotta végre. A könyv szerzője Charles Villers, francia emigráns, az enciklopédisták tanítványa. Ő maga katolikusnak született, de német felesége protestáns volt, s egyesek szerint később ő maga is áttért. Könyve, akárcsak Rousseau, korszakjelzővé emelkedett „Discours“ja, akadémiai pályázatnak köszönte létrejöttét. A francia akadémia 1803-ban ugyanis a következő, sajátosan aufklérista kérdés megoldására hirdetett pályázatot: „Quelle influence la réformation de Luther a-t-elle exercée sur la situation politique des Etats de l'Europe, et sur le progrès des lumières?“¹¹ A pályadíjat Villers nyerte el, s műve már 1804-ben „Essai sur l'Esprit et l'Influence de la Réformation de Luther“ címmel Párizsban meg is jelent. 1805-ben egyszerre két német kiadásra látott napvilágot. Utána is még többször kiadták.

Villers könyvének¹² azok az alaptételei, melyek a szélesebb köztudat alakításában résztvettek, a következők: A reformáció „Tochter der wieder aufblühenden Wissenschaften“, azaz a renaissance egyes következménye és folytatása. Ezért tehát a műveltségi fejlődés szempontjából szorosan lényéhez tartoznak a renaissance és a humanizmus jellegzetessége: a régi és élő nyelvek, vallások, a történelem, a filozófia, a gyakorlati erkölcs és a politika tanulmányozása, a széptudományok művelése. A szorosabban vett szépművészeteknek nem adott ilyen lökést, de annál inkább ezek elvi és elméleti kutatásának, törvényszerűségeik meghatározásának. Mindez pedig azért volt lehetséges, mert az emberi értelm felszabadult a tekintély nyomása alól. „Die Reformation war in ihrem Ursprunge nur der Akt, wodurch die Vernunft sich selbst für mündig, für frei vom Joch willkürlicher Autorität erklärte.“ Ami pedig a reformációnak a vallás és a hit ügyére tett hatását illeti, az abban áll, hogy a vallás és a hit egyszerűbbé, a gyakorlati erkölcs és az észszerű Isten-hívés szükségleteihez idomult. „Die jetzt protestantischen Nationen... haben sich immer darin vereinigt, die Religion zu vereinfachen, sie strenger, geistiger zu bilden, in dem sie dem *Deismus* und der *Moral*, die ihr zum Grunde liegen, unverletzliche Treue bewahrten.“¹³

Ezek az elvek pontosan beletaláltak a közgondolkodásba, különösen pedig nálunk. A reformáció előfutárává lett a deista felvilágosodottságnak és az ész munkálta emberi és nemzeti haladásnak. Megszakítás nélküli fejlődésvonallá alakult, első formájában, renaissance, reformáció és felvilágosodás eddig laza

¹¹ Biographie Universelle, XX. kötet. Paris, 1835. 125. 1.

¹² A következő német kiadás szövegéből idézzük: *Darstellung der Reformation Luthers, ihres Geistes und ihrer Wirkungen*. Leipzig. 1819.

¹³ I. m. 147., 199., 191. 1.

egymásutánja. A magyar irodalmi műveltség még nem ment át azon a nagy átalakulásra, melyet a szépirodalmiság uralomra jutása hozott magával, s így minden gond nélkül mellőzhette történetiszemléletében azokat a szempontokat, melyeket a gyakorlati (tudományos, politikai, erkölcsi stb.) hasznosság gondolatától mindig függetlenül akaró szépirodalom ismert majd fel a maga fejlődésének irányító elvéül. Ezekre az elvekre akkor még igen kevesen figyeltek: csak a költők, a szépírók.

Villers könyvét nálunk is sokan olvasták. Nevezetessége azonban nemcsak a művelt magyar közvélemény alakításában van, hanem abban is, hogy az ellenkező véleményt is ez hívta elő. Ennek a véleménynek a megfogalmazása azé, aki először kísérte meg irodalmi multunknak a tények összegezésén messze túlnem, értelmező egybefoglalását, és akit véleményadásában nem vezethetett — mint egyikét-másikat kortársainak — a vallásfelekezeti kötöttség sem, hanem egységgyűl az irodalomnak akkor még igen kezdeten álló új szemlélete. A református Kölcsey Ferencről van szó.

Figyelmét Kazinczy Ferenc hívta fel Villers könyvére. Már sokat hallhatott róla, mert olvasatlanul is elutasító mozdulattal tekintett a könyv érveire és megállapításaira. „Villersnek munkáját a Reformációról hogy elolvassam — írja —, mindeddig reá nem vehettem magamat. Félek, hogy *közideákkal* van eltelve.”¹⁴ Alig több ez a nyilatkozat, mint a fiatal költő ön-elhatároló vágyának kifejezése, de mindenesetre bizonyítéka már annak, hogy Villers könyve közvéleményt teremtett. Kölcsey pedig egész életén végighaladó kérdést ragadott meg vele. Egy évvel később — nyilván a könyv elolvasása után — már egészen tisztán elkülöníti egymástól a lelkében szembeállított feleket: „Mely nagy köz Calvin és Petrarcha közt, s melyiket lehet pedig inkább és *szébb értelemben* reformátornak nevezni, azt-e, a ki *izlést adott a tudományban*, vagy a ki vallásbeli tudomány helyett más vallásbeli tudományt?”¹⁵

A reformáció eddig a műveltségi (irodalmi) fejlődés és haladás következő korszak tényezőit tudta magába foglalni: az emberi ész felszabadulása, a tudományok területének kibővülése, világosság a tudományban s végül a nemzeti nyelvvel való foglalkozás. Abból, hogy a reformáció a renaissance „leány“-a, mindez igen természetesen és könnyen következett. Kölcsey viszont az egész gondolati szerkezetnek abba a keskeny részébe illesztette a feszítővasat, amely most, a szépirodalmiság igényének jelentkezésekor, főként pedig Kölcsey szemében, egyre szélesedőnek látszott. A reformáció nem vette át a renaissance szépiégkultuszát, önmagáért való esztétikumát és formagondját, tehát egyikét sem azoknak a lényeges teremtő elveknek, melyek az új fogalmazású literatura gyökerei. Ellenben hozott a „vallásbeli tudomány helyett *más* vallásbeli tudományt”, s mivel egyik is, másik is egyetemességre és kizárólagosságra tört, hosszú időre véres harcok színhelyévé tette az emberiség életét. A végletekig következetesen neo-humanista Kölcsey „vérengző kor“-nak¹⁶ nevezte a reformáció idejét s Villers könyve ellenében kimondta a maga látta végső tanulságot:

¹⁴ Levél Kazinczy Ferenchez. 1813. okt. 21. M. M. Bp., 1887. IX. 98. l.

¹⁵ Levél Kazinczyhoz. 1814. dec. 22. U. o. 123. l.

¹⁶ M. M. IX. 167.

„A cultura, mely a reformationnak következeiben számláltatik. hátra-vettett.“¹⁷

Ezt a tételt vitte végig a magyar irodalmi multnak abban a filozófikus ábrázolásában is, amelyre az előbb már utaltunk, a „Nemzeti hagyományok“ c. tanulmányában. Oly desztillálása és megszűrése ez a magyar régiség irodalmi tényeinek, hogy alig marad belőlük valami. A szépirodalmiság az egész régiséggel szemben érvényesítette itt a maga kizáró jogát. A reformáció korában — mondja Kölcsey — „látunk nép számára készült énekeket, melyek a költés határán kívül fekszenek... Balassa ritkán fogadta el a való költői szellem intéseit, s többnyire kegyeskedő gondolatokkal foglalatoskodván, hevét elhidegítette... Zrínyi alárendelte a hősnek a poétát...“¹⁸ Ez a szemlélet teljesen elmosta a reformáció korhatár-jellegét, mert a válogatás és a rendezés új elvének engedelmeskedett. A jelen nyelvgazdagító törekvései is csak a költészet, tehát a legkétségteleenebbül „szép“ irodalom művelésével látszottak megvalósulni, s így a multnak is csak ilyen eredményeit lehetett valóban korszakos jelentőségűnek tekinteni. A magyar költészet „ébredését“ — amint Bajza József írta — „Balassa és Rimay szűk körben zengő lantjai“-nak köszönhetjük.¹⁹ Természetes, hogy ez a nézet sohasem vált oly általánossá, mint a Kölcseytől visszautasított „köz-ideák“. De majd új erőre kap akkor, midőn találkozik a reformáció-ellenes Nietzsche amorális szuper-humanizmusával és az ebből eredő esztétikával, s mindannyiszor jelentkezik, amikor az irodalmi ízlés az önelvű artisztikum jogainak érvényesülését követeli. Itt, a 19. század első felében, nem jelentett többet, mint azt, hogy a szépirodalomból kiemelkedő irodalomtörténet a mult anyagának rendbeállításában, több-kevesebb engedménytevessel, most már erre az új elvre is köteles volt tekintettel lenni.

Igy egészen érthető, hogy Toldy Ferenc bizonyos ingadozással tette magáévá az egyre jobban általánosuló „köz-ideák“-kal megindokolt korhatárolást és az ezzel szorosan összefüggő irodalomszemléletet. Első irodalomtörténeti szintézisei, a „Handbuch“ (1828) és „A m. költészet története“ (1854) még a századelejének erősen szépirodalmi jellegű irodalomszemléletében fogantak. Az a költői felfogás, mely főként az évforduló közelében, de már előbb is a mohácsi vésznapot hosszú századokra kiható nemzeti szerencsétlenségként rögzítette meg a köztudatban, nehezen barátkozott meg azzal a gondolattal, hogy az irodalomnak megújódását lássa oly korszakban, melynek a kezdete a nemzetélet összeroppanását jelzi. Még kevésbé fogadta be egykönnyen, mint már Kölcseynél az előbb jeleztük, hogy ezt a megújulást a vallásosság újabb felemelkedéséhez kapcsolja. Hiszen azt az irodalmi megújulást, melyre ez az idő közeli szemtanúként kezdett visszatekinteni, egyik oldalról éppen abban látta, hogy az irodalom végérvényesen kibontakozott a „szenteskodés“-ból és a „kegyeskedés“-ből. Vörösmarty Pázmány Péterrel hirdettette az új vallást, melynek neve: „haza és emberiség“.

A szépirodalmi szempontok érvényesülését mutatta az, hogy Toldy „Handbuch“-jában a korhatárt feljebb esúszttatta, Zápolya János király haláláig. A „Blumenlese aus ungarischen Dichtungen“ c. művében a reformáció

¹⁷ U. o. V. 91. 1.

¹⁸ U. o. III. 38. és 40. 1.

¹⁹ Bajza József: A Telekies tudományos hatása. B. J. M. 1904. 312. 1.

szerepéről még meglehetősen hűvösen írt, de „A magyar költészet történeté”-ben (1854) már a hitújítás egyik jelentős alkotó eleme a Mohács után támadt új korszaknak. A hitújítás és a politikai harcok, valamint a nemzet öntudatra ébredése az indítást adó erők: „*Új kor támadt ekkép a politikai és vallási világban; az irodalom, klastromi elzártságából kilépve, a nemzeti mozgalommal egyesülve, ettől pártolva, az összes nemzethez kezdett szólani, s nemzeti jellemet öltve nemzeti hatalommá válni.*” Első pillantásra úgy látszik, mintha Toldy Pápay korjellemzését ismételte volna meg. Az igen lényeges különbség azonban az, hogy Pápay megfogalmazása mögött a 18. század világi tudományos haladás-gondolata áll („buzgó törekedések támadtak a tudományok fűzésében... nemcsak olyanok, mellyek a vallást tanították...”), Toldy mögött pedig a nemzeti szellem („nemzeti jellem”) 19. századi új követelménye. Pápayék idejében a reformáció történeti képe szinte azonosult a tudományos és műveltségi haladás eszméjével, itt pedig — Toldy tartózkodó és óvatos elvi álláspontjának megfelelően — egyidejűvé vált a nemzeti eszme jelentkezésével. A reformáció, vagy általában a nyomán támadt vallási küzdelem Toldy szemében nem egyedüli megindítója a nemzeti szelleműnek felismert irodalmi fejlődésnek, de mindenesetre egymással összekötött párhuzamos vonalak egyike. Irodalomtörténetírásunk atyja később sem adta fel ezt az óvatos álláspontot. Irodalomtörténetében a 16. század csak „az egyetemes emelkedés kora”-ként szerepelt, mikor is a protestáns papok munkája nyomán „*elégge* gazdag irodalom keletkezett”, „a kezdetet azonban a katolikusok tették volt szentírási fordításokkal”,²⁰ s már csak a bécsi békétől a szatmári békéig terjedő idő irodalmát nevezte az „első virágzás” korának.

Minden korszakolásban benne rejlik az a természetes veszély, hogy a tények és ezek összefüggései bizonyos mértékig szimplifikálódnak. Toldy, első nagy rendezője irodalmi multunk anyagának, a reformáció százada előtt nem merevítette meg úgy a választóvonalat, hogy az áthatások ne lettek volna érezhetőek. A magyar renaissancenak és humanizmusnak még volt az ő szemében annyi jelentősége, semhogy a fejlődés elhanyagolható tényezőjeként tekintette volna. Utódai ezt a zavaró előzményt kiküszöbölték. A tudomány csak ő utána, a szokásos nemzedéki késéssel, tette magáévá a nemzeti irodalom fogalmának az egész multa is vonatkoztatható rendező és válogató alapvető jegyét, a nemzeti nyelvűséget, melyet Toldy nemzedéke, valamint a megelőző is, az élő magyar irodalom egyik megújító eszközüel ismert fel. A Mohács előtti és utáni latinitás egyetemlegesen háttérbe szorult, viszont annál jobban kiemelkedtek a magyarnyelvű törekvések. Mivel pedig magyar reformátoroktól nem is egy alkalommal lehetett olvasni a magyar nyelven való szólás és írás, valamint könyvkiadás követelését, igen könnyen történt meg az, hogy a reformációnak, hitvallóinak és terjesztőinek egész munkája a nemzeti nyelvű irodalmi műveltség tudatos megindítójának tekintett. „Az ő buzgalmuknak és

²⁰ Toldy Ferenc: *A magyar költészet története*. Pest, 1854. I. 109. l. Már „A magyar nemzeti irodalom történeté”-ben (1852. II. kiad. 16. l.) így veszi fel a korhatárt: „Az újkor, a mohácsi vésztől, vagyis a nemzeti visszhatás kezdetétől a nemzeti élet hanyatlásáig, úgymint a XVIII. század közepéig. *Az első virágzás kora*”. Ennek a korszaknak első harmadát nevezi a magyar költészet történetében „protestáns kor”-nak. (II. kiad. 1867. 103. l.)

²¹ Toldy F.: *A magyar nemzeti irodalom története*. Pest, 1868. 35—36. l.

tudásuknak köszönjük az első magyar nyelvtant, az első szótárakat, az első klasszikai fordításokat, a klasszikai módú verselésnek első fennmaradt kísérleteit, az első magyar történeti munkákat. A nemzeti műveltség alapítója, hogy a nemzet nyelvén szóljon, általok valósul meg *egész teljességében és kiterjedésében*... A protestánsoknak e rendkívüli tevékenysége *alaptotta meg a tulajdonképeni magyar irodalmat*...²² A tanítványok és követők, mint ez már kikörülhetetlen következmény, még kevesebb gátlással közvetítették a megtalált igazságot: „Zápolya öldöklő századában ébred föl igazán a magyar szellemi élet, *akkor születik meg tulajdonkép a magyar irodalom*... a reformáció művelte a csodát...²³ 19. századeleji költőink sötét kor-élményét a tudomány az erőteljes és zavartalan indulás szemléletévé alakította.

Pedig e mögött a tudományos felfogás mögött ugyanolyan, sőt még tovább is fejlesztett világiság állt, mint pl. Kölcseynek a reformációt a műveltségi fejlődés szempontjából mélyen elítélő magatartása mögött. Kölcsey még pontosan érezte a reformáció teljes vallási (theológiai) tartalmát s éppen következetesen laicizált nézete az emberi szellem, s vele az irodalom fejlődéséről okolta meg az ő marasztaló ítéletét. Századának vége ezt a keserves szembenállást kiegyenlítette, továbbfejlesztvén a felvilágosodásnak azokat a „köz-ideái“-t, melyeket Kölcsey érzékenyebb tapintása durva egyszerűsítéseknek érzett. Világi történettudomány és a protestantizmus teológiájának liberális és egészen a háborúig uralmon levő szárnya egyaránt résztvett ebben a kiegyenlítésben. „A reformáció története — írta Salamon Ferenc — nem egy felekezeti, hanem magas rangot foglal el az európai civilizáció történetében, s bárminő felekezethez tartozzék a történetíró, külön korszak kezdetének fogja megjelölni a világtörténetben *e nagy forradalmat*... Ha a reformációnak *nem teológiai oldalát*, hanem a közműveltségre tett hatását tekintjük... *a reformáció a gondolatszabadság forradalma volt*...²⁴ Ez a teológiájától megfosztott reformáció egyre több hagyományos vonását vette át a renaissance-nak, még akkor is, ha különbözőségeiket látták is. A renaissance — Ferenczi Zoltán szerint — „lényegében szellemi racionalizmus és arisztokratizmus, mely távol maradt a nagy népességtől. Ezzel szemben a reformáció... egész szellemét belevivén a legszélesebb néprétegekbe, új világot alkotott... az ész teljesen szabaddá lett... vizsgálódás... egyéniség... legfőbb jó lett a kiművelt emberfő... természeti és erkölcsi ember, aki vallásos hitnél fogva közvetlenül érintkezik az Istennel... nemzeti öntudat... nemzeti egyház... álmaiból fölkelti a nemzeti nyelveket s eszközlé a nemzeti irodalmak fölvirágzását...²⁵ Lassankint a századforduló minden eszménye, sőt bizonyára nem egy politikai vágyálma is ott kezdett kavarni a reformáció fogalma körül. Azok a külföldön lefolyt

²² *Beöthy Zsolt: A magyar irodalom kis tükré.* Bp., 1896. 34—35. 1. és *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése.* I. Bp., 1903. 36. 1.

²³ *Kardos Albert: A protestáns kor áttekintése.* Beöthy—Badics: *A magyar irodalom története.* 1906. I. 191. l. *Horváth Cyrill (A magyar irodalom története.* 1899. I. 191. l.) a protestáns hit apostolairól írja: „A valódi irott magyar irodalomnak, mely az egész nemzethez szól, ők a megteremtői.”

²⁴ *Salamon Ferenc: Kisebbségi történelmi dolgozatai.* Bp., 1889. 23. 1.

²⁵ *Ferenczi Zoltán: A magyar protestantizmus irodalomtörténeti jelentősége.* *Protestáns Szemle,* 1917. 487. 1.

víták, amelyek a renaissance tartalmát szétoldották,²⁶ nálunk sem voltak ismeretlenek s hozzájárultak ahhoz, hogy a „két forradalmi irány”²⁷ a századforduló világnézetének megfelelő közelségbe kerüljön egymáshoz. „A reformáció hatalmas fává neveli azt, ami a reneszánsz kebelében mint csíra szunyadt s kellő levegő híjján életre kelni képtelen vala.”²⁸ A protestáns teológia nem egy képviselője előtt is egészen világosnak és megdönthetetlennek látszott az újkori műveltségi és világnézeti fejlődés hármas, egymásba vágó izülete: renaissance, reformáció, felvilágosodás. „Reneszánsz és reformáció nélkül nincs felvilágosodás, de reformáció sincs a reneszánsz nélkül.”²⁹ Más, még radikálisabb megfogalmazásban: „A reformáció maga is a tudományból sarjadzott ki. A kiválóképen tudományos jellegű humanizmus készítette elő az elmékben... A felvilágosodás vette fel aztán a reformátorok által elejtett fonalat és fejlesztette tovább a félbehagyott reformációt.”³⁰ A „semper reformari debet” elve azonosult a profán és egészen 19. századi értelmezésű haladáséval.

Az irodalomtörténet nem is tett mást, mint ennek a műveltségtörténeti és teológiai látásmódnak minden következményét levonta: „A reformáció a szellemeket gondolkodásra, vizsgálatra hívja fel... Ez, ami a reformációnak végtelen fontosságot kölcsönöz a fejlődés, a *haladás* történetében... Most már az irodalom sem a régi többé... Egy csapásra lép ki az osztályok sorompóiból, a gondosan elzárt falak közül, ki az életbe, a nagy *tömegek* közé. Van közönsége, hatalmas és messze terjedő... diadallal emelkedik föl. A bíráló, kutató és, a *szabadság szelleme, az egyéni erő.*” A szellem a reformációval csatlakozott azokhoz, „akik a dogmák megdöntését s az *ember* győzelmét hirdették.”³¹ Ez a szélső pont, ameddig az irodalomtörténet a reformáció irodalmi jelentőségének meghatározásában eljutott. Több évtizeden át élő és a köztudatba is mélyen behatolt korszemlélet formálódott így, oly pontos és egyértelmű fogalmi elhatárolásokkal, melyekkel egyetlen más irodalmi korszak sem dicsekedhetett. A reformáció minden időszerű szellemtörténeti erőt magába tudott foglalni. A legtisztább példát adta arra, mint vetítjük vissza önmagunkat a múlt meghatározása és megértése érdekében.

Ez a korszemlélet oly időben érte el a teljes kifejlődést, amikor már javában folyt a keresztény egyházak különös versengése, hogy melyik tett nagyobb szolgálatot a nemzet földi megmaradása és a világi műveltsége érdekében. A protestáns egyházak, a reformáció örökének birtokosai, méltó és megokolt büszkeséggel nézhettek körül a magyar szellemi életben, ha az irodalomtudomány előbbi igazságaira rágondoltak. Az, hogy „az élő gazdag magyar nemzeti irodalom egészen a reformáció szülötte, a reformáció teremtménye”,³² igazolta a világiság előtt is a reformáció annak idején való szükségességét,

²⁶ L. Huizinga: *Wege der Kulturgeschichte* c. könyvében (1930) a renaissance-ra vonatkozó fejezetet.

²⁷ Ferenczi Z. i. m. i. h.

²⁸ Bartók György: *Reneszánsz és reformáció*. Protestáns Szemle, 1914. 18. l.

²⁹ U. o. 10. l.

³⁰ Zoványi Jenő: *Az evangéliumi protestantizmus egysége*. Protestáns Szemle, 1918. 40–51. l.

³¹ Horváth Cyrill: *A régi magyar irodalom története*. Bp., 1899. 200. l.

³² Harsányi István: *A reformáció hatása a magyar közművelődésre* Bethlen-könyvtár 4. sz. Bp., 1923. 5. l.

fejlődéstörténeti érdemeit, egyben pedig biztosította, talán szabad így mondanunk, a protestáns egyházak magyar közéleti súlyát és jelentőségét. Ugyanakkor pedig, ha szükség volt rá, a tudomány megállapításai apologetikus célokat is szolgáltak.³³ Hogy a keresztyéneég értéke, léte és isteni missziója nem függ — e világban megvalósult több történeti alakja ellenére sem — a tudomány emberi igazságaitól, azzal a versenyző egyházak egyike sem sokat törődött.

Valóban, amikor azt az előbb idézett mondatot leírták, tartalmának már polemikus célzata és jellege is volt. A nemzeti és kulturális érdemeknek az egyik félen való hangoztatása szükségszerűen hívta ki a másik fél ellenmondását. De az ellenmondás nem lehetett könnyű. Nyoma van, hogy katolikus egyházi részről kísérlet történt nálunk is már a 80-as években a középkor rehabilitálására. A közép- és az újkor közötti éles határvonal tompítása volt a cél, hogy megszűnjék az az újkor-varázs, melyben a XIX. század emberé élt. Hogy milyen eredménye lehetett akkor ezeknek a kísérleteknek, elég Péterfy Jenőt idéznünk. Schlauch Lőrinc egy idevágó tanulmányát ismertetvén, ezt írja: „A füzet végére érve, egy nagy talány előtt állunk. Nem bírjuk megérteni a protestantizmus világtörténeti fontosságát.”³⁴

De magán a magyar irodalomtörténet területén is lefolyt ilyen, a reformáció éles korhatár-jellegét megingatni szándékozó küzdelem. Ez az az időszak, amikor erősen vitatott kérdéssé vált, hogy azok az íróink, akik közvetlenül a nagy választóvonalon, az 1526. éven innen jelennek meg, protestánsok voltak-e, vagy sem. Protestáns volt-e már pl. Komjáthi Benedek, Sylvester János, vagy legalább is a reformáció indításának köszönhető-e irodalmi munkásságuk? A valamikori hitviták majdnem megismétlődtek az irodalomtudomány területén. Ismeretes, hogy ennek a vitának el kellett hallgatnia, amidőn Szilády Áron mindezeket a vitatott hitű íróinkat az erasznikus átmenet körébe vonta. Innen kezdve már nem lehetett őket fenntartás nélkül a reformációs irodalmi kezdeménynek létrehozói közé sorolni. Hogy az ú. n. „huszita biblia” körüli nézeteltérések is ennek a vitának a végső nyulványai, azt hiszszük, nem szükséges részleteznünk.

Mindezek a tünetek a magyar katolicizmus védekező mozdulataiból s önmagának a magyar műveltségben elfoglalt régi és időserű helyét féltő magatartásából származtak. Akaratlan segítője támadt azonban magában a magyar protestantizmus új öncszméltre ébredésében. Első jelei már századunk elején megmutatkoznak, sőt — igaz, nagyon magányos és visszhangtalan véleményként — éppen irodalmi vonatkozásban. „A 16. század papságának legfeltűnőbb s legérdekesebb tulajdonságaként azt emelem ki — olvassuk 1905-ben egy protestáns egyházi író tollából —, hogy semmi egyébben nem foglalkozik, mint a lelki élet gondozásával. Annyra mennek e tekintetben, hogy pl. még a haza ügyével sem igen látszanak törődni, ami, megvallani, eleinte kissé különös hatást tett rám. Az előbbi századok papjai nagy politikusok, bátor katonák akik belemerülnek az udvari fondorlatokba, s lóháton vezetik bandériumaikat; a 16. század protestáns prédikátora versbe szedi tanulságul az ó- és újszöveget-

³³ V. ö. *Historicus: Történelemcsinálás a millenium évében*. Protestáns Szemle, 1896. *Gulyás Sándor: A magyar protestantizmus jelentősége és ennek elhomályosítására irányuló törekvések*. Protestáns Szemle, 1924.

³⁴ Bp. Szemle, 1887. (49. k.) 471. l.

ségi történeteket, előadja Nagy Sándor, Cyrus és Ptolemaeus históriáját, megénekli Cranmerus Tamás érsek esetét s mindezt, csupán azért, hogy taníttson, oktasson. Roppant sok író van e korban, s majdnem mind protestáns papi emberek; de műveikből az látszik, mintha őket a haza sorsa alig-alig érdekelné. Magyar tárgyat nem választanak, s még az egyházi énekköltészetben előforduló magyar vonatkozások is inkább csak a zsidó és magyar nép helyzetének hasonlóságából erednek. Isten dolgai s a hit kérdései annyira elfoglalják e kor papjait, hogy ezek mellett a hazafiságra alig ügyelnek.³⁵

Ne keressük most azt, hogy mennyi ebben a nyilatkozatban az ellenőrizhető igazság. Mindenesetre annak a jele, hogy a magyar protestantizmus megkezdte a reformációnak mindazoktól a világi műveltségtörténeti öröktől való megfosztását, amelyek az idők folyamán reárakódtak. Láttuk, hogy tudományos szabad kutatás, a tekintély nyomását lerázó értelem, nemzeti jelleg, nemzeti nyelvűség, világosság, felvilágosodás, egyéniség, forradalmiság, — mind teljesen laicizált értelmezéssel el tudott rajta és benne helyezkedni. Amennyit azonban ezekkel az erőkkal a profán műveltségi életben nyert, ugyanannyit veszített a tiszta religiózumban. Az új protestáns theológia egyre tisztábban látta az ebben a folyamatban rejlő veszedelmet s nemsokára hozzálátott, hogy a reformáció történeti tényét most már ennek a theológiának az értelmében határozza meg. Ez a meghatározás pedig így hangzott: „Az, ami az erfurti kolostori toronyszobában az 1512—13. közötti télen végbement: nem tudományos elemzés volt és nem logikai dedukció, hanem *prófétai kijelentés*... Gyűlhetett volna rakásra a skolasztikus és a humanista tudományosság teljes készlete: sohasem jött volna ki belőlük reformáció — ha a Luther lelkében és vele együtt tízezrek lelkében ott nem él vala egy, minden tudományos problémánál ősbibb, elsődlegesebb, emberibb élet-halál-kérdés, az Isten elött való „igazság“-nak, azaz Isten és ember helyes viszonyának kérdése...“³⁶ A reformáció elvált a renaissance-gondolkodástól, a humanizmustól, mint forrástól. Amint azonban ez megtörtént, lehámlott róla mindaz, ami a közgondolkodásban reformáció és újkori műveltség kapcsolatait láthatóvá tette. Fel kellett tehát tenni a kérdést: „Akarták-e a reformátorok a kultúrát...?“³⁷

A felelet már a magyar irodalomtörténetet is közelről érdekli: A reformációval „a világtól való elfordulás hangulatának — legalább is az első nagy, profétai időben — újra el kellett következnie... Persze ez a hangulat állandóvá most még kevésbé lehetett, mint az őskereszténység idejében... Kész keresztényen történelmi hatalmakat: egyházat és az egyház vezette kultúrát talált maga előtt. Ha tehát nem akart világkerülő, szektás rajongásba fúlni: csakis ezekhez a hatalmakhoz kapcsolhatta a maga tisztító munkáját“...³⁸ „A reformáció egymaga nem teremtett új kultúrát, de új szellemi ereje nélkül ez az új kultúra éppúgy nem tudott volna megélni, mint ahogyan össze kellett onolnia a réginek, nemcsak társadalmi és gazdasági korhadtsága miatt, de azért is, mert éltető szellemi ereje a régi egyház elhanyaglása folytán meg-

³⁵ Seprődi János: *Vallásos élet a XVI. és XVII. században*. Protestáns Szemle, 1905. 219. l.

³⁶ Révész Imre: *Egész elvek és fél igazságok*. Prot. Szemle, 1918. 286. l.

³⁷ r. i.: *A reformátorok üzenete a háborús világhoz*. U. o., 1914. 511. l.

³⁸ U. o.

fogyatkozott.³⁹ A magyar irodalomtörténet kiemelheti ebből a maga hasznos tanulságát.

Védekező katolicizmus és új öneszméletű protestantizmus egyaránt kivette részét abból, hogy a reformáció műveltséget s irodalmat formáló erejének meghatározásából elveszett az a könnyen átfogható egyértelműség, mely több változatban egy évszázadig élt és hatott. De volt még egy harmadik tényező is, mely ugyanebben az irányban munkálkodott: maga az újabb magyar irodalomtudomány.

„Az irodalomtörténet úgy tele van prédikátorokkal, mint az ég boltja csillagokkal, de az az író, aki Cicero és Tacitus volt egy személyben, egyszerűen kimaradt belőle.”⁴⁰ Ez az ingerült mondat olvasható egyik főrangú írónkról szóló tanulmányban. A tanulmány majdnem ugyanabban az időben jelent meg, mint az, amelyikből az imént a prédikátorok irodalmi munkáját érintő részt idéztük. Mindegyik magányos és kissé külön felkiáltójel volt, de amint az előbbiben, úgy ebben is rejlik valami, ami a jövő felé mutatott. Majdnem jelképi értékű, hogy Cicero és Tacitus említettik benne. Az újabb magyar irodalomtudomány egyik legjelentősebb lépése volt, hogy kiterjesztette figyelmét a magyarországi latinságra, nem azért, hogy műveltségtörténeti érdekességeket gyűjtsön s ezeket mintegy nemzeti illendőségből a magyar irodalomtörténet egy különválasztott rekeszében számontartsa, hanem hogy az irodalomismeretet organikusan teljessé tegye. Amikor azonban ezt a munkát éppen arra az időszakaszra nézve, mely a reformációt megelőzi, elvégezte, kiderült, hogy ez a latinitás sokkal több elemét rejtette magában a jövő irodalmi alakulásának, mint eddig tudtuk. Nemcsak soha egészen el nem vesztető formái vívmányok, valamint az írói tudatosság kialakulása és a következetes világítás azok az erők, melyeket magával hozott, hanem a római patriotizmus mintájára kifejlesztett nemzeti közösség-tudat, sőt a nemzeti nyelv szükségleteinek felismerése is.⁴¹ A reformáció irodalmi korhatár-jellegét összetevő színek ismét halványabbá váltak.

Néhány újabb, többé-kevésbé népszerűsítő szándékú irodalomtörténetünk már mutatja is azt az ingadozást, amely ennek a fejlődésnek a folyamánképp létrejött. Az egyik már el is hagyta a korhatárolásból a valamikor oly világos és egyértelmű szót, a reformáció-t, s helyébe „a keresztény művelődés kettészakadása” igen vitatható értékű s „a könyvnyomtatás kora” teljesen jellegtelen kifejezéseit tette.⁴² A réginek és újnak hevenyészett egybejátszatása másutt viszont 16. századi irodalmunknak ezt az összefoglalt jellemzését adja: „Félig kinőttünk a középkorból: ha még meghajlunk a tekintélyek előtt, olyan tekintélyeket választunk magunknak, akik a szabad vizsgálódás elvét hirdetik; akik megengedik, hogy sokáig alázatosan pihentetett agyunk friss

³⁹ r. i.: *A reformáció és a kultúra viszonyának kérdéséhez*. Protestáns Szemle, 1915. 70. 1. V. ö. Révész Imre: *A reformáció*. (Bp. 1932. M. Szemle Ki-csestára.) — Halász Gábor: *Néhány szó a nagy vitához*. Protestáns Szemle. 1931. 769. 1. — Máthé Elek: *Protestáns orthodoxia?* U. o. 1932. 1. 1. — *Kerecsényi Dezső: Jegyzet a „protestáns orthodoxiá”-hoz*. U. o. 1932. 196. 1.

⁴⁰ *Vértesy Jenő: Nadasdy Ferenc mint tró*. Századok, 1904. 57. 1.

⁴¹ *Horváth János: A magyar irodalmi műveltség megoszlása*. Bp., 1934. 6–7. 1.

⁴² *Farkas Gyula: A magyar irodalom története*. Bp., 1934. 52. 1.

erővel kezdjen gondolkozni.⁴³ Az az irodalomtörténész pedig, aki kénytelen-kelletlen tudomásul veszi, hogy a reformációról minden eszméjét az ú. n. modern humánumnak le kellett hántani, ilyen szellemtörténeti helyzetképeket fest: „Az ó-protestantizmus voltaképpen csak megerősítette a középkori szellemi formákat és azoknak az uralmát kétszáz esztendővel meghosszabbította.”⁴⁴ „A reformáció íróját ugyanazok a szempontok irányítják, mint a középkor szerzetesét.”⁴⁵ Ami kevés még megmaradt a régi szemléletből, pl. a magyar nyelvűség, az is majdnem az irodalom alá szorul: „A protestantizmus fel-emelte a népnyelv gyakorlati szerepét, eszközi jelentőségét.”⁴⁶ Az irodalmat és nyelvet „megteremtő” reformációtól mindenesetre messze távoztunk.

Az irodalomtudomány a reformáció szerepét — figyelmen kívül hagyva a felekezeti polémia indítékait és eszközeit — lényegében két pontról szemlélte. Az egyik a felvilágosodott nemzeti haladás eszméje, a másik a humanista artisztikum. Ez a szerep egyik felől, mert vele a reformáció elvesztette vallási tartalmát, túlnőtt önmagán, más felől, mert itt meg csak a vallási tartalom áll élénk, törpülőben van. Mindkét látás nálunk Mohács sötét dátumában találkozik s megvilágít egyszer „korhad” középkort, mászor ragyogóan litterátus udvari életet, majd megzordult erkölcsiségtől „eltiport” humanitást, majd küzdve, ingadozva, de mégis csak megálló magyarságot. Az élesre húzott mohácsi határvonal sugalmazóvá vált az időben hátra és előre is. A magyar irodalomtudománynak egyik igen közeli feladata, hogy az ellentétes irányú vonalak között eligazodjék. Ennek csak egyetlen módja lehetséges: a reformációs magyar irodalom új megismerése.

⁴³ *Benedek Marcell: A magyar irodalom története.* Bp., 1938. 24. l.

⁴⁴ *Szerb Antal: A magyar irodalom története.* I. 61. l.

⁴⁵ *Farkas Gy.* i. m. 65. l.

⁴⁶ *Szerb A.* i. m. 70. l.

Az angyalok második kara Az ember tragédiájában.

A Tragédia első, mennyei színét az angyalok kara nyitja meg s az Úr első szavai után ismét az angyalok kara zendül fel. Erről mondja Pintér Jenő: *„Az angyalok második éneke az egész drámai költemény legnehezebben érthető része“*.¹ Jegyzetében Pintér minden szükséges tárgyi magyarázatot megad, többet nem foglalkozik vele, a könyv megszabott terjedelme szük helyre korlátozza a jegyzeteket. Magam több ízben foglalkoztam a Tragédia tervének magyarázatával, ehhez az angyalok karának szorosabb értelmezésére szintén nem volt szükségem.² Egy jegyzetes kiadás írása közben azonban feltűnt Alexander rég elavult jegyzetes kiadásának idevonatkozó magyarázata, amely tárgyi tekintetben kifogástalan ugyan, felfogása ellenben távol áll Madách művének tervétől, szellemétől.

Hogy Alexander Bernátnak az elsősorban iskolai használatra szánt Madách-magyarázata milyen felfogásból eredt, arra egy 1923-ban megjelent tanulmánya világít rá, amelyben az iskola céljai már nem kötötték meg.³ Néhány idézet kellő képet ad felfogásáról. „... Nyilvánvaló, hogy azok, akik a mű mítikus és transzcendens keretét tekintik a fődolognak, nem a költő álláspontjára helyezkednek, tehát nem érthetik meg a művet“. „Ez nem vallási mű; vallásos, de nem vallási. Semmi felekezet, semmi párt ne merjen a maga propagandája végett hozzá közeledni.“ „Aki vallást keres, olvassa a vallás műveit; a költő nem pótolja őket.“ „Kérdi minden vallásos beállítástól függetlenül, mi az emberi élet sorsa, jelentése, értelme, ha a történet tükrében nézzük?“ „...mert az emberi élet gazdagsága, sokfélesége, jelentése csak történelmében tárul fel előttünk.“ Betetőzi mindezt a következő kijelentése: *„A mítikus jelenetekben sem Isten szólal meg, hanem Isten papja, vatesa: a költő.* Madách, aki rendezte a színjátékot, elmondja az értelmét a prólóban és az epilóiban. Nem Isten szerepét arrogálja magának, „de isteni ihlet inspirálja“.

Mint magyarázatomban kifejtettem, Alexander fel se tételezte, hogy a mű mennyei, paradicsomi és paradicsomon kívüli színe egyebek lehetnének, mint egy filozófiai problémákat görgető, modern természettudományi és szociológiai alapon álló költemény díszítései, a legjobb esetben kerete, melynek vajmi kevés köze van a mű értelméhez. Pedig Kármán Mór felhívta a figyelmet arra, hogy itt van a mű kulcsa, melyet Arany kongeniális lelke ismert fel először, igaz, a kulcsot Kármán se tudta a zárban megforgatni.

¹ *Madách Imre: Az ember tragédiája, Pintér Jenő* bevezető tanulmányával és magyarázó jegyzeteivel. Pantheon. A 135. lapon.

² *Kardeván Károly: Az ember tragédiájának magyarázata*, a Gyakorló-fügymnáziumi Egyesület kiadása, 1910 és Egyetemi Nyomda 1935; Madách-revizíó, Napkelet, 1934.

³ *Alexander Bernát: Madách Imre. Az Ethika Tudományos Gyűjteménye*, Budapest, 1923.

Mi úgy láttuk, hogy Madách az ő mélyen vallásos lelke vívódásaiból felveti a kérdést: pusztá tudásunkkal, a Gondviselésbe vetett hit bizonyosága nélkül vállalhatjuk-e az élet terheit? A költő tehát megálmodtatja Adámmal, az örök filozófus emberrel az egész emberiség sorsát úgy, ahogy pusztá tudása a Gondviselésbe vetett hit nélkül látja a multat, jelent s kiméri a jövőt. A látomás hatása alatt Adám arra a meggyőződésre jut, hogy ezzel a tudással nem érdemes élni, ezzel el kell dobnia magától az életet s vele megsemmisítenie az emberiség jövőjét. De mikor apának tudja magát, mikor az emberiség fel nem tartóztathatott jövője csüggedő lelkét legmélyebb mélységeiben megrázza, elveti magától ezt a luciferi tudást, meggyőződéssel vallja, hogy egy teljesen fel nem fogható, végtelen bölcsességű és jóságú Isten tartja kezében az emberiségnek sorsát. Leborul Isten előtt: „Nélküled, ellened hiába vívok!”

Ezzel szemben Alexander azt tartja, hogy Madách műve feleletet keres erre a kérdésre: mi az emberi élet jelentése, ha a történet tükrében nézzük? A felelet azonban eleve hibás, ha a történelmet luciferi megvilágításban látjuk. Lucifer nem akarja ezzel Adámot megtéveszteni, de természetesen, a Gondviselésbe vetett hit nélkül mutatja be. Hisz az a kérdés: vele vagy az Úrral akarja-e az élet útját járni? Elszakad-e az Úrtól, vagy sem? És nem szabad megfélekedni, hogy a történelem még nincs befejezve s a rettentő „vég” is luciferi látás.

Mint hogy Alexander a mennyei jeleneteket szerkezetileg lényegteleneknek látja, a költő problémájának megoldását nem is a végső jelenetben, hanem a világuőrbeli színben találja meg: „S az ember célja a küzdés maga.” Sovány, sívár, vígasztalan megoldás! Szerkezetileg is súlyos hiba volna, ha a megoldás nem a mű végén jelenék ki.

Alexander racionalizálja az eget. Az Úr szerinte nem Isten, hanem maga a költő, aki a költői játékban nyugodtan mondhatja magáról: „Csak hódolat illet meg, nem bírálat”. Játék az angyalok karának éneke is, a mű elején csak úgy, mint a végén, és a mű értelmére vonatkozóan mélyebb jelentést nem kell benne keresni. Nincs is semmi bibliai felfogás az egész műben: az emberiség elejétől fogva haladónak volt teremtve, Adámot nem az Úr űzi ki a paradicsomból, hanem dacosan maga hagyja el, — szóval bibliai jelentésükből kiforgatott bibliai színeket rajzol a költő. Bizarr gondolat, költőietlen felfogás!

S most hallgassuk meg az angyalok karának második énekét:

Milyen büszke lánggolyó jó
 Önfényében elbizottan
 S egy szerény csillagesoportnak
 Ép ő szolgál öntudatlan.
²⁵ Pislog e parányi csillag,
 Azt hinnéd, egy gyöngye lámpa.
 S mégis millió teremtés
 Mérheterlen nagy világa. —
 Két golyó küzd egymás ellen
³⁰ Összehullni, szétsietni:
 S e küzdés a nagyszerű fék,
 Pályáján tovább vezetni.
 Mennydörögve zúg amaz le,
 Távolnan rettegve nézed:

- ³⁵ S kebelében milljó lény lel
Boldogságot, euyhe béket. —
Mily szerény ott — egykor majdan
Csillaga a szerelemnek,
Óvja őt meg ápoló kéz
- ⁴⁰ Vigaszul a földi nemnek. —
Ott születendő világok,
Itt enyészők koporsója:
Intő szózat a hiúnak,
Csüggedőnek biztatója. —
- ⁴⁵ Rendzavarva jó amott az
Üstökös rettentő képe:
S im, az Ūr szavát meghallva.
Rend lesz útja ferdesége. —
Jösz te, kedves ifjú szellem
- ⁵⁰ Változó világgömböddel,
Aki gyászt és fénypalástot,
Zöld s fehér mezt váltogatsz fel.
A nagy ég áldása rajtad!
Csak előre csüggedetlen;
- ⁵⁵ Kis határon nagy eszmék
Fognak lenni küzdelemben.
S bár a szép s rút, a mosoly s könny
Mint tavasz s tél közt vesz rajta,
Fénye, árnya léssen együtt:
Az Ūr kedve és haragja.“

Alexander azt mondja jegyzetében: „21—60. Az *alkotás külső képének leírása*“, utána pontos tárgyi magyarázatokat ad. A *Magyarzatban* pedig ezt olvassuk: „A teremtés műve be van fejezve. Az Ūr trónján ül és megindítja a nagy gépezetet, a csillagok járását. Körülötte az angyalok kara és a négy főangyal. A kar gyönyörködik a teremtés nagyszerű látványában és a hatalmas képet *leírja* [az aláhúzás a szerzőé]; a főangyalok mélyebben hatolnak be az Ūr művébe...“

Alexander tehát az angyalok karában mást nem lát, mint hogy leírja az Ūr alkotását és gyönyörködik benne. Elkerülte figyelmét, hogy az egész kar a *teremtésnek az ember szempontjából való méltatása*. A mennyei jelenet geocentrikus és anthropocentrikus, aminthogy a biblia is az: az emberhez szól és senki máshoz a világgyetemben. Az angyalok Isten üzeneteit közvetítik az emberhez és az ember megsegítése a rendeltetésük. Az angyalok érdeklődése azért fordul a Föld és az ember felé. Tudják, hogy az emberiségnek lesz jövője, azért beszélnek embermilliókról, tudják, hogy ez a jövő nem a paradicsomban fog lejártszódni, azért látják előre az eszmék küzdelmét. Lelborulnak az Ūr nagysága előtt, amely a teremtésben megnyilvánul, de minden féltő gondjuk csak a Föld s az ember felé irányul, hiszen legfőbb hivatásuk, hogy az embert földi életében megsegítsék.

És most fordítsuk le a próza nyelvére az angyalok énekét.

21—24. A Nap védszelleme büszkén görgeti a maga csillag-gömbjét, azt hiszi, hogy fénye önmagáért van, pedig egy csillagcsoport szolgálatában áll. A Földet s a Holdat kell megvilágítania.

24—28. A Föld aránylag parányi csillag, a Nap mellett olyan, mint egy kis lámpa s mégis sok millió teremtés a maga mérhetetlenül nagy világát találja meg benne.

29—32. A Napot és a Földet a centrifugális és centripetális erők összhangja tartja pályájukon, különben eltávolodnának egymástól, vagy összeköznének. Ezeknek fékjével haladnak útjukon.

33—36. A távolról szemlélő előtt a Föld, ez a kis csillag is félelmetesen mennydörögve zúg le, de közelről nézve sok milliő lény boldogságát mutatja.

37—40. Szerényen közeledik a szerelem csillaga, a Hold. Ezt megáldják az angyalok: legyen egykor vigasza a földi nemnek.

Itt megjegyezzük, hogy a szerelem a mű más helyén is mint felemelő és vigasztaló érzelem nyer jelentőséget. A paradicsomi színben Lucifer kételkedik a maga sikerében, mikor az első emberpár lágy enyélgesét szemléli:

„kik közt mint menhely áll.
Mely lankadástól óvja szívöket;
Emelve a bukót: ez érzelem.“

Alexandernál a legutolsó, 5. kiadásban, de a rendelkezésemre álló 2. kiadásban is helytelenül az érzelem áll. A Tragédia első kiadásában, de Tolnai Vilmos kiadásának tanúsága szerint a kéziratban is: ez érzelem, tehát a szerelem. A XV. színben is az Úr Éva helyét Adám mellett mint „vigasztaló“ mosolygó géniuszát jelöli ki.

41—44. A kozmikus ködfoltok, mint elenyészett csillagok részecskéi, az elbizakodott, hiú embert figyelmeztetni fogják arra, hogy amit az Úr teremtett, azt meg is semmisítheti, de mert belőlük új világokat (csillagokat) teremt, biztatói lesznek az örök életben hívő és olykor mégis kételkedve csüggedő embernek.

45—48. Az üstökös rendzavaró, majd újra az isteni rendhez igazodó képében is szimbólumot fog az emberiség látni. Az isteni igazságnak, az isteni törvénynek érvényesülnie kell: az Istentől elforduló embernek vissza kell térnie Istenhez.

49—60. Az előbb még távolról lezúgó, most közeledő Föld védszelleméhez meleg szeretettel szólnak az angyalok. A Föld gyászt és fénypalástot, zöld és fchér mezt váltakozva vesz fel, azaz éjtszaka és nappal, tavasz és tél változik rajta. A következőkben pedig a bűnbeesés anticipációját is megtaláljuk, mert bár az ember a Földön paradicsomi boldogságra volt teremtve, az angyalok tudják, hogy eszmékért fog küzdeni és szépben, rútban, örömben, bánatban, az Úr áldásában és átkában lesz része.

Az angyalok kara tehát a teremtésnek nem külső leírását adja, nem az érdektelen szemlélődő tárgyilagossága nyilvánul meg benne, hanem az angyalok rendeltetésének megfelelően azt fejezi ki: mit jelent a teremtés az emberre nézve. A Föld boldog otthon ad az embernek, a Naptól kapja a világosságot, a Hold az ő vigasztalását szolgálja, a születő és enyésző csillagok, az üstökösök az Úr végtelen hatalmára figyelmeztetik és alázatosságra tanítják. Az angyalok kara az emberiség földi életének alaphangját üti meg és szerves része a mű expozíciójának.

Ha az ember beleéli magát Az ember tragédiájának gondolati és képzeleti világába, minden egyes sora önkényt kifejlik.

Kardeván Károly.

Lázár Béla: Pekár Gyula. Írói arekóp. Császár Elemér elnöki megnyitójával. Agyagfalvi Hegyi István, Gyökössy Endre és Szathmáry István Pekár-ódáival. Képekkel. Budapest, 1939. 168. l.

Lázár Bélának ezt a munkáját a Petőfi-Társaság adta ki boldogemlékeztető elnökének tiszteletére. A kötetben Császár Elemér meleghangú Pekár-jelentésén kívül helyet foglal Agyagfalvi Hegyi István, Gyökössy Endre és Szathmáry István egy-egy szép emlékezése is, nemes díszével a vezértanulmányok: Lázár Béla Pekár-méltatásának.

Ez a méltatás mind elgondolásában, mind megírásában méltó az elhunyt íróhoz. Fejezetei novellisztikus érdekességgel ragadják végig az olvasót egy nem mindennapi életpálya virágos tájain. Ború, villámsapás kevés volt Pekár Gyula életében, Isten mostoha gyermekeivel szemben a Gondviselés édes gyermeke volt. De boldog helyzetét mindig a köz javára, a szellem győzelmére iparkodott kamatoztatni.

Írói hagyatéka nagyobb súlyú, mint ahogyan kortársai általában vélekedtek munkásságának értékéről. Lázár Béla megnyugtatóan mutat rá arra, mit adott nemzedékének, mit hagyott az utókorra. Lélektani fejtegetései a tehetség és hajlam kialakulásának gyökeréig hatolnak, világirodalmi párhuzamai megvilágítják külföldi kapcsolatait, széptudományi elemzéseiben föltárul a Pekár-mű eddig ismeretlen sok értéke.

Különösen megragadja a figyelmet azokban a részekben, amelyekben a swedenborgianizmus, okkultizmus, satanizmus, démonológia, mágia irodalmi jelenségeiről és Pekár-vonatkozásairól szól. Vagy ahol Pekár Gyula képzeletjárásának csapongását, írói megindulásának irányváltásait, bámulatos széleskörű szellemi érdeklődését vizsgálja. «Örökös belső feszültségben izzó lénye nem maradhatott az első külső benyomások formájába beláncolva. Munkasóvárgását, a mérhetetlen energia-főlöleg lecsapolásának vágyát atletikában, politikai szereplésben, megszámlálhatatlan egyesület körében kifejtett elnöklésben vezette le. De mindez nem tudta kielégíteni alkotásszomját, melyet számtalan új újságcikkben, a novellák százaiban, tíz kötet regényben, tizenegy Uránia-darabban, öt színműben, számos tanulmányban, több fordításban, trilógiájának három részében igyekezett csillapítani. Több mint negyven év óta lankadatlan szorgalommal gyűjtötte és jegyezte a novella-témákat, apró füzetek százaiba írva őket, az ő szinte rajzolt betűivel 2680 vázat írt össze, amiből csak alig 6—700-at dolgozott fel.»

Igaz jellemzés: «Mintha gépmadarban ülne, úgy nézte a világot, nagy összefüggéseket fedezve fel és finom lényeg-felismerésekhez jutva. De soha semmit azon nyersen, hanem mindent érzésein át, meghatott szárnyalásban, képzelete izzó kohójában, lírai lángban megtisztítva vetített elének. A körülötte zajló életet, a közéleti tapasztalatait itt átkapcsolta az átálmodott multba olyan játszi könnyedséggel, mely az atléta friss erejét érezteti.»

Lehet, hogy egy új Pekár-életrajz szerzője a jövőben esetleg több adatot szed majd össze Pekár Gyula pályafutásának megvilágításához, esetleg bőveb-

ben elemzi a nagymunkásságú író regényeit és novelláit, hasonló művészi arcképet azonban nem fog festeni hősről. Lázár Béla Pekár-életrajza a hangulati egységnek, színező erőnek és költői megelevenítésnek olyan mesterműve, amely méltán odakívánkozik irodalmunk legszebb tanulmányainak válogatott gyűjteményébe.

Pintér Jenő.

Szász Károly: *A magyar dráma története*. Bp., [1939.] Franklin. 352 [2] l.

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelent meg Szász Károly hatalmas monográfiája, melyben a magyar dráma történetének színes, változatos és tanulságos képét kapjuk. Amint az előszóban említi, nem volt célja Bayer József és Galamb Sándor műveivel kelni versenyre, inkább a magyar drámairodalmi törekvések útjának a bemutatását tűzte maga elé, „a művelt nagyközönség igényeit tartva szem előtt”. Ezt a célját viszont kitűnően oldotta meg. Érdekes és jellemző képet rajzolt a magyar dráma kialakulásáról, a kezdeti kísérletezések korától napjaink sokféle ágazó törekvéseiig.

A könyv 16 fejezetében végigvezet a fejlődés vonalán, s különösen Kisfaludy Károlytól kezdve tárgyalja részletesen azokat a műveket, amelyek a fejlődéshez hozzájárultak. Elsősorban maguk a művek érdeklik s csak abban az esetben rajzolja meg egy-egy kiemelkedő egyéniség pályaképét, amennyiben azt szükségesnek érzi. Ilyen kitűnően sikerült mindjárt magának Kisfaludy Károlynak, de talán méginkább a *Bánk bán* tragikusorsú költőjének arcképe. Szász Károly tárgyalása során kizárólagos normaként az esztétikai értéket tekinti s ezen belül a drámai szerkezet és lélekrajz szempontjából vizsgálja a műveket. Temészetesen nem hallgatja el a kiválóbb alkotások általános nemzeti és kulturális jelentőségének hangsúlyozását sem. Ezenkívül minden esetben közli a művek címe után azok keletkezésének évszámát is. Az új drámatörténet jelentős érdeme az, hogy a szerző végigtanulmányozta drámairodalmunk alkotásait s különösen Kisfaludy Károlytól kezdve majd minden jelentős darabot a személyes élmény hatása alatt elemezhetett. Ezt azonban még gazdag színházlátogatási impressziók közvetlensége és varázsa is erősíti. Anyagát a magyar dráma hat nagy egyénisége (Kisfaludy Károly, Katona József, Szigligeti Ede, Madách Imre, Csiky Gergely és Herczeg Ferenc) köré csoportosította. Különösen sikerültek a nagyobb portrék mellett a Vörösmarty Mihály, Czákó Zsigmond, Jókai Mór, Rákosi Jenő és Toldy István, az újabbak közül Molnár Ferenc munkáságát méltató lapjai. Vörösmartynál pregnánsan jelölte meg a romantikus drámára tett nagy fejlődéstörténeti érdemét abban, hogy „különös fontosságú eredménye az ő működésének, hogy az igazi költészetnek érvényt szerzett a színpad nyelvében”. Szóba kerülhetett volna, hogy Éjszakai Károly újromantikus *A cydoni almájának* második kidolgozása már drámai jambusokban és nem prózában készült. Meg lehetett volna említeni, mint érdekes kuriozumokat, Dóczi Lajos első darabját, *Az utolsó prófétát* (1869), melyet a budai Népszínházban játszottak, és Tömörkény István *Barlanglakók* című (1915) életképét, melyet a Nemzeti Színház is színre hozott.

Szász Károly új könyvében jellemző rajzot készített a magyar dráma történetéről. Nagy szeretettel és finom intuícióval, friss és gyökeresen magyar nyelven, szellemes és élvezetes fejlődésrajzot adott. A nagyjelentőségű mű tárgyalásának anyagát a Nemzeti Színház centenáris, 1937-es évével zárja s végső

tanulsgként, amely egyúttal az igazságot is kifejezi, megállapítja, hogy „drámairódalunk már igazán európai színvonalon áll, számot tesz a világirodalomban, s amint nemzetünk a lírai és az elbeszélő irodalom terén világhírű nevekkel dicsekedhetik — éppúgy joggal hivatkozhatik jeles drámaíróira is, akik élve és dolgozva a maguk korának, éltek — a költő szavai szerint — minden kornak, és pedig nemcsak hazájuk, hanem az egész emberiség hasznára és dicsőségére“.

Kozsca Sándor.

Kilián Zoltán: Rádióesztétika. Budapest, 1939. Magyar Szemle Társaság. (Kincsestár 59. sz.) 80 l. Kis 8.-r.

Ez a kis összefoglalás szerencsésen egyesíti a budapesti rádióknak immár kötelező „könyvedén csevegő“ stílusát a komoly tárgyi hozzáértéssel: eleven előadásban tájékoztat mindarról, amit az átlagosan művelt embernek a rádióról, mint szellemi jelenségről tudnia kell.

A szerző a műsorközlő rádió fejlődésének rövid rajza után felvázolja a mai helyzetet, és főleg azokat a kérdéseket világítja meg, amelyek a rádióknak a közönséghez való viszonyából adódnak. Ezért található cím lett volna a rádiószociográfia — az esztétikai vonatkozású fejtegetések a munkának csak egyik részét teszik s egyébként is csak a problémák ismertetésére szorítkoznak. De még így is nagyon érdekesek és tanulságosak. A rádió ma már szellemi életünknek szerves része; ezt az irodalom-esztétikának is tudomásul kell vennie és rendszeresen foglalkoznia kell a tényből következő kérdésekkel. (Pl. művészet vagy gépi berendezés a rádió?; ha művészet, akkor hol a helye a művészetek rendszerében?; a különleges rádióműfajok; a rádiókritika szempontjai; a rádiószínészek és a felolvasók előadásmódja; stb.) A gyakorlat terén működő szerzőnek mindezekkel kapcsolatban sok olyan mondanivalója van, ami tudományos fejtegetések kiindulópontjául kínálkozik. Legtalálhatóbb és leglényegesebb Kiliánnak az a megállapítása, hogy a rádió a betűkultúra kizárólagosságával szemben egy új hangkultúra korszakát nyitotta meg.

rtr.

Siklóssy László: Az országgyűlési beszéd útja. Budapest, 1939. Kir. M. Egyetemi Nyomda, 605 l. 8.-r.

Siklóssy László, több jeles művelődéstörténeti munka szerzője, eleven tollú stílusú, csak az a kár, hogy szerkesztési készsége nem áll arányban előadásával. Könyvében az országgyűlési tanácskozások rögzítésének, tehát a mai parlamenti gyorsíróirodának történetét adja elő, de a fejlődés menetét olykor-olykor elhomályosítja az adatoknak gáttalanul bőséges áradása: ebben a monográfiában mindenki főhős, mindenki „premier plan“-ban jelenik meg előttünk, a tárgyalás folyamán több ízben is. Ezért nélkülözzük a kellő távlatot, a lényegyet érzékeltető arányt, az igazi történeti levegőt. A sűrű utalások a szövegnek egy távolabbi, már előadott vagy még csak később előadandó részletére nem sokat segítenek, sőt inkább csak fokozzák a zavart.

Ebben a szellemi bozótban való cserkészés sem jár azonban haszon nélkül. Irodalmunk fejlődése minden időkben, legfőképpen pedig a XIX. században szoros kapcsolatban volt politikai viszonyainkkal. Irodalmi élet és alkotmányos küzdelem szerves egységet alkotott: politikusaink és íróink egy sorban harcoltak közös eszméiknek megvalósításáért, a művészi ihlet egyazon töről fakad az államférfiúi eszélyességgel, legnagyobb költőink egyúttal a nemzeti sors köz-

vetlen irányítói. Siklóssynak írás- és köztörténet határán mozgó művében is élénk tárul a mult század szellemi életének, elsősorban a reformkorszaknak jól ismert képe, de egy egészen új szemszögből. Látjuk Kölcsey Ferencet, majd Eötvös Józsefet az országgyűlési sajtónyilvánosságért folytatott harcban, Toldy Ferencet, Jósika Miklóst és Döbrentei Gábort, mint az első gyorsíró-vizsga cenzorait, Greguss Agostot országgyűlési naplószerkesztői hatáskörében; megismerkedünk P. Szathmáry Károly, Endródi Sándor, Szemere György és Vikár Béla hivatali életével, megtudjuk, hogy Badics Ferenc, Lampérth Géza, Follinus Aurél fiatalabb éveikben a parlamenti gyorsíróiroda napidíjasai voltak. Még érdekesebb adatokat kapunk az országgyűlési beszéd feljegyzésének eddig csak kevésbé ismert hőseiről: Kolinovics Gáborról (1698—1770), Orosz József-ről (1790—1851), Hajnik Károlyról (1806—1866), Stuller Ferencről (1806—1874), Dobrossy Istvánról (1810—1853). Ők mind a gyorsírás megszállottjai voltak: elvetélt írók, akiknek literátori becsvégya a mások gondolatának feljegyzésénél megrekedt. Néha azonban önálló alkotásokra is tellett idejükből és erejükből: Orosz folyóiratokat szerkesztett, Stuller színbírálatokat írt, Dobrossy — Petőfinek barátja — a Pesti Divatlapnak volt külső munkatársa és Shakespeare meg Scribe drámáinak magyarra való átültetésére vállalkozott. Tudományunkra vár az a feladat, hogy ezeket az írói megnyilatkozásokat teljes egészükben és a kor irodalmi törekvésszel kapcsolatban megismertesse.

Siklóssy László könyve tehát jó szolgálatot tehet az irodalomtörténet munkásainak: útbaigazítást ad az adatok rendszerzőinek, ösztönzést a szellemi összefüggések kutatóinak.

rtr.

Vértés O. Augusztá: A finnugorság felfedezése a francia irodalomban.
Budapest, 1938.

Vértés O. Augusztá dolgozata a finnugor népek felbukkanását és rövid dicsőségét vázolja a XVII. és XVIII. század francia irodalmában. A XVII. század végének útleírásai terelik a figyelmet Észak primitív népeire és habár az egykorú szerzők megállapítják, hogy közülük a livek a legkultúraltabbak, az érdeklődés mégis mindinkább a lappok felé fordul. A többi rokonnép, az osztyjak, finn, mordvin, cseremis, csak egy-egy megjegyzést kap a Felvilágosodás íróitól, a lappok viszont bevonulnak a szépirodalomba és a kor érdeklődése, exotikumkeresése egy pillanatra feléjük fordul. Bernardin de Saint Pierre megjegyzései, Voltaire részletes leírásai, Buffon és a körülötte keletkezett harc a nagyközönség érdeklődését is felkelti s a lappok népszerűsége vetekszik az indiánokéval és Távolvelet népeivel. Dicsőségük azonban nem tartós: primitívségük minden titokzatosságtól ment realitás, a kor nem találja meg bennük a keresett ideálokat. Voltairenek túlságosan kultúrátlanok, Rousseauanak viszont nem eléggé bölcsen primitívek — mondja szellemesen Vértés Augusztá. Így csakhamar ismét elfelejtik őket és helyüket az indiánok és Távolvelet misztikumja foglalja el.

Gedeon Jolán.

Gábrriel Asztrik: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban.
Bpest. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

Nines város, amely olyan varázslatos vonzást gyakorolt volna a magyar szellemi életre, mint Párizs. Ez a hatás nem alkalmoszerű, hanem a XII. századtól kezdve apadó-nekilendülő erővel, de megszakítás nélkül tart napjainkig.

Mint hogy Párizs szinte magának Franciaországnak jelképpé vált központja, a francia-magyar kapcsolatoknak majdnem minden szála ide vezet. A feltárandó és feldolgozásra váró anyag óriási bősége miatt még mindig csak a részletmunkáknál tartunk, amelyek azonban már a kutatási terület nagyrészét felparcellázták.

Gábriel Asztrik, aki több jeles dolgozatában foglalkozott már középkori problémákkal, az egyik legnehezebb területet választotta, amikor a XIV. és XV. században Párizsban tanuló és tanító magyarok nyomait ásta ki az egyetem régi névjegyzékeiből, jegyzőkönyveiből, a diákokat tömörítő natio-k fennmaradt irataiból. A párizsi magyar diákok és mesterek ebben a korban szinte kizárólag egyházi férfiak. A teológiai fakultás világhíre csalta oda őket, hogy a legmagasabb képzést megszerezvén, itthon sokan közülük a legfőbb egyházi méltóságokba emelkedjenek. Legtöbben a szerzetesrendek tagjai: domonkosok, ágostonrendiek, premonstreiek, pálosok. A magyarokat a esekkel, lengyelekkel és az északi népek fiaival együtt a Natio Anglicana fogadja be. Talán az így keletkezett kapcsolatok révén felbukkan néhány adat az angol-magyar érintkezések korai történetéhez.

A magyar diákok körül kibontakozik Gábriel Asztrik tanulmányában a középkori egyetemi élet különös kavargása, amelyben a tudományszomj mellett legalább akkora szerepe volt a tavernáknak és a garázda féktelenségnek. Diákjaink ebből a szempontból nem tették ismertté nevüket, hanem kemény munkával küzdöttek fel magukat az egyetemi grádusokon.

A hazatérő tanulók párizsi végzettségük nimbuszát nemcsak egyházi pályafutásukon használták fel. Jelentőségük főként abban van, hogy eljuttatták hozzánk a párizsi egyetem tanait, az új teológiai eszméket. Könyveiket, mestereik munkáinak másolatait magukkal hozták a hazai kolostorokba. Mint a szerző kiemeli, könyv- és kéziratáraink sok latin értekezése párizsi eredetre mutat. Ennek irodalom- és szellemtörténeti jelentősége az lehet, hogy jobbára másolat-, illetve fordításjellegű hazai latin, majd magyar nyelvű egyházi irodalmunk nyomát őrzi e források eszmei és stílusbeli hatásának. Ezt természetesen csak nagyobbarányú összevető vizsgálat tudná kimutatni.

Az elszórt adatok és a szempontok sokasága kissé rendszertelenné teszik a tanulmányt, ezt azonban az ügyes francia nyelvű összefoglalás tömörsége pótolja. Gábriel Asztrik értékes munkája a francia-magyar érintkezés egyik hiányzó láncszemét kapcsolta be az eddigi kutatásokba. *Kovalovszky Miklós.*

Irodalomtörténeti tárgyú cikkek, értekezések a fiú- és leánygimnáziumok 1938–39. évi évkönyveiben.

A budapesti középiskolák évkönyvei Pintér Jenő kir. főigazgatót ünneplik külön cikkekben azon alkalomból, hogy főigazgatói működése húszéves fordulóján a kormányzó a magyar Erdemrend középkeresztjével tüntette ki. Méltatják benne természetesen nemcsak a kitűnő pedagógust, hanem a magyar irodalomtörténetírás vezérét is.

Több gimnázium évről-évre meg szokott emlékezni arról az íróról vagy költőről, kinek nevét viseli. Irodalomtörténeti szempontból e rövid, rendszerint egyoldalas cikkek újat nem nyújtanak, de mindenesetre ében tartják a nagyok emlékét. (Így méltatja a budapesti V. ker. községi leánygimnázium Ráskai Leát; a balassagyarmati áll. gimnázium Balassa Bálintot, a gyöngyösi

áll. gimn. gróf Koháry Istvánt; a győri áll. gimn. Révai Miklóst; a hazatért érsekújvári áll. gimn. Pázmány Péterről nevezte el magát s évkönyvében Nosztkay Ödön terjedelmesebben ismerteti magát, „kinél a nyugati magyarságnak életfelfogása, nemzeti feladatainak elgondolása a legtisztább formában, ideális magasságban jelentkezik“.)

A névadó író kultusza sugalmazta Vajda László: Bessenyei lelke című értekezését is a kisvárdai áll. Bessenyei-gimn. évkönyvében. Tárnya: Bessenyei lelki fejlődése.

A szegedi városi kegyesrendi *Dugonics* András gimn. évkönyvében Diósi Géza Dugonics András ismeretlen kéziratgyűjteménye címen nagyérdékű irodalmi leletről számol be. 1938. tavaszán a szolnokmegyei csépai plébánián egy vaskos, kemény papírtáblába kötött kéziratgyűjteményes könyv került elő Dugonics András ifjúkori írásaival. Címe: *Dugonics Juvenilia*. Az elején 5 nyomtatott matematikai értekezés (részben Dugonicséi), azután jön Dugonics kézírata 200 levélen, különböző időkből származó írással, de mind az író pályájának kezdetéről.

A gyűjteményben legjelentékenyebb Dugonicsnak egy eddig ismeretlen iskoladrámája. Címe: *Exercitatio Comico-Academica*; tárgya az egyiptomi József élete. Három felvonás; az 1. felvonás 9, a 2-ik 2, a 3-ik 6 jelenetre oszlik. 31 szereplője van: 16 zsidó és 15 egyiptomi. Esméje: a testvéri szeretet győzelme az álnokságon. 1762-ben a szegedi piarista iskolai színházban elő is adták. A gyűjteményben van még Dugonicsnak egy nem teljes drámai kísérlete *Actio Dialogica* címmel; latin és magyar nyelven a keresztény életéről és jámborságról szól. Ezt 1762-ben írta, de nem fejezte be. A kézirat még tartalmazza Dugonics első magyarnyelvű szentbeszédét, melyet 1762-ben január 25-én Szent Pál megtérése napján a szeged-felsővárosi Szent György templomban tartott. Diósi Géza, a kéziratok ismertetője ígéri, hogy a teljes magyarázatos szövegeket a jövő évi évkönyvben fogja közzélni, Dugonics András születésének kétszázéves fordulóján.

Az aszódi ev. Petőfi gimn. a mult iskolai évben állított szobrot egykori halhatatlan növendékének: *Petőfi* Sándornak. A mű Morzsa-Mohaupt Gyula szobrászművész, aszódi öregdiák alkotása. Az avató beszédet Raffay Sándor püspök mondotta. A gimn. ifjúság ez alkalommal eljátszotta *Osváth Gedeon*-nak, az iskola volt igazgatójának „A halhatatlan diák“ című színművét.

A gimnáziumok nyugalomba vonuló s az évkönyvekben melegen elbúcsúztatott tanárai között is vannak olyanok, kik az irodalomtörténetet is érdeklik. A budapesti V. ker. áll. Bolyai gimn. évkönyvében Horváth Károly Antal Lám Frigvest, a Szepesség költőjét búcsúztatja. — A budapesti IX. ker. áll. Fáy András gimn. évkönyvében Janson Vilmos Bodor Aladárt búcsúztatja; inkább mint tanárt jellemzi, költői munkásságát mellőzi. — A budapesti X. ker. áll. Széchenyi gimn. évkönyvében Hopp József Várdai Béláról közöl meglehangú méltatást. Eletrajzi adataiban említi tudományos ihletőit: Gyulai Pált és Beöthy Zsoltot. Ismerteti művészettörténeti munkásságát, melynek a legértékesebb alkotása, a Beöthy-féle Művészettörténet számára készített dolgozata: A német művészet története a XVIII. század végéig (az építészet kivételével) kéziratban maradt. Méltatja irodalom- és művészettörténeti kiadványait; kiemeli kitűnő irodalmi eletrajzát: Mikszáth Kálmán életét; majd részletesen ismerteti a katolikus irodalom felvirágoztatásában szerzett érdemeit.

Az elmúlt tanév kiváló halottai közül Nógrády Lászlóról emlékezik meg a budapesti X. ker. áll. Széchenyi István gimn. évkönyvének névtelen cikke. *Nógrády László* az intézetnek egykor tanára volt. Méltatja mint novella- és regényíró, az ifjúsági irodalom jeles művelőjét, a gyermek-leléktan tudós kutatóját. Rempert Elek: *Torkos László* költészete címen hosszabb tanulmányt szentel *Torkos Lászlónak*, a századik életévében elhunyt költőnek, a budapesti evangélikus gimn. évkönyvében. Torkos a budapesti ev. gimnáziumnak 1862—77. volt tanára, 1872-től igazgatója. Életében négy verskötetet jelent meg. Önmaga is Arany János tanítványának vallotta magát. Idealista lelkületű, csendes hangú költő. Tárgyai a családi érzés, a hazafiság és vallásosság. Formai változatosság, finom képekben, szimbólumokban való gazdagság, szép magyarságú, kifejező, erővel teljes nyelv és kitűnő verstechnika jellemzi. Atültette Byron Childe Harold zarándokújtját.

Mint egykori kitűnő volt tanítványát ünnepelte a debreceni ref. kollégium *Kölcsey Ferencet* halálának százéves fordulóján. A bevezető beszédet Kállay Kálmán tartotta. Ebben Kölcseynek Debrecenhez való viszonyát fejtegette.

Ugyanazon ünnepélyen Kónya József Kölcsey kiáltó szava címen tartott előadást. Kölcseyben bizonyos kettősséget lát; ideál és ráció, eszménykultusz és józan észbeli belátás egyesül benne. Eszményisége lelki alkatából és klasszikus tanulmányvaiból ercd, racionalizmusa a korszellem gyümölcse. Odaadással vesz részt minden munkában a nemzetért, de erős bírálattal kíséri minden olyan jelenséget, mely nézete szerint hátráltatja a magyarság előhaladását. A vármegyei és országgyűlési életben sok megpróbáltatás, kiábrándulás érte, de mindent vállalt a nemzet jövője érdekében. Sötétben ítélte meg a nemzet fennmaradásának lehetőségét.

A veszprémi kegyesrendi gimn. évkönyvében Sz. J. *Tóth Tihamér* püspököt parentálja el s fájdalmasan mutatja ki, mennyit veszített benne a magyar ifjúság és nemzet. Műveit 16 élő nyelven olvassák s így „ő a magyar kultúr-diplomácia első nemzetközi nagykövete“.

A csurgói ref. Csokonai gimn. 1939. június 3-án, az új cserkészotthon alapkövetéti ünnepe alkalmával felavatta *Kozma Andor*, *Berzsenyi Dániel* és *Baksay Sándor* emlékműveit. Kozma Andornak, a somogymegyei származású költőnek és publicistának márványból faragott mellszobrát (Szörényi Tibor szobrászművész alkotása) az Első Magyar Általános Biztosító Társaság ajándékozta az intézetnek. A Berzsenyi Dániel-emlékpadot Gády Lajos budapesti rajztanár és szobrász tervezte. Az emlékpad párja az 1936. őszén felállított Csokonai-emlékpadnak. A Baksay Sándor-emlékmű Jálcis Ernő budapesti szobrászművész tervezése és ajándéka. A mű reliefben Baksay fejt, alatta pedig egyik kedves elbeszélésének, a Nagymamának egy jelenetét ábrázolja.

A debreceni zsidó gimnázium VIII. osztálya több évi gyűjtés eredményeképpen kiadta *Tóth Árpád*, debreceni költő szétszórt, eddig még össze nem gyűjtött tanulmányait és bírálatait. A befolyó jövedelmet a költő Debrecenben lakó édesanyjának szánták.

A budapesti II. ker. kir. kat. gimn. évkönyvében Szalay Gyula a Vörösmarty-önképzőkör (Budai önképzőegylet) története 1862—1939. címmel írt egy nagyobb terjedelmű cikket. A kör számos működő tagja később a polgári,

irodalmi és tudományos életben kiváló szerepet játszott. Az írók közül mint tagok szerepelnek Péterffy Jenő, Szász Károly, Voinovich Géza s mások.

A visszatért beregszászi áll. fiú- és leánygimn. évkönyvében Kontros Endre írt értekezést *Mikszáth Kálmán: Az öregek* (Összehasonlító forrástanulmány) címen. Az értekező Mikszáth két „Öregek” című novellájának irodalmi forrásait nyomozza. Az első novella forrását Daudet Alfonz egyik hasonló tárgyú novellájában (*Les vieux*) s Ovidius Philemon és Baucis-ában találja. Az előbbi Mikszáth le is fordította. A második novella az előzőkön kívül még Gogoly és Turgenyev egy-egy hasonló tárgyú novellájának hatását mutatja.

Dr. Nagy Sándor.

Schulek Tibor: Bornemisza Péter. A XVI. századi magyar művelődés és lelkiség történetéből. Sopron, Budapest, Győr. 1939. Keresztyén Igazság kiadása. XII + 450 l.

A XVI. századi Magyarországnak kevés olyan jellegzetes embere van, mint Bornemisza Péter. Mint író, költő és könyvnyomtató is fíradhatatlan. A felvidéki magyar protestantizmus megszervezésében is mérhetetlen jelentős a munkássága. Személye biztosította ott a protestáns felek között az egységet, egyben a támadó és védekező harcot a katolicizmussal szemben. A humanizmus talajából nő ki, de egész lelkével vallásának hangos szavú szolgája lesz, csak ebben és ennek él. Vallásossága sajátos árnyalatot nyer az egész lényét eltöltő ördöghittel, ami legerősebben az *Ördögi Kísértetek* lapjain lüktet. Küzdelmes sorsa benne magában is Pál apostollal ébreszt párhuzamot, ennek a gondos, mindenre kiterjedő alapos életrajznak olvasójában is állandóan ez a párhuzam vetődik fel.

Az életrajz elsősorban új adatokkal gazdagítja az eddig ismert arcképet. De az egyénben a kor emberét sem téveszti szem előtt, és éppen ezzel segít a XVI. századi magyar művelődés és lelkiség jobb megismeréséhez. Hősehez nemcsak érdeklődéssel, hanem szeretettel is közeledik, de mindent megtesz, hogy elfogulatlan maradjon. Nem mentetet, hanem megértet, nem hallgat el, hanem megmagyaráz. Természetes, hogy némi elfogultság azért marad írásában. A legjellemzőbb példája ennek, hogy Telegdiből a katolikus lithirdetés kudarcának igazolására idézi a panaszt a prédikációhallgatás mulasztásairól, mintegy a protestáns prédikációk sikereinek ellentétéként, noha a 155. és 174. lapon Bornemiszából is hasonló panaszokat idéz. Felelegeti, hogy eddig a piarista Both volt Bornemiszának legelfogulatlanabb méltatója Telegdi-életrajzában, de maga aztán nem tarthatja vissza önmagát attól, hogy a 71. lap 2. jegyzetének utolsó mondatában egy gúnyos nyílt röpítsen viszont Telegdi felé. Az is elsikkad a képből, hogy a közgyónat mellett (165. l.) a személyes gyónást is megengedi Bornemisza szertartástana (175. l.). A protestáns liturgia fejlődése szempontjából érdekes, hogy Bornemisza nem-bibliai eredetű ünnepeket is megünnepelet (167. l.). Hőse vallási hovatartozását szerzőnk véglegesen a lutheri egyház mellett dönti el.

Bár ebben a kérdésben nem foglal határozott állást, az életrajzból mégis azt a meggyőződést nyerjük, hogy a *Vigasztaló Könyvecskét* nem Balassi, hanem Bornemisza fordította. A *Balassi Menyhért Arultatásáról* írt komédia szerzőségét — különösen Bornemisza és a Menyhért fia közti kapcsolat bemutatása után — nem lehet többé Bornemiszának tulajdonítani. Nagyon érdekesek a szerzőnek irodalmi jellemzései is. A szónok Bornemiszának gondos elemzés-

sel rajzolja meg egyéni képét. Becsesek a Bornemisza képzettségéről szóló lapok. Az *Ordogi Kisértetek* és a *Vitae Patrum* kapcsolatának megvilágításánál elkerülte figyelmemet, hogy erre már az Irodalomtörténet 1926. 15. lapján is utalás történt. Egyébként mindenütt nagy gonddal tartja számon mindazt, amit az egyháztörténeti és irodalomtörténeti kutatás hőséről felvetett. Műve rendkívül sokoldalú, tanulságos megvilágítás.

K. L.

Két értekezés a debreceni színészetről.

A debreceni Tisza István Tud. Egyetem doktori disszertációi között egyszerre két dolgozat vállalkozik a debreceni színészet történetének megvilágítására. *Hegyi Tibor* (A debreceni színészet és színház a legrégebbi időktől a ki egyezésig, 63 l.) 1867-ig, *Szilágyi Béla* dolgozta (A debreceni színészet és színház története 1796—1880. 63. l.) nagyjában a mai napig kíséri nyomon a színház történetét. Az alapvető rész, amely az állandó színház 1865-i megnyitásával végződik, mind a kettőben azonos adatokra és forrásokra van építve. Az 1798. évi előadások felsorolásában két darabnál Hegyi nem egy, hanem két fordítót említ. Az első színlapok közül Hegyi az aug. 11-it, Szilágyi az aug. 19-it közli. Az 1799. év előadásairól Hegyi a Magyar Hírmondó, Szilágyi a Magyar Kurir híradását hozza. Szilágyi büszkén újságolja: „Megtaláltam Debrecen város levéltárában Wesselényi Miklósnak szerződéslevelét“, ámde ugyanezt Hegyi is jelzi és idézi. Az 1805. év előadásairól csak Hegyi számol be, az 1806. évnél ő idézi a Hazai Tudósításokat, viszont az 1808. év felének elszámolását Szilágyi adja. Néha a forrás helymegnevezésében is eltérés van: Koll. Kvt. 724., illetve 725. De alapjában véve annyira közös forrásból dolgoztak, hogy az egyik csak megismétli a másikat. Minthogy Szilágyié 1938-as évszámmal jelent meg, különösnek tartjuk az egy helyen őrzött anyagnak ezt a megismétlését Hegyi 1939-jelzésű dolgozatában. A két dolgozat íróját így kellenetlen helyzetbe hozta a professzor, aki mind a kettőnek ezt a tételt osztotta ki; az egyiknek szorgalmas munkája mindenesetre feleslegessé vált a másiknak dolgozata révén.

A. Zs.

Gróf Széchenyi István Naplói. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Viszota Gyula. Hatodik kötet. Budapest. A Magy. Tud. Akadémia hozzájárulásával kiadja a Magyar Történelmi Társulat. 1939. Nagy 8-rét CVII + 810 l.

A *Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai* c. gyűjtemény XV. kötete az előttünk fekvő könyv: Széchenyi *Naplójának* 1844. jan. 1—1848. márc. 18. terjedő részének közzététele. A szabadságharc előtt írt *Napló* ezzel befejeződik. Mint a megelőző öt kötetet, ezt is Viszota Gyula rendezte sajtó alá, a tőle megszokott, mintaszerű filológiai gondossággal, gazdag és nagyértékű jegyzetanyaggal ellátva, amely nélkül alig érthetőnek meg a legnagyobb magyarnak többnyire csak sebtében papírra vetett feljegyzéseit a nap eseményeiről s az azokhoz fűzött gondolatairól. A szöveget terjedelmes bevezetés előzi meg, amelyben a kiadó a *Napló* szétszórt adatai alapján beszámol Széchenyinek a mondott időben viselt dolgairól, betegségeiről, súlyos lelki küzdelmeiről s egyenként ismerteti nagyjelentőségű alkotásait. A bevezetés is, a szövegközlés is ugyanabban a szellemben készült, s éppen olyan értékes, mint a megelőző köteteké.

A VI. kötet irodalomtörténeti jelentőségű adatai között a legtöbb a

politikai irodalom történetére nézve fontos: megvilágítják Széchenyi e korból való irodalmi munkásságát, ezenfelül rengeteg a száma a Kossuth Lajosra és Teleki Lászlóra vonatkozóknak. A szépirodalom és a tudomány munkásairól szóló feljegyzések legnagyobb része az egyes íróknak a grófhoz való viszonyát illusztrálja, vagy közéleti tevékenységükre derít fényt.

Vörösmartyról többször történik megemlékezés, egy kivétellel mind a Nemzeti, illetőleg Ellenzéki Körrel kapcsolatban, amelynek a költő egyik elnöke volt. Széchenyi a Kört, mint ellenzéki szellemű társaságot, nem nézi jó szemmel. Magát Vörösmartyt nagyrabecsülte a gróf: kitűnik abból is, hogy a Körnek Deák tiszteletére adott lakomáján melléje ült (1846. febr. 12.), s feljegyzi, hogy Vörösmarty meglátogatta (1846. dec. 12.), de már az említett lakomán való viselkedése sem tetszett neki, az ellenzékekhez való szítása pedig már felháborítja. Midőn 1846. márc. 26-án, Teleki László, Vörösmarty elnöktársa, Batthyány Lajosnak, Széchenyi egyik legnagyobb ellenfelének tiszteletére a Körben ünnepélyt rendezett, s ezen Vörösmarty is tevékenyen részt vett, hangosan tör ki: „Die Akademisten! — Sie wachsen mir über den Kopf! — Pour 60.000 fl[orins]!“ 1847. márc. 31-én Bártfay Lászlóval kapcsolatban ezt írja Naplójába: „Most már frenesisbe megyen át a politikai düh. Vörösmarty, Bajza ect. mind ellenzéki körben — Lepálinkázzák magukat!“ Hogy ezt Bártfay mondta-e a grófnak, vagy a gróf Bártfaynak, magából a feljegyzésből nem lehet megállapítani.

Eötvös József sokat szerepel a feljegyzésekben. Széchenyi följegyzi, hogy Eötvös meg-meglátogatja, ebédel nála, ő is felkeresi, sétálnak együtt, de egyébként éppen nem hízelgően nyilatkozik róla: gúnyolódik rajta (1844. jan. 4, márc. 8. máj. 9, 1845. márc. 10, 1847. aug. 7), tartózkodóan, hidegen fogadja (1844. febr. 20, nov. 11, 1847. ápr. 23), nem bízik őszinteségében (1846. dec. 8), nyíltan szemére hányja gyöngességét (1847. aug. 10), felrója neki, hogy a kaszinóban nem szépen nyilatkozott róla (1844. jan. 18). Nyilatkozik műveiről is: Az *Éljen az egyenlőség*-et unalmasnak találja (1844. nov. 11, dec. 10), elolvasta a *Falu jegyzőjét* (1845. nov. 24), de az utána vetett pár szót kitörölte a kéziratból, 1844. febr. 17-én pedig Eötvös egy ismeretlen emlékiratát említi.

*Kemény Zsigmond*ról sokkal nagyobb elismeréssel ír. A *Korteskedést* „wunderbar“-nak tartja (1844. febr. 3), beszámol megismerkedésükről (1846. aug. 4, Debrecen), aggódik, hogy Batthyány Lajos megnyeri magának Keményt, pedig ő számított a báró támogatására (1847. ápr. 4), felháborodik, hogy Jósika Samu erdélyi ember létére sértően nyilatkozik Kemény „Zsigó“-ról (1847. IV. 28), azok között a tényezők között, amelyek — szerinte — Kossuth pestmegyei követévé való választásának útjában állanak, felsorolja Keményt is (1847. szept. 30). Általában sokat vannak együtt: 1847-ben a báró ötször is hivatalos ebédre a grófhoz.

Jósika Miklóssal való találkozását kétszer említi: 1845. márc. 3-án meg-nézi vele a Lánchíd építkezését, egy év múlva (1846. ápr. 26) ebédén látja magánál vendégül. Ir a Nemzeti Színházban színrekerült drámájáról is.

*Kuthy Lajos*ról hatszor tesz említést. Nem szereti. „... Der dumme Kerl!“ jegyzi meg róla 1845. jan. 15-én, más alkalommal pedig Kuthy egy állításán felháborodva, szemébe vágja: „Das ist eine Lüge.“ (1845. márc. 6).

Czakó Zsigmond neve egyszer fordul elő a Naplóban, ennek Ráday

Gedeonnal való vitája kapcsán: Teleki László alá akarja vele iratni azt a nyilatkozatot, melyet Ráday védelmére szerkesztett (a gróf nem írta alá).

Horrváth (Petrichevich) Lázár kedves embere volt, sokszor voltak együtt. Megemlíti akadémiai taggá való megválasztását (1844. dec. 24).

Schedel (Toldy) Ferencről sok szó esik a Naplóban, mindig az Akadémia ügyeinek kapcsán. Mikor egyszer Toldy lamentálni kezdett a kormány eljárása miatt, Széchenyi megjegyzi: „Auch er ist in der Luft“ (1846. dec. 3).

Szalay László, az Akadémia segédjegyzője nem állhatott nagy gráciában a grófnál. Fanyarul veszi a hírt arról, hogy Szalay kapja meg majd a *Pesti Utrlapot* s Eötvös is benne van a dologban (1844. jan. 26). Másutt ezt írja: „Szalay wird ein Narr... zeigte sehr starke Symptome“ (1845. febr. 23).

Frankenburg Adolf Életképek c. folyóiratát olvasva, megjegyzi, hogy ezen kívül egy sort sem olvasott tőle.

Vachot Imrét 1846 febr. 12-én bemutatattja magának. Ezt írja róla: „Ein Kleiner, fettlicher — — —“

Ezekén kívül még más írókról is megemlékezik: *Bérczy Károlyról*, *Döbrentey Gáborról*, *Fáy Andrásról*, *Gaál Józsefről*, *Kunos Endréről*, *Pulszky Ferencről*, *Reguly Antalról*. Petőfi és Arany neve nem fordul elő a Naplóban.

Széchenyi színházlátogatásait mindig feljegyzi *Naplójában*, de az előadott darabok címét csak néha tartja érdemesnek a megörökítésre. Katona *Bánk bánja* nem nyerte meg tetszését. („Miserabel.“ 1846. ápr. 20).

Széchenyi megjegyzései az írók többségére nézve bántóak. Meg kell azonban gondolnunk, hogy a gróf a kormány politikáját támogatta, az íróvilág pedig majdnem teljesen az ellenzékhez csatlakozott. Azt sem szabad elfelednünk, hogy ezeket az ítéleteket az agyonhajszolt, testében és lelkében gyötrődő Széchenyi pillanatnyi benyomások alatt vetette papírra. Jelentőségüket is csak ezeknek szemmeltartásával mérlegelhetjük.

Császár Ernő.

Két Emlékkönyv. (*Emlékkönyv Pap Károly főiskolai tanári működésének harmincadik évfordulójára*. Írták barátai és tanítványai. Debrecen, 1939. 638 lap. — *Emlékkönyv Mitrovics Gyula ötven-esztendősi trói működésének tiszteletére*. Szerkesztették: Paránszky-Jób László, Boda István, Faragó Tibor, Vajthó László és Zombor Zoltán. Budapest, 1939. XI és 686 lap.)

A debreceni egyetem két jeles tanárának működését ünnepli ez a két emlékkönyv. Mitrovics Gyula tudományos munkássága többoldalú: neve tisztelt a magyar böselet, pedagógia, esztétika és irodalomtörténet munkásai előtt. Pap Károly szorosabban az irodalomtörténet művelője. Mind a kettő nemcsak barátokat láthat a neki szentelt emlékkönyv lapjain, hanem jeles tanítványokat is, akik éppen ezzel mutatták meg, mennyit köszönhetnek mesterüknek.

A Pap Károly-emlékkönyv tanulmányai nagyobbára irodalomtörténetiek. Csengery János *Martialis* hatását és magyar fordítóit mutatja be. Ember Ernő *Kazinczy* Debrecenhez való viszonyát ismerteti. Erdős Károly szövegkritikai adalékai tisztázzák, hogy *Komjáthy Benedek* Sz. Pál leveleinek fordításában Erasmust, a Vulgatát, sőt más forrásokat is használ. Vitéz Fehérváry Dezső *Kisfaludy Sándor* munkáiból gyűjti egybe a fajtisztaságra vonatkozó megjegyzéseket. Kardos Albert *Csokonai és Vörösmarty* bölcseleti líráját állítja párhuzamba. Kéky Lajos *az Alföld lelkét* mutatja be költészetünkben. Kovács Máté *Fazekas Mihályról* írt munkájának azt a részét tette közzé, amelyben a

költő lelkületét vizsgálja. Kozocsa Sándor a *Zalán futásának második kidolgozását* ismerteti. Lázár Béla *Pekár* könyvéből ad részletet. Lengyel Imre a korán elhunyt *Török Gyulát* méltatja. Molnár Pál *Debrecen irodalmi életének útját* vázolja fel. Otrokocsi Nagy Gábor néhány találó megjegyzést fűz Angyal Endre egyik tanulmányához a *magyar irodalmi gótikáról*. Németh Antal a *Csongor és Tünde* első színrealkalmazásáról szól. Némédi Lajos a *Kártigám* purizmusát világítja meg. Papp Ferenc sajtó alatt lévő *Gyulai* életrajzának egyik fejezetével tisztelte meg az ünnepeket. Péterfy László az *irodalom és világnézet* viszonyáról értekezik. Pintér Jenő *Arany János lírájának* néhány motívumát veszi fontolóra. Török László a *Debreceni Grammatika* negyedik íróját Gál Andrásban jelöli meg. Vajda Endre *Tóth Arpád* lírájában figyeli a vers belső felépítését. Vajthó László *Reviczky önarcképét* állítja össze Reviczky műveiből. Zlinszky Aladár a *Helység kalapácsának* műfaji jellegét a bohózatos eposzban látja. Zoltai Lajos *Barta Boldizsárról*, Zsigmond Ferenc pedig a *megújhódás kori magyar irodalom stílusáról* értekezik.

A Mitrovics-émlékkönyvben szorosán irodalomtörténeti cikkek: Dénes Tibornak Társaságunk egyik ülésén elhangzott tanulmánya, *Bessenyei és a tragikus gondolat*: Gulyás József ismertetése *Zempléni Arpád ismeretlen fordításairól*; Kozocsa Sándor dolgozata *Vachot Cornéliáról*; Vajthó László *Reviczky humoresztikájáról* — éppen Társaságunkban tartott — előadását közli; Zsigmond Ferenc a *megújhódás kori írók műfordítási elveit* ismerteti.

Mind a két emlékkönyv gazdag és méltó a vele megtisztelt tudóshoz.

Kende Gábor.

Bóta Károly: Istvánffy Miklós. Budapest, 1938. 47 l.

Szerzőnk becsületos szorgalommal egybeszedte az adatokat, amelyek erről a neves magyar humanistáról előkerültek; kis terjedelme miatt az értekezés természetesen az államférfinál nagyobb figyelmet szentel az írónak. Írásai közül is inkább a poéta érdekli; verseit műfajilag és tartalmilag ismereti, példaképeihez is hozzáméri. E példaképeket azonban csak a klasszikusokban látja, pedig a kölcsönhatás a világ humanistái között is nagy volt. Kár, hogy stílusa kissé patetikus, így aztán ilyen meghökkentő mondatai is vannak: „betegségét egy szomorú óra követte és — nem volt többé“. Ez annyit jelent, hogy szerencsésen meggyógyult, de teljes meggyógyulása után egy órával szerencsésen meghalt. Ahogy a mai operációk után néha a halált szövegezik.

L. J.

F O L Y Ó I R A T O K S Z E M L É J E

Akadémiai Értesítő. — 1939. jan.—május. Viszota Gyula: *Vörösmarty kisebb akadémiai jelentései.* Közli a jelentést Setét Imre Bársony tzipő, Jáger Emmanuel Virginia, Madarász József Hős regék, az Iphigenia-fordítás, a Delille-fordítás, A hívtelen, Emlékezet Itáliára, Zoraide, Borúra derű, Érzelmek Gyulától, az Elbujdosott, a Berlichingeni Götz, a Turandot, A zászlótartó, Kuniás, A hármás menyegző, a Magyar Ovid, Szabácsvár, A halhatatlanság, Az ihlelet, Náthán a böles, A végrendelet, Messzinai hölgy, Pókaiak, Zsarnok atya, Endródi Karitas, A könnyelmű asszony, a Hétmagyar stb. művekről.

A Néprajzi Múzeum Értesítője. — 1939. 1. Fél Edit: *A népkutatás kultúrföldrajzi feladatai a pannóniai térben.* Haberlandt bécsi professzor érdekes előadásának ismertetése.

Apolló. — 1939. 3—4. sz. Kodály Zoltán: *Mi a magyar a zenében?* „Mint a nyelve: a magyarnak zenéje is szűkszavú, lapidáris.“ „Három dolog kell nemzeti zeneirodalom létrejöttéhez: hagyomány, egyéni tehetség és sokak lelki közössége, mely az egyéni tehetség megnyilatkozását, mint a magáét fogadja. Hagyomány nélkül nincs termőtalaj. Viszont a hagyomány egymagában nem terem magasabb műformát, bármilyen eleven.“ A magyar népzene tulajdonságai K. szerint a következők: „Inkább akarat, mint érzelem kifejezője. A céltalan búsongást, sírva-vigadást nem ismeri. Még a székely „keserves“-ekből is elszánt energia sugárzik. Ritmusa éles, határozott, változatos. Dallama lendületes, szabad mozgású, nem előre elgondolt harmonikus alaphól félnken kibontakozó. Formája: rövid, arányos, világos, átlátszó. Világos a forma, mikor mindig tudjuk, hol tartunk. Egy népdal leszakadt részéről is meg lehet állapítani, hogy eleje, közepe vagy vége az egésznek. Mindezek a tulajdonságok kell, hogy meg legyenek a magyar műzenében, ha valóban a népzene élteni, s annak folytatója akar lenni.“ „Hangszerek dolgában a magyar, úgylátszik, inkább vonzódik a halkabb vonós- és fúvóhangszerekhez, mint a lármás rézfúvókhoz.“ — Csapláros István: *Lengyel sors- és nemzettudat a magyar irodalomban.* A lengyel nemzet és Lengyelország irodalmi említéseinek ügyes összefoglalása. — Gáldi László: *A balkáni filológia mai állása és magyar feladatai.* A balkáni összehasonlító irodalomtörténetről, sajnos, igen keveset mondhatunk, mert még a problémák helyes meglátásáig is alig érkezünk el.

A Szent István Akadémia Értesítője. — 1938. Huszti József: *A Szent Istrán-korabeli latinság.* A Karoling-latinság jellegének meghatározása után kimutatja annak nyomait a felvett korszak latin emlékeiben.

Debreceni Szemle. — 1939. aug. Hankis János: *Író, irodalmi élet, irodalom.* Szembeállítja azt az irodalomszemléletet, amely az íróat nézi, azzal, amely az irodalmat vizsgálja. Ebből a szempontból elemzi az irodalmi hatás jelentőségét, a népköltés-irodalomjellegét. Végeredménye, hogy az irodalomkutatás két területet fog be: az adattörténetet és a szellem-történetet. — Molnár József: *Adalékok Debrecen multjához.* (Folytatólagos adatközlés.) — Molnár József: *Hajdánánási levél.* A Múzeum kincsei közt szól az irodalmiak-

ról is (egy Egressy-dráma, Csokonai-kéziratok, Rádai Lelki hódolásának csonka példánya, stb.).

Deutsche Kultur im Leben der Völker. — 1939. 2. R. Huss: *Der Stand der Germanistik und die Stellung der deutschen Sprache im wissenschaftlichen und kulturellen Leben des heutigen ungarischen Staates.* A német irodalomra és nyelvre, valamint a német irodalom hatására vonatkozó magyarországi megállapítások áttekintése.

Egyetemes Philologiai Közlöny. — 1939. 1—4. Huszti Giuseppe: *Poesia di Piattino Piatti su Janus Pannonius.* Közli és elemzi a milánói poétának Janus Pannonius-hoz és Guarinóhoz írt versét. Mind a kettő ünnepe a magyar poétát. — Waldapfel József: *A magyar végek lengyel költője.* Részletes ismertetése a folyóiratunkban is említett Czahrowski Ádámnak. — II. sz. Gáldi László: *Argirus az oláh irodalomban.* Barac fordítása 1801-ben jelent meg. Budai-Delenau a mesét cigány cposzába olvasztja bele. A legköltőbb feldolgozás Eminescué. — Bach Vera: *Ismertlen Petőfi-vers nyomában?* Chassin gyűjteményében talált egy fordítást, Petőfi-vers fordításának jelezve.

Erdélyi Helikon. — 1939. 8. sz. Kovács László: *Móricz Zsigmond.* A hatvanéves író ünneplése. — Molter Károly: *Nyelvrünk szépségéről.* „Tárgyszerűség, rövidség, férfias zengzet, modern korszerűség és tartalmi színvonal, ezek az első tekintetre felmutatható, jellemző jegyei nyelvünk szépségének.”

Ethnographia. — 1939. 1—2. Relkovics Davorka: *Hún és magyar vonatkozású mondák nyugati szomszédainknál.* A szlovének a húnokat kutyafejűeknek mondják; a kutyafejűekről szóló mondák tehát kapcsolatban vannak a húnokkal. Németajkú területen él a húnok betöréséről néhány monda. A bajor mondák a magyarok emlékét is a húnokra ruházták. Magának Attilának neve is él több mondában; a szlovénoknál kísérteties vonások fűződnek hozzá. A magyarok ellen való küzdelem sokszor Nagy Károly nevével fűződik össze. Az Árpád-kori királyok közül mondákban szerepel Szent István, Gizella, IV. Béla, Imre. Igen kedvelt mondahős a krajnai szlovéneknél és a karinthiai németeknél Mátyás király. Vannak mondák, amelyekben a török háborúk, majd a kuruc harcok szerepelnek.

Irodalomtörténeti Közlemények. — 1939. 2. György Lajos: *A magyar regény előzményei.* Rámutat arra, hogy igyekeztek az első kísérletek olvasót hódítani; milyen szerepük volt a közönségszerzésben; miért ítélték el egyesek a szerelmes történeteket. — Pukánszky Kádár Jolán: *A drámabírálo bizottság.* (2) Simontsits-korszaka; Ráday-korszak; Beniczky-korszak, a 90-es évek, a Színművészeti Tanács. — Solt Andor: *A szűrszerűség uralma dráma-irodalmunkban.* (2) Czákó darabjainak elemzése; Obernyik; a bűnügyi drámák; a történeti dráma; az operaszérű kiállítás divatja; a környezetrajz. — Adattár: *Verseghy Ferenc kiadatlan költeményei.* A Nemzeti Múzeumban Verseghy Uránia-példányában levő költemények. — *Actaeonról írt széphistoria.* A XVII. század végén másolták bele egy nyomtatvány üres lapjaira; Ovidiusból rövidítve fordított versszöveg. — *Egy apokrif Csokonai-levél.* A Pukyhoz 1799. márc. 16-ról írt levél aligha Csokonaié. — *Vármegyei gúnyiratok.* Öt pasquillus a XIX. századból. — *Csokonai ismeretlen követője:* Grell János, a XIX. század huszas éveiben. — *Adatok Fiátfalvi György életéhez.* Két adat. — *Egy XVII. századi házasság Eneke.* A Cégei Wass-levéltárból. Szerzője tán Vas János. — *Három vers a XVIII. századból.*

Katolikus Szemle. — 1939. szept. Sándor István: *Regény és szociográfiá.* A felvett szempontból fejlődést lát a magyar regényben. A falut immár nem a vásárnapok idillikus nyugalmában szemléljük, a külvárosi regényekben pedig mintha egy új társadalmi rend alakulásának lennének tanúi.

Láthatár. — 1939. 9. sz. Sándor László: *Cseh-szlovák-magyar irodalmi kapcsolatok a háború után.* A cseh fordítások sorát Szabó Dezső Segítségére nyitotta meg; néhány évi szünet után megjelent az első cseh anthológia Ady verseiből, a harmincas évek elején pedig egy szlovák. Majd E. B. Lukács a modern magyar költőkből adott fordítás-gyűjteményt. A regények közül szlovák nyelven Kosztolányi Véres költője, Móricz Sáraranya, Mikszáth három elbeszélése és Márai egyik műve; cseh fordításban Móricz Légy jó mindhalálig, Molnár Ferenc Pál-utcai fiúk c. regénye és Földes Jolán s Köröndi Ferenc könyvei jelentek meg.

Magyar Könyvszemle. — 1939. 3. Harsányi András: *Szegedi Kis István két nyomtatványa Edinburghban.* Speculum Romanorum Pontificum, 1584. és Loci Communes, 1585. Az utóbbit 7 shillingért szerezték meg 1586-ban. — Jónás Alfréd: *Színházi érkönyvek* a Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárában. (Jegyzék.)

Napkelet. — 1939. 5. Fábíán István: *Magyar tudomány — kultúrgyarmat.* Angyal Imre egyik cikke kapcsán rámutat a veszedelemre, amibe a mindent német szellemtörténészek látószögéből néző fiataljaink juthatnak. — 6. Juhász Géza: *Magyar igény középkori irodalmunkban.* Hangoztatja a rovásírás jelentőségét abban, hogy az írásbeliség útjára térés nálunk olyan könnyen ment. Keresi — és persze, nem találja — a pogány magyar lélek megnyilatkozását a középkor irodalmában; végül is ott köt ki, hogy: kódexcinkik képzetét valósággal megbénítja a magyar józanság. (Igazi, juhászgézai irodalomszóciklet!) — 7. Mesterházy Jenő: *A 60 éves Főtűs-szobor.* A város 1871-ben határozta el a szobor felállítását. A szobor tervét Huszár Adolf készítette; talapzatát Ybl Miklós.

Pannonhalmi Szemle. — 1939. 4. Barezza Leander: *Guzmics Izidor* bakonybéli apát centennáriuma. Kegyeletes emlékezés.

Pannonia. 1939. 3. Gálos Rezső: *Berzsenyi költői útja.* Azt bizonyítja, hogy Berzsenyi Horatius hatásán indult, a szentimentális poéták hatása későbbi. Újból rámutat néhány Himfy-hatásra. Lelki összeroppanásában a pesti utak jelentőségét emeli ki.

Protestáns Szemle. — 1939. július. Gulyás Pál: *Tíz év Ady nevében.* (A debreceni Ady-társaságban mondott beszéd.) — Aug. Musnai László: *Kőrösi Csoma Sándor ismeretlen élete.* Az első indítást enyedi tanáraitól kapta. Ezt bizonyítja Hegedüs Sámuel kéziratos históriája. — Kolozsvári Grandpierre Emil: *Illyés Gyula.* Meleghangú méltatás. — Szept. Kiss Tamás: *Arva Bethlen Kata.* Méltató összefoglalás. — Joó Tibor: *Kemény Zsigmond a történet-sz. feladatáról.* Kemény idevágó nyilatkozatainak finom tollú elemzése.

Protestáns Tanügyi Szemle. — 1939. 9. Kemény Gábor: *Apáczai és a Magyar Encyclopédia.* A pedagógus Apáczai bemutatása.

Theologiai Szemle. — 1939. 2. Gál Lajos: *Gelei Katona István igehirdetése.* Micsoda bibliából prédikált? Milyen értékű fordítása? Igehirdetésének szerkezete. Igehirdetésének tárgya. — Zoványi Jenő: *Patay K. István.* Életrajzi adatainak tisztázása.

Turán. — 1939. 4—5. Kállay Ubul: *A vogul skorpióember és a magyar csodaszarvas*. A monda csillagászati eredetét bizonygatja.

Vasi Szemle. — 1939. 5—6. sz. Marék Antal: *Dunántúli lírikusok*, Babits Mihály. Költészete a fiatalság zavart és túlzott szavaival kezdődik, végiggyűrűzik a középkorú férfi bölcsességén s bele torkollik az öregség álló vizeibe. De már a fiatal költőnek is megfogta a kritikus Babits a kezét, fegyelmet adott neki. Költői helyét a forma és szép ezó jelöli meg. A dunántúli költőktől csak egyben szakad el: nincs meg benne a katolicizmusnak, mint hagyománynak a megbecsülése. — Orosz Iván. Alföldi lélek, álmódzó és merengő, aki a dunántúli tájban és emberben sohasem oldódott fel. Poézise negativista, hangja kesernyés és bizalmatlan.

Egy titokzatos vers.

I.

Néhány héttel azelőtt ismét kezembe került Tolnai Vilmos könyve: *Ungarisches Lesebuch*. (Berlin—Leipzig, 1913.) A kis kötet a nagyírű Sammlung Göschen-vállalatban jelent meg. A prózai szemelvények után népdalok gyűjteménye, azután a befejező rész: *Újabb költőkből*. Vajda Jánostól kezdve Ady Endréig mindössze hat költemény van ebben a részben s ezek között Sárdy Lőrinc verse:

Ne higgy nekem!

Ne higgy nekem, ne higgy nekem:
 Hazug szavam, hazug szemem.
 Szívem, szegény, majd megszakad,
 De arcom egész mást mutat —
 Ne higgy nekem, ne higgy nekem!

Tréfára kész ajkam nevet,
 Tagadom, hogy szerettelek,
 Tagadom, hogy szeretlek még —
 De bennem a kín lángja ég —
 Ne higgy nekem, ne higgy nekem!

S mikor magunra maradok,
 Kezem fejére borulok,
 S aztán sírok keservesen:
 De azt nem látja senkiesem —
 Ne higgy nekem, ne higgy nekem!

A vers eléggé kezdetleges rímelés, Szendrey Júlia egyik kis dalának vagy Tóth Kálmán hasonló tartalmú költeményének gyöngé visszhangja. Mégis előkelő társaságban jelent meg. Vajda János, Kiss József, Reviczky Gyula, Szabolcska Mihály, Szentessy Gyula, Ady Endre és — Sárdy Lőrinc.

Bántott, hogy semmi közelebbit sem tudok az ismeretlen költőről. Nyomoztam utána minden hozzáférhető helyen. Nem találtam semmit.

Néhány évvel halála előtt az Akadémiában megkérdeztem Tolnai Vilmost: ki ez a Sárdy Lőrinc? Kitűnő költőnek kell lennie, ha egy nevezetes korszak hat vezérpoétája között ő is helyet kap; ha a németül olvasó európai közönség előtt úgy jelenik meg a verse, mint a legjellegzetesebb magyar költemények egyike. Tolnai Vilmos kitérően válaszolt. A verset valamelyik folyóiratban olvasta s annyira megtetszett neki, hogy besorozta könyvébe.

Nem akartam vitázni vele: hogy névtelen költő jelentéktelen rímélése nem képviselheti tájékozatlan idegenek előtt a magyar lírát; hogy antológiát nem úgy szerkeszt az egybeállító, amint ő csinálta a dolgát. Gyanú ébredt bennem. Ezt a verset ő írta vagy valaki a rokonságából. A név, Sárdy Lőrinc, a Lehrsalád egykori lakóhelyére, Sár-Szent-Lőrincre mutat. Ez a vers az övé — Thaly Kálmán egyik leleplezőjéé!

Kozoosa Sándor barátom vállalkozott arra, hogy a múzeumi könyvtárban átlapozza a gyanúba vehető folyóiratokat s ha lehet, igazolja sejtésemet. Most átadom a szót neki.

II.

Szinnyei József életrajzi lexikona alapján megállapítottam, hogy Tolnai Vilmos „eleinte szépirodalmi téren próbálkozott eredeti és fordított költeményekkel és novellákkal, melyek 1890 és 1897 között a fővárosi és vidéki lapokban jelentek meg”. (*Magyar Írók*, 14. köt. 1914. 258. h.) Így többek között Kiss József 1890-ben meginduló *A Hét* című szépirodalmi hetilapjában is. Első verse *A Hét*-ben 1891-ben (37. [szept. 13.] sz. 597. l.) jelent meg; ez a *Ne higgyj nekem!* című vers volt. A költemény egyébként három helyen a következő időben jelent meg: először az *Aradi Közlöny* 1891. 195. [aug. 15.] számában, Tolnai Vilmos név alatt, másodszer *A Hét* 1891. 37. [szept. 13.] számában, ugyancsak Tolnai Vilmos név alatt és végül harmadszor az *Ungarisches Lesebuch mit Glossar*-ban (Sammlung Götschen 694. sz. Berlin und Leipzig, 1913. 79. 1.) Sárdy Lőrinc név alatt.

A Hétnek ugyanebben az 1891-es évfolyamában van még két apró fordítás Tolnaitól: *A levél* Arnault és az *Egyém s tiéd* Fischer J. G. után (47. [nov. 22.] sz. 751. l.) Ezekon kívül még két ízben kereste föl írásaival Kiss Józsefet a szerkesztőt: így a *Tarasz dal* 1892-ben (19. sz.) és *Az élet* 1893-ban (3. sz.) jelent meg *A Hét* hasábjain.

Tolnai Vilmosnak még a következő lapokban jelentek meg versei: Magyar Szemle (1890.) — Vasmogyei Lapok (1890/92.) — Aradi Közlöny (1891/94) — Rábavidék (1891) — Divat Salon (1891/92.) — Bolond Istók (1891) — Fővárosi Lapok (1891/92.) — Nyugatmagyarországi Hiradó (1894/95.) — A Mi Otthonunk (1894.) — Ország-Világ (1895.)

Pintér Jenő és Kozoosa Sándor.

Ismeretlen Tompa-level.

Harsányi Zsolt a Pesti Hírlap 1939. jún. 8-i számában elmondja, hogy Miskolcon a kezébe került Horváth Lajos gyűjteményében egy eddig ismeretlen Tompa-level; mivel a napilap közlésében sok érdeklődőnek figyelmét elkerülhetette az érdekes szöveg, szükségesnek tartjuk a közzétett levélszöveget folyóiratunkban is lenyomatni, megjegyezvén azonban, hogy a közlés pontosságát nem volt módunkban ellenőrizni.

„Tisztelt Ugyvéd Úr! Más dolgokkal lévén elfoglalva, csak most válaszolhatok az Ön levelére; teszem pedig azért, nehogy oly harapós állatnak képzeljen, ki mást minden ok nélkül megmarok. s hogy válaszból sok Ön előtt megfoghatatlan megfoghatóvá váljék. Az 1849. év őszén Ön Kelemérben megfordultán, hozzám is bebotlott s időzött nálam mintegy 12—15 percig; én nem beszéltem Önnel, nem láttam Önt soha az életben s bizonyára emlékezni sem fogok eddig nálam történt megjelenésére, sőt nevét sem fogom ajkamon kibocsátani, ha magaviselete által, melyből az „igénytelen polgár” teljességgel nem vagyok képes felismerni, emlékeztetéssé nem teszi magát. Ön ugyanis visszatérvén Miskolcra, nem pirult

ilyen dicsekvéssel állani elő: Tompa Miska nagyon feltette tőlem a feleségét! Becsületesem! eddig még csak egy korácsról s borbélyról emlékezett a mese, ki a lovat futtában megvasalta, a nyulat megborotráltta, most Ön is hozzájuk tehető, ki az asszonyokat első látásra meghódítja! Azt bölcsen tudja Ön, hogy a féltékeny férj comicus, vígjátéki alak, a féltésre méltó nő még valamicskével több, s kérdem Öntől: hol vette a jogot, ilyen színben akarni előállítani családdéletemet 15 percnyi nálam mulatás után? Mi volt a nyilatkozat alapja? Tréfa? lehetetlen! hisz köztünk nem létezett semmi cimboraság, de sőt ismeretség sem! Valóság? legyen szabad ebben kegyes engedelmérel kételkednem. Ime, tisztelt Úgyréd Úr! saját, — feljebb idézett lovagias, nemes, férfias nyilatkozatában feltalálja a kulcsot az én nemtelen, férfiatlan kifakadásom megértésére: valamint azt is át fogja látni, hogy a feleletre-vonás talán jobban illenek az én szájamba, mint az Önébe: s eddig lettem is volna bátor némi felvilágosítástért esedezni Önnek, ha részint e rám nézve kényes természetű dolgot piszkálni kedvem lett volna, részint ha nyelvem megkötre nincs, az annak adott szó által, ki Ön nyilatkozatát velem tudatá: kit egyébiránt semmi okom többé kímélni utálatos kétértelműsége miatt. mert az, ki Önt kifakadásaim ellen védte, Önnek beszűgta, s Önt nekem legelsőben elárulta egy és ugyanazon személy. „Ne bánts senkit, nem bánt senki“, ez nagyon érthető, nagyon egyszerű dolog! s Ön bizonyosan nem leend olly méltánytalan legkisebb kíméletet is várni Tőlem, kinek irányában az illedelem és becsület korlátait olly sértőleg s gyöngédtelenül áthágni elég könnyelmű, elég feledékeny volt; s hangulatom Ön irányában mindenesetre a régi marad, mtg ellenkező véleményre nem hoz a kérdéses dologban: teljesen fennmaradván Önnek minden út a további lépésekre a midőn én is fogom tudni magamat tájékozni. Harva, Sept. 24. 1855. alázatos szolgálója Tompa Mihály.“

Megjegyzendő, hogy Tompa 1849. április végén költözött át Kelemérre; Soldos Emiliát 1849. május 1-én vezette oltárhoz. (Váczy János: Tompa Mihály életrajza. 1913. 84. és 82. l.) Böngésző.

Vörösmarty ifjúkori kísérletei.

Folyóiratunk 1936. évfolyamában (212—213.) adtunk először hírt arról a rendkívül jelentős, 175 lapból álló kéziratkötegről, melyet a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára még 1933-ban vásárolt, Vörösmarty ifjúkori költői kísérleteinek egy eddig lappangó kincsesbányájáról. Azóta megjelent a becses kéziratanyagból a *Zulán futásának* első kidolgozása és a költő több eddig ismeretlen drámája. A kézirat anyag szervesen kapcsolódik Brisits Frigyes 1926-ban kiadott *Vörösmarty Mikály kiadatlan költeményei* című gazdag gyűjteményéhez. Míg a Brisits által felfedezett kéziratok az 1816. év körül csoportosíthatók, ez utóbb előkerült „kísérletek“ már pár évvel későbbi idő, az 1819 körüli évek alkotóműhelyébe engednek bepillantást. A kéziraton egyetlen korjelző dátum található: 1819. Viszont a másik nyom, amelyen elindulhatunk: fennmaradt a kéziratkötegetben a Perczel-fiúk — kiknek ebben az időben volt Vörösmarty a nevelője — három füzetlapja: az I. grammatista Sándor és a III. grammatista Miklósé.

A fiúk a budapesti piarista-gimnázium tanulói voltak. Az iskolai értesítő tanulsága szerint a legidősebb Perczel-fió, István, Vörösmartyval egyidőben, 1817-ben járta a II. syntaxista osztályt. (Ez Vörösmartyval egy évben született.) A három évvel fiatalabb Imre 1820-ban végezte a II. syntaxista osztályt. Sándor 1818-ban volt I. grammatista, tehát 12 éves s 1824-ben végezte a II. syntaxista osztályt. Mór 1820-ban I. grammatista és 1825-ben végzi a II. syntaxista osztályt. Miklós 1812-ben született, ő volt a négy fiú között a legfiatalabb, 1821-ben I. grammatista (*Juventus Gymnasii Pesthiensis apud scholas pias e studiis primi et secundi semestris in classes relata Anno 1817/1825.*)

Ezek alapján megállapítható, hogy Vörösmarty e kéziratköteg anyagát közvetlenül Börzsönybe kerülése után, az 1817. és 1821-es évek közötti időben írhatta. E költői kísérletek tehát Vörösmarty pesti tanulóéveit követő börzsönyi nevelésködése alatt készülhettek s valóban „nagyszabású terveket“ és azok eredményeit tükrözik a Brisis által kiadott korai kísérletektől a *Zalán* első kidolgozásig. Így áll elő az önművelés nyugalmas éveinek szigorú önfegyelme, az elfojtott és reménytelen, de annál mélyebben égő szerelcm ösztönző hatása alatt már az egész nemzet szavát hallató költő: a férfi Vörösmarty.

Az alábbi hat költeményt is ebben a kéziratsorozatban találtuk. A szövegek a következők:

1.

Míg gondok nélkül játszottam az égi örömmel
 melyet képzeletem tisztá szívembe csala,
 A' boldogságot valahányszor ölembé kívántam,
 egy tündér szép hölgy lebbene gyorsan elő:
 Gyenge vidám arczczal, mint hajnal, tisztá szemekkel
 ment a' szép szerelem' csillaga hajnal előtt
 Artatlanságnak leplében nyult deli testtel,
 érző jó szívvel, lágy szava' énekivel,
 Így jöve a' képzelt boldogság: csalfa világom
 eltűnt, ah eltűnt véle az égi leány!

2.

Fergeteg dül a' kopasz hegy' ormán
 Zúg rohanva erdőn, völgyeken:
 Rejtekébe kerget minden élet,
 minden utat elzár vak dühe.
 Még csak egy halandó
 jár a' zaj között,
 jár, 's nem érez semmi zajt kívül.
 Agg szívében forr diühödvé kínja,
 nyugta nincs a' tágas ég alatt.
 Alma' képét úzi, 's hah ki merje
 hogy csak álmot úz, azt mondani
 Hegyről völgyre téved
 és nem hül tüze:
 tárgyát önmagában kergeti.

3.

Egykoron a' kis egér egy vas ládába becsúszott,
 Mindene volt bőven, élete kénye szerint
 Ott ő jól lakozott, egyszer próbálja ha vallyon
 Melly hasadékon jött, vissza jöhetne e' még

Úgy lett áltmenvén csak szőrét veszi el, ismét
 Meg tért, mint ezelőtt lézzege, töltve hasát
 Minden háborgás nélkül sétálgata csendes
 Rejtekekben, 's boldog napjait éldegelé
 De jó élte után sanyarú inségre vetődött
 Mert szűk a' hasadék kis köze teste kövér
 Ó ugyan áltesúszott bőrét vas' tőre lehúzta
 Mellyért illy szókkal hirleli bánatait
 Bár még kis testem csak szőrét vesztve kicsúszott,
 Vissza ne indultam volna lakozni megint
 Most nem nyújtóznám fele vesztett csonka fargummal
 Gondatlanságom' bélyege' terhe alatt.

4.

Kénye szerént széljel dühödő szél hajtja vitorlám
 Szerte ragad, nincs már állapotásra helyem
 Már a' vad Sirenek zaj alatt lesekődve csikorgó
 Zúgással fogokat dúlva toromra fenik.

5.

Csendes volt az üdö, 's már a' nap hanyatlani kezdte,
 Izzasztó melegét gyengébb sugarakkal eresztvén.
 Minden megnémült: munkáját félbe szakasztá
 A' művész, és fáradt testtel készüle pihenni.
 Akla felé sietett a' nyáj, vig pásztora végző
 dalt fúván lassú lépéssel ballaga véle.
 Egy vándor, — csak ez egy volt még a' tiszta mezőkön
 Izzadtan, porosan; minthogy már reggel eredvén
 Útnak egész nap hevét folyvást érezte napestig.
¹⁰ Most, hogy az ormok alá szenülte hajolni napunkat,
 Utjában kicsapott kétesb ösvényre menendő
 's egy kiségg meg is állapoték; nem, mintha tovább már
 nem győzné utját; fáradt ő nem vala; mert oh
 hogy lehet az fáradt, ki belőlről szüntelen újul
 's csak tüzes ösztönért erejét soha sem veszi számba?
 Pindus' hegyére akart e' jámbor utazni, de rosszúl
 volt utasítva, szegény, s így botlott csúfos helyekre.
 Jobb lett volna örök esendben bezárva maradnod
 O nyomorúlt, 's házad küszöbét öröznöd halálig.
²⁶ Jaj! de elindultál, 's nyomaid külföldre ragadnak!
 Lássuk azonban mit kezd most, vagy szólni akar tán?
 Halljuk „az esti setét kezd már sűrűdni körültem
 „s míg bátor sebesen haladék, távol van irányom.
 Itt e' hegy melly fellegekgig nyújtózik előttem,
 Pindus, mint mondják, a' Muzsák lakhelye. Huj! mint
 Érzek, huj! mint lelkesedem néztére; valóban
 Itt nem halandó, nem közlelkü nép lakik. Útra —
 Útra tehát“. Így szolt 's letörölvén ökle porával
 Areza' veritékét, valamint a' tengeri habzás
³⁰ vagy mint éjszokról zugván a' fergeteg, omlott,
 kész a' szörnnyekkel bajt vinni, ha ellene állnak.
 Nem kellett neki ló, se számár (maga volt az!) erősen
 ment gyalog a' hegyeken, 's már majd tetejére nyomúla,
 hogy felhőbe borúlt a' hold, vezetője nyomának.
 Nemde talán csüggedt, kétségbe merüle vitézünk,
 's a' zordon felhőt szidalommal verve megállott!
 Ha! nem, erőt vévén „sok bajt meggyőzni dicsőség,
 a' könnyű nyereség örök hírt nem szülhet“ ezenkép
 biztatván tetemét vakon omlott Pindusa' terén,

- 40 's bár lassú volt már, mint a' lúd szárnya-szegetten
 örültségében gyorsnak gondolva menését
 Egy esalitos, tüskés tájt kezdte tapodni. Ki kétli?
 lábát tüske szurá, kóró veregette pofáját,
 's gyakran földre bukott tövisesbe kölődve, de mind ez,
 's tán még szörnyűbbek sem fogták volna el útját —
 Ahrándozva bukott 's ugyan úgy kele viszsz' a helyére
 minden léptével nevelődvén régi reménye.
 Jó darabot haladott, kezdett ritkulni veszélye
 's mint véle, 's neszezéséből is merete gyanítani.
- 50 Pindusa itt volt már; mi esett? énekli, azontul
 nyert költői szabadságát szájhúzva nyeríteni
 A' mikor érezvén ötet közelebbre vonúlni
 A' pihenő Dallos, 's nyöszörögtét roszszra itélvén
 Patkótlan lábbal jól megrugdosta földetlen
 Mejjét, oldalait, 's az után vízmosta fejét is.
 Több neki nem kellett; volt áldás rajta. Nem érzett
 ő itt fájdalmat, nem csüggede — semmi setétség
 nem volt utjában. Feje, mejje esodálatos hévvel
 Megtelt, 's már ekkor fő pontját érte bolondos
- 60 Gerjedezésének: nyomorúlt így tére körünkbe!
 Erdő, rét, ligetek, várak nem mentek előtte
 végig élénkle a' portól kezdve Urunkig
 mindent: állatot és ásványt, 's növényi esodákat,
 mert a' vers-kórság forrton forr keble körében.
 Fuss jövevény, kórsága elől fuss, merre szemed lát
 Majd, ha utól érhet, füledet bétölti zajával
 's akkor, nincs mentség végig kell hallanod utja'
 ritka szerencsét 's bár mint gúnyoljad, öröklő
 hűséggel nagy Apollóját harsogja, 's azontól
- 70 Es vígadó hanggal kezdé nyöszörögni köszöntő
 verseit. A' szomszéd sértések' gyülte idétlen
 Dallóját nem tűrhetvén rőfögésre vetődék.
 Ez neki új muzsát mutatott. Mert „nemde az elmuúlt
 dolgokat, a' történetet így kell rendre beszélni?
 kérdé, 's új rőfögést hallván nagy erőszakot érzett
 lelkében, 's történeteket mert nyelve rőfögni.
 Adámon kezdvén három, négy szóval üdönkig.
 Balgatag, a' esendes major álmát félre ijesztvén
 minden zajban ezer Muzsát lelt 's a' ezularoknak
- 80 még ezudarabb követője nehéz kínokba merüle.
 Most, hogy esendesség lőn, egész füllel neezez ő is.
 Egy tüesök (o botlás) reczegett mellette. Mi újság?
 Szívszakón „szerelem, szerelem mily kellemes hangod“
 így ordíta 's szerelmekről győtrődve nyiforgott.
 El mondá, mint érte szívét nyila kised Amornak
 A' mikoron Pannája pofon veregette otromba
 esdekléséiért, 's még mennyit monda, mi szépet!
 Ezt is eléglvén mig Pásztori éneke nem volt.
 Ohajtá pedig, és már homn föl tette magában,
- 90 hogy, ha szerencsés lesz Pindust valahára tapodni
 Bár mibe telnék is, megfogja tanulni, 's mivelni.
 Indul. — Haj hova mégy, boldogtalan? haj! hova esábit
 Elhítető, részeg képzésed' gyáva csalása?
 Mégy, — sem tűz, sem víz meg nem gátolja menését, —
 egy juh akolra botlik, 's ész nélkül tétova futván
 itt az ihász paripája kerül útjába először,
 Melly nagy üvöltést kezd nem várt láttára emelni
 A' haragos mennytűz így harsog déli keletről,

- Igy ropog, így csikorog gördültekor Aetna sziklája,
 100 Mint e' tébolyodott' füliben hangzának az ocsmány
 Tátosnak szelet indító botor ömledezési.
 Késedelem nélkül leborul hát, 's a' nagy Apollót
 (Oh butaság!) teljes rabsággal kezdi imádni
 A' komor álmokból fölocsódott régi Füleiben
 Oh ha ez áldozatot képes lett volna becsülni
 A' harsány dalló, valljon ki lehetne kevésbé
 Mint a' gyáva számár? Valljon ki lehetne szerencsésb?
 Jaj de nem érté e' hódulatot, és az előbbi
 Enek folytával nem szűnt rémíteni az álmat,
 110 A' mikoron nagy alázattal lábának előtte
 még most is csupa kábultan fetrenge Poctánk
 Mert, mint észrevevé az előbbi dicséretes hangok
 E' harsány dalban mind úgy egyesülve valának
 hogy mind részenként, mind egyben ritka tökélet'
 fő példái lehetnének, szóval, hogy lantos Apollo,
 Ó maga zenge így. Már majd rikkantani kezdett.

6.

- Küldi köszöntését az Abydai Hero! tenéked
 Mellyet, ha engedné tengere, vinne maga
 Hogyha szerelmemnek kedveznek az égbeli lelkek
 Bár Kedvetlen, vesd e' soraimra szemed.
 De nem kedveznek; — mert ám gátolnak utamban
 És nemis engednek futni szerelmem után
 A' nagy fellegetek, 's tengernek határtalan árját
 Láthatod a' mellyen általevezni nehéz
 Révünkől egy hajós indult a' tengeri síkra
 10 A' ki levélkémet nyújtani fogja neked.
 Ót, mikor útnak eredt, nagy Abydó népe zsi bongva
 Nézte, nem is mertem hágni hajóra vele.
 Mert így a' Szüleim megtudták volna szerelmünk
 Titkait, illy vésszszel tett utazásom után
 Mindjárt ezt irván, levelem menj békésen, ő majd,
 Így szólék: kegyesen nyújtani fogja kezét...
 Táu, mikoron felakar havazó foga törni, (hol ömlik
 A' szép nyájasság:) illeted ajka körét.
 Ezt röviden szolván rebegő nyelvemmel, azonnal
 20 Jobbom kezdte tovább jegyzeni titkaimat.
 Mellyel evezni habon, jobban mint irni óhajtnék
 Bár mély tengernek gyorsan haladna vizén
 Bátor az a' csendes vízben habot üzni tanúltabb
 Mégis vágyásim fejtegetője lehet
 Már hét éj halad el, melly hosszabb nékem egy évnél
 Hogy gödrén kívül a' tenger habozva zajog
 Hogyha az éjeken én alvás nyugalmaim érzém
 A' felhevült tenger habjait üzze tovább
 A' nagy szirtekről búsan révedve tekinték
 30 Gondolatim küldöm a' hova nem mehetek
 Sőt nagy tornyodnak nézem búsongva világát
 Vagy csak esillámját képzetem adja elő.
 Háromszor vetvén a' száraz homokra ruháim
 Annyiszor elkezdtem kedvesem e' nagy utat
 Ellene ált hevesen kezdett Munkámnak az árviz
 Szájamat úsztomban visszafolyása tömé
 De te legdühösebb zavaró mindannyi szelek közt
 Mért hartzolsz, kegyetlen vad! vetekedve velem
 Illy dühösen, tudjad Boreas! én ellenem indúlsz;

- 40 Hatha nem esmérnéd a' szerelemnek hevét?
 Bár jegesedve dühödsz, még is megvallod hogy' érzett
 Aktaéisnak ölen gerjedezésed hevét.
 Mint néznéd, ha, midőn szeretődöt elhozni akarnád
 Elzárna valaki a' levegői utat?
 A' könnyű levegőt mérsékeld kérlek, ezentúl,
 Roszra ne késztesen tégedet Hippotides
 Ó sikertelen kérésimre morogva felelget
 'S a' kék hullámok tornyait égre veti.
 Vajha, merész szárnynyal, Daedállal szállani tudnék
- 50 Bár közel itt a' víz Ieári partot öblít
 Bár mi lesz, eltűröm, csakhogy a' levegőbe mehessek
 A' ki gyakran kétes tengereken lebegék.
 Végre, midőn a' szél, 's a' vadhabok ellenem álnak
 Első próbámnak képít eszembe hozom
 Ejszaka kezdődött (mert még emléke is édes)
 A' midőn elnyugodott hazámat hátrahagyám
 Ott haladék nélküle merészen elhánva ruhámat
 A' sima víz színét gyorsan hasítva menék.
 A' Holdnak remegő ságára lebegve vezetvén
- 60 Engemet, hív követöm, 's társam az útba leve.
 Ezt én kérelvén, kedvezz o! Lúna kiálték
 Jussion eszedbe, kegyes; Látmai sziklaköre
 Endymion szívedet kegyetlenné lenni ne hagyja
 Kellemes Istenné állapotomra tekénts
 Te mint Istenné keresél e földön halandot
 Hogy igazán szóljak, mennyei, kit keresek
 Isteni lelkekhez méltó erkölcsi ragyognak
 Mellyek az égre viszik termete kellemeit.
 Szebb nincs nálánál kivüled, Vénust ha ki veszed
- 70 Láthatod, azt megadja szavaimnak hitele.
 Mint a' tágas egek boltján sugaraid újult
 Fénye sok apróbb fényt, esillagokat megelőz
 Úgy ragyog ő sok szépe felett a' Systai térnek.
 Cynthia nints szemed, ha kétesek e' szavaim.
 Így mondám ezeket, vagy ezekhez szinte hasonló
 Szólva az éj esendét vizen evezve szegém.

Az egyes költeményekhez fűzött megjegyzéseink:

1. *Míg gondok nélkül játszottam.* A költő egyik legfinomabb lírai remeke. Művészi tökéletességgel tárja föl sóvárgását az elérhetetlen „tündér szép hölgy“ után, aki „mint a képzelt boldogság“, csak azért jelent meg előtte, hogy annál hamarabb eltűnjön. Forma és tartalom csodálatos összhangban olvadnak olyan kerek egységgé, amely még Vörösmarty munkásságában is a legköltoőbb alkotások közé tartozik. A vers a kézirat 151a. lapján található. *A' boldog elhalás* (A hűség diadalma) c. költői rege első kidolgozása negyedik füzetének utolsóelőtti lapján. Vörösmarty sok javítás, törlés, többszöri újrakezdés után vetette papírra a végleges szöveget, amelyen már csak egy javítást tett. Később az egész verset egy keresztvonással áthúzta: valószínűleg azért, mert nagyon ámulónak tarthatta. A kézirat másik 151b. lapján *A' hűség diadalma* ismert Villi-regéjének egy részlete található.

2. *Fergeteg dül a' kopasz hegy ormán.* A kézirat 167a. lapján van. Törredék. A nyugtalanságban, és hülni nem akaró tűzével a csillagpodását önmagában kergető hős: nyilván a költő. A vers alatt *Fogadd el édes Andom* címmel a Gyulai kiadásában (VIII. 65.) található *Emmihez* c. vers változata van. A lap érdekességei: először a margóra vetett sok leánynev, abban a sorrend-

ben, ahogy a költő azokat ábrándozva jegyezte: Etelka, Etelka, Etelka, Etelka, Etelka, Etelka, Etelka, Emelka, Etelka, Jolánka, Piroska, Karika, Etelka, Tonina, Tonina, Tcni, Tonina, Tonina, Lucietta, Tonina, Marianna. Másodszor a 167b. lapon a következő levélfogalmazvány-töredék található Vörösmarty írásával; eleje, sajnos, hiányzik: „... Bonyhádra jöttem, honnan két nap mulva Börzsönybe, Tekintetes Perczel Sándor Úrnak fia mellé szoptató Dajkáznak fogadtak. Itt vagyok most is, Istennek hála, jó egészségbe. Ezen fölül arra kérem kegyelmedet, hogy ha ezen levelemt veszi, azonnal adja levél által tudtomra állapotját, 's szándékát, 's egyszersmind azt megkívánom, hogy örökségemet adja vissza atyámfiainak, ha épen annyira meg vetted, hogy velem élni többé nem akar. Egyébaránt kívánok kennek, és nemzetségemnek Istentől minden jót, állandó egészséget, és maradok Kegyelmednek holtig hű hitese *Kasziba Panna*.” Valóban elküldött levél? Vagy csak a költő önmagát gúnyolta ki benne, mint a Perczel Sándor „úr fiának szoptató dajkáját“, nem könnyű eldönteni.

3—4. *Egykoron a' kis egér és Kénye szerént széljel dühödő szél*. E két darabot a költő a kézirat legutolsó, 175b lapjára írta. Két különböző vers, mindkettő más időben és más tintával készült. Előbbi parabolaszerű, mely azt szimbolizálja, hogy az elégedetlenség milyen nagy szenvedéseket okozhat. A vers kissé nehézkes menete és kifejezései arra engednek következtetni, hogy fordítás, mégpedig az sem lehetetlen, hogy prózai szöveget tett át versbe. Ebben az időben a Perczel-fiúk tanítása közben kerülhetett elé a szöveg s megpróbálhatta versebe szedni. A 4. sz. négy soros töredék is valamilyen latin auktor áttüzetése lehet. Ez is csak stílusgyakorlat, mint az előbbi.

5. *Csendes volt az üdö*. Ebben a töredéknek maradt költeményben kísérlet tett Vörösmarty klasszikus formában készülő komikus epikai költemény alkotására. Hőse egy fűzfapoéta, akinek a „Pindusra“ való utazását, majd ottani tapasztalatait e végül a látogatás hatását mutatja be. Helyenként elég komikai erővel tárja fel a körülményeket, de lelki rajtot meg sem kísérelt adni. Nagy kár, hogy nem készült el, mert a *Dorottya* (1803) és *Az elveszett alkotmány* (1846) közötti hézag betöltésére lett volna hivatva, bár még nehézkes, sőt itt-ott dagályos és több helyen nem is elég érthető. A kézirat 162a. és 163—164. lapjaira írta, Perczel Sándor és Miklós Exercitiúmaira. A kézirat több szempontból érdekes. Először is az 162a lap felső részén egy történeti dráma első vázlatozását körvonalazta: „Föl. Nándor. Servia. Magyarország. Fehérvár. Esztergom. II. Föl. Balkezesek. Szegeszárd, Euzával (?) csata. III. Czinkotai csata. Horka. Ménmaróth. Meszes. Tuhutum.“ A 163b lapon Vörösmartynak a következő följegyzései találhatók:

- 1 történetíró = sertés,
- 2 vígjátékíró = kácsa,
- 3 szomorújátékíró = béka,
- 4 hősijátékíró = Páva,
- 5 pásztori játékíró = trütsök,
- 6 tántzos játékíró †
- 7 †
- 8 szerelmíró = juh,
- 9 csillag,
- Apollo füles.

6. *Küldi köszöntését az Abydai Hero!* Fordítás Ovidius Epistoláiból (XVII. *Leander Heróhoz* 1—76. sor.) Az első 28 sor Brisits kiadásában (94. sz.) megtalálható. Későbbi fordításán lényeges változtatásokat tett. Finom csiszolása, gyakorlottabb verselése és az eredeti szövegének határozottan jobb megértése mind későbbi készülésre mutat. Attól kezdve, hol ez újabban előkerült fordítás végződik, a Brisits által kiadott szövegben még újabb 16, a 77—92-ig terjedő sorokat ismerjük. A fordítás a kézirat 160b. és 161. teljes lapján készült. Eredeti fogalmazás, sok javítással és több keresztülhúzott sorral. Vörösmarty fordítását nagy szabadsággal készítette, de az eredeti versmértéket megőrizte. A 169a. lapon a Brisits kiadásában is meglevő (71. sz.) *Nézd ó Barátom mint halad el korunk* című változatban gazdag vers eredeti fogalmazása és a következő kétsoros latin distichon található:

Omnia sunt hominum tenui pendencia filo

Exceptis caligis quas nihi fune ligo.

Kozocsa Sándor.

Elhúnytak.

APPONYI RUDOLF (nagyapponyi gr.), dr., ny. főispán, szül. Hőgyészén (Tolna vm.) 1882. március 12., megh. 1939. július 21-én (tem. n.) — Útirajza: *B. Hirl.* (1917).

BADICS FERENC (alistáli) dr. phil., kir. és min. tan., ny. tanker. főigazgató, a M. Tud. Akad. és a Sz. István Akad. t. tagja, szül. Székesfejérvárt 1854. augusztus 27-én, megh. Bpen 1939. július 21-én (tem. n.) — Pályáját 1882. mint a bpi V. ker. áll. reálisk. h. tanára kezdette, 1883/91. Újvidéken, 1891/94. a bpi VI. ker. áll. reáliskolában tanított, 1894/8. az I. ker. áll. 1898/914. a gyakorló főgimn. igazgatója, 1914/9. a pestvidéki tanker. főigazgatója volt. A M. Tud. Akad. 1894. 1., 1910. r. és 1926. t. tagiává választotta. Haláláig elnöke volt az Irod. Bizottságnak. — 1878—81. verseket és elbeszéléseket írt vidéki lapokba, 1879-től nyelvtani, irod. és esztétikai cikkeket kül. fővárosi heti és szaklapokba. — Munkái: *Liebig és Platen.* Irta M. Carrière. Ford. Eger, 1898. — *Gaal József élete és munkái.* (Nemz. Ktár. 23.) Bp., 1881. — *Gaal József Peleskei Nótáriusa.* Klny. a Föv. Lapokból. U. o., 1881. — *Csokonai Vitéz Mihály.* (M. Helikon. II:13.) Pozsony, 1883. — *Kisfaludy Sándor.* (U. o. II:16), U. o., 1883. — *Arany János.* (U. o. III:32/3.) U. o., 1884. — *Gr. Gvadányi József és Gaal József.* (U. o. IV:44.) U. o., 1885. — *Fáy András.* (U. o. IV:58.) U. o., 1886. — *Fáy András életrajza.* Bp., 1890. (az Akad. Lévy-díjával jutalm. pályamű). — *M. irod. olvasókönyv.* A gimn. 5/8. o. sz. U. o., 1890/3. (4 köt. Az I. köt. 8., a II. köt. 7., a III. köt. 4 kiadást ért). — *M. olvasókönyv.* A középisk. 1/3. o. sz. U. o., 1895/7. (3 köt. és Függelék a 3. kötethez. U. o., 1900. Az I. köt. 5., a II. köt. 4. és a III. köt. 3 kiadást ért). — *Az első m. irodalomtörténettrő.* Klny. az 1K-ből. U. o., 1897. — *Irodalomtört. tanulmányok.* Klny. Beöthy Kép. irodalomtört. 2. kiadásból. U. o., 1899. — *Bajza József életrajza.* B. J. összegyűjtött munkái 3. kiadásából. U. o., 1901. *Gyöngyösi István főművének új kiadása.* Klny. a B. Szléből. U. o., 1905. — *Kuruc világ és kuruc költészet.* Különkiad. a Kép. irod. tört. 3. kiadásából. U. o., 1908. — *Gyöngyösi István ismert és ismeretlen költeményei.* (Értek.

Nyelv- és Széptud. Kör. 22:4.) U. o., 1912. — *Gyöngyösi István ismeretlen elbeszélő költeménye.* (U. o. 24:11.) U. o., 1921. — *Endrődi Sándor l. t. emlékezete.* (M. T. Akad. Emlékbeszéd. 18:3.) U. o., 1922. — *Adalékok a „Bánk bán” tört. forrásaihoz és magyarázatához.* Klny. az IK-ból. U. o., 1925. — *Horváth János püspök.* Veszprém, 1927. — *Megoldott problémák Gyöngyösi István életrajzához.* (Irod. Füzet. 27.) Bp., 1928. — *Emlékezés Vadnay Károly r. t.-ra.* (M. T. Akad. Emlékbesz. 21:19.) U. o., 1933. — Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta Petőfi Sándor *ról. költeményei* (Bp., 1888., 2 köt. 2. kiad. U. o., 1897/902); Bajza József *összegyűjt. munkái* 3. kiad.-át (U. o., 1901, 6 köt.); U. a. *munkáit* (M. Remekírók. 28. U. o., 1904); Gyöngyösi István *Murányi Vénus-a* 3. kiad.-át (Olcsó Ktár. 1430/34. U. o., 1906); U. a. *munkáit* (M. Remekírók 23. U. o., 1906); Petőfi Sándor *munkáit* (U. o. 32/6. U. o. 1906, 4 köt.); Gyöngyösi István *Márssal társalkodó murányi Vénus-a-t* (U. o., 1909); u. a. *leveleit* (U. o. 1913); u. a. *összes költeményei-t.* (Régi M. Költők Tára. U. o., 1914/37, 4 köt.); sajtó alá rend. és bev. ell. gr. Zrinyi Miklós *költői műveinek* Széchy Károly előkészítette kiadását (U. o., 1906); sajtó alá rend. br. Jósika Miklós *összes műveit* (U. o., 1901-től); szerk. a Beöthy-féle *Kép. m. irodalomtört.* 2. és 3. kiadását, melynek I. kiadása szerkesztésénél (1893/6) is közreműködött. — Halálakor sajtó alatt volt: *Gyöngyösi István élete és költészete* (iratott 1930). Kéziratban maradt: *Endrődi Sándor élete és költészete* (1932). — Alneve: Bánkai Ferenc.

BATKY ZSIGMOND (felsőbátki) dr. phil., c. múzeumi főigazgató, ny. múz. igazgató, szül. Kocson (Komárom vm.) 1874 jan. 5-én, megh. Bpen 1939. aug. 28-án. — Ref. A tárgyi néprajz művelője volt. Ő állította össze a György Aladár-féle *A föld és népei* V. kötetében (Bp., 1905) Morsz. néprajzát. Társzerkesztője volt *A m.-ség néprajza* (U. o., 1935/8) c. mű tárgyi néprajzi részének.

CSERMELY (1899-ig Bruck) GYULA (valójában Judás) dr. jur., volt ügyvéd, szül. Dunaszerdahelyen június 5., megh. Bpen 1939. augusztus 24-én reggel. Atyja izraelita. Szülők: Bruck Fülöp tanító, Rózner Anna. Középkiskoláit Pozsonyban, a jogot Bpen elvégezvén, 1894. Bruck Juda néven Szécsényben ügyvédi irodát nyitott. Itt tartózkodott 1899-ig, amikor belügymin. engedéllyel Csermelyro változtatta vezeték nevét. 1900/1. ügylátszik nem volt önálló irodája, 1902/11. azonban Cs. Juda néven mint óradnai ügyvédet tartja nyilván a *Tiszti címtár.* Az önálló ügyvédi tevékenységgel tehát már ekkor fölhagyott. Valószínűleg ekkortájt költözik Bpre, s valószínűleg azonos azzal a Csermely Gyulával, aki mint magánhivatalnok szerepel az 1914. é. bpi. név- és lakásjegyzékben. Az 1914/8. háborúban katonáskodott s mint százados szerelt le. Ekkor némi erdélyi tartózkodás után ismét Bpen telepedett meg s kizárólag tolla után élt. — Cs. Gyula néven írt tárcái, regényei és cikkei: *P. Hírl.* (1905—39), *Debr. Függetl. Ujs. naptára* (1910), *Szilágyság* (1910), *Új Idők* (1911), *Egyenlőség* (1912/3), *Tolnai Világlapja* (1912/3), *Az Ujs.* (1916/8), *P. Lloyd* (1922—24. tárcáinak fordításai), stb. — Munkái: *Román parasztok.* Elbek. Bp., 1918. — *A toprini nász.* Reg. U. o., 1916. (2 köt. Először: P. Hírl. 1916 : 252/91. sz. 8 kiad. U. o. [1937]. Filmesítve bemutat. Mozgóképfilm Otthon 1917. XII. 31.) — *A vörös kérdőjel.* Reg. U. o., [1918]. Először: P. Hírl. 1918:231/66. sz. Új kiad. Tolnai Regta. U. o., [1927]). — *Egy asszonyi dokumentum. Amerikai párbaj.* Elbek. Debr., 1918. — *Kölcsonkapott fény.* Reg.

U. o., [1920]. (Előszór: P. Hírl. 1911:265/98. sz.) — *A beszélő ereklgye*. Reg. Nagyvárad, 1921. (Új kiad. Bp., 1923.) — *Sz. Márton rózsafái*. Falusi tört. (A P. Hírl. Regtára. 19.) U. o., 1923. — *Bakuin professzor könyve*. Brassó, 1923. (Új kiad. P. Hírl. Könyvek. 64. Bp., [1929].) — *A mantovai jóslat*. U. o., 1924. — *Ami két Miatyánk között van*. Reg. U. o., é. n. (4. kiad. Bp., [1938].) — *Negyvenegy és tizenkilenc*. (Népszerű Reg. 3.) U. o., é. n. — *A millárdos gazember*. (Legjobb Kvek. 119.) Bp., [1927]. — *Három fekete félhold*. (Világtk.) U. o., [1927]. — *Napkeleti irányokon*. (Legjobb Kvek. 146.) U. o., [1927]. — *A bosszú örvényében*. (U. o. 150.) U. o., [1928]. — *Hadgyakorlat és a szerelem*. (Tolnai Regta.) U. o., [1928]. — *A férfibecsület útjai*. (P. Hírl. Kvek. 140.) U. o., (1930). — *Egy barázdá... egy csók*. (Föv. és Vid. Szính. Műs. 48.) U. o., 1932. — *Arató tót voltam*. Monológ. (U. o. 51.) U. o. 1932. — *Irodám ügyforgalma fellendül*. Monológ. (U. o. 52.) U. o., 1932. — *A talált gyűrű*. Monológ. (U. o. 53.) U. o., 1932. — *Bíró uram szava*. (U. o. 54.) U. o., 1932. — *A sárosi jegegyék*. (P. Hírl. Kvek. 219.) U. o., (1932). — *Szt. Márton rózsafái*. (Föv. és Vid. Szính. Műs. 64.) U. o., 1933. — *Nász a riharban*. (Friss Ujs. Színes Regta. 13.) U. o., [1935]. — *Titokzatos merényletek*. Irta Loius Vetter. Ford. (P. Hírl. Kvek. 400.) U. o., (1936). — *A kalandkereső*. (Friss Ujs. Színes Regta. 83.) U. o., [1938]. — *Gyuriból György lett*. — *Ad'eu Madame* c. 3 felv. színművét a nagyváradí Szigligeti Szính. mutatta be.

FEIKS JENŐ, festőművész, szül. Kaposvárt 1878-ban, megh. Bpen 1939. szeptember 25-én. — R. k. konvertita. — Középiskoláit Bpen, a festészetet Párizsban és Münchenben tanulta. 1908. óta többször állott ki Bpen. — Műtört. és egyéb cikkei: *Az Ujs.* (1907/9). *Világ* (1910/11). *P. Napló* (1912-től); filmkritikái: *Mország*.

FEKETE IPOLY, aranymisés kegyesr. áldozópap, ny. gimn. tanár, a Dugonics-Társ. r. és ig. tagja, szül. Esztergomban 1858. november 5-én, megh. Szegeden 1939. július 12-én. — 1882. óta írt cikkeket vidéki lapokba.

GAAR VILMOS, dr. jur., ny. kúriai bíró, felsőházi tag, szül. Győrött 1862-ben, megh. Bpen 1939. július 17-én. — R. kat. Jogi író. Soproni ügyvéd és aljárásbíró korában 1888(?)-tól 1892 XII. 31. és 1893 X. 8. 1894 V. 21. fel. szerk. volt a *Sopron* c. hetilapnak, valamint közben a *Soproni Hírl.*-nak.

HEVESI (1893-ig Hoffmann) SANDOR dr., a Nemz. Szính. örökös tagja és ny. igazgatója, a Korvin-koszorú tul., a Kisfaludy és Petőfi Társ. r. tagja, szül. Nagykanizsán 1875. május 3-án, megh. Bpen 1939. szeptember 8-án reggel szívgyengeségben. — R. k. konvertita. Atyja: Hoffmann Mór p. isk. tanár. Középiskoláit szülővárosában elvégezvén a bpi keresk. akad. hallgatója lett. Félév multán beiratkozott a jogra, majd a filozófiára s 1901. tanári szakvizsgát tett. Közben hírlapíróskodott s a *Morsz.* b. munkatársa és a *M. Szle* színházi rovatvezetője volt. 1902. a bpi Nemz. Színházhoz szerződötték rendezőnek s ezzel párhuzamosan a Thália Társ.-nak is szellemi vezetője, dramaturgja és főrendezője volt. 1907. a Népszính.—Vígopera főrendezője lett, de egy év mulva visszatért a Nemz. Színházhoz mint főrendező. 1912-ben hasonló minőségben átmnt a M. K. Operához, ahonnan 1922-ben tért vissza a Nemz. Színházhoz, melynek 1923. igazgatója lett. 1932-ben nyugdíjazták. Ezentúl ismét magán-színházaknál működött. Élete utolsó éveiben súlyos cukorbeteg kórozta. Munkái: *Dráma és színpad*. Tanulmányok. Bp., 1896. — *Dandin György, v. a megszállt*

Jírj. Irta Molière. (M. Ktár. 31.) U. o., [1897]. — *Három elbeszélés.* Irta Paul Bourget. (U. o. 33.) U. o., [1897]. — *Egy fiú szenvedései.* Irta Konrad Ferdinand Meyer. (U. o. 57.) U. o., [1897]. (Új kiad. Elő Kvek. II:35. U. o., [1930].) — *A főstény.* Irta Molière. (U. o. 71.) U. o., [1897]. (Új kiad. U. o., 1922). — *A titkos kert.* Irta Marcel Prévost. (Egyet. Regt. 13:11'2). U. o., 1898. — *Kean.* Irta Alexandre Dumas père. (Főv. Szính. Műs. 44.) U. o., 1899. — *A haramiák.* Irta Friedr. v. Schiller. (U. o. 45.) U. o., 1899. — *4 kényeskedők.* Irta Molière. (M. Ktár. 142.) U. o., [1900]. — *Katona József Bánk bánja.* Magyarázta. U. o., 1901. (Az Isk. Ktár. 10. köt. gyanánt is). — *Scapin furfangjai.* Irta Molière. (M. Ktár. 322.) U. o., [1903]. — *Kénytelen házasság.* Irta u. a. (U. o. 329.) U. o., [1903]. (Új kiad. U. o., 1922): — Valamennyi Molière-fordítása Haraszi Gyula bevezetésével a Remekírók Kép. Kta. *Molière remekei* c. kiadványban és az Elő Kvek II:7-ben is). — *Ghetto.* Irta Hermann Heijermans jun. (Főv. Szính. Műs. 158/9). U. o., 1904. (Bemut. Kir. Szính. 1903. XII. 10). — *Grandet Eugénia.* Irta Honoré de Balzac. (Klassz. Regt. U. o., 1904. (2. kiad. U. o., 1920). — *Bernd Róza.* Irta Gerhard Hauptmann. (Főv. Szính. Műs. 196/7). U. o., 1904. (Bemut. Nemz. Szính. 1904. XII. 3.) — *A betörő.* Irta Labiche és Mclésville. (A Műkedvelő I:4. és Műkedvelő Színműtára 14.) U. o., 1906. (Bemut. u. o. 1902. II. 14). — *Három mese.* Irta Oscar Wilde. (M. Ktár. 444.) U. o., [1906]. — *Nickleby Miklós élete és viszontagságai.* Irta Charles Dickens. A m. ifj. sz. átdolg. U. o., 1906. (2. kiad. U. o., 1925 [1924]). — *Pickwick Club.* Irta u. a. (Klassz. Regt.) U. o., 1906. (2 köt. 2. kiad. U. o., [1923]). — Szeszély. *Az ajtó tárva vagy zárva legyen.* Irta Alfred de Musset. (M. Ktár. 494.) U. o. [1907]. — *A színjátszás művészete.* (Tudom. Zsebk. 213/5.) U. o., 1908. — *Az elbádsz művészete.* (U. o. 216/8). U. o., 1908. — „*Remény.*“ Irta H. Heijermans jun. (M. Ktár. 560/1.) U. o., [1909]. Bemut. Nemz. Szính. 1909. VI. 11.) — *Brassboud kapitány megtérése.* Irta Bernhard Shaw. (U. o. 587/8). U. o., [1910]. (Bemut. u. o. 1910. I. 14.). — *Az orvos dilemmája.* Irta u. a. (U. o. 593/4.) U. o., [1910]. (Bemut. u. o. 1923. X. 27). — *Shakespeare egy vígjátékáról.* Klny. a M. Shakespeare Tár-ból. U. o., [1911]. — *Pathelin mester.* Ford. és átdolg. (Mod. Ktár. 152. U. o. [1912]. — *Nem lehessen tudni.* Irta Bernhard Shaw. U. o., 1912. (Új kiad. B. Shaw: Barátságos színművek. II. U. o., [1924]. Bemut. Nemz. Szính. 1912. I. 5.) — *Az apja fia.* Családi komédia 4 felv. U. o., 1912. (Bemut. u. o. 1911. XI. 29.) — *Godunor Borisz.* Irta Muszorgszki Modeszt. U. o., 1913. (Bemut. Operaház 1913. XII. 20.) — *Pygmalion.* Irta B. Shaw. U. o., 1914. (Bemut. Víg-szính. 1914. I. 3.) — *Antonius és Kleopátra.* Irta William Shakespeare. (M. Ktár. 634/6). U. o., [1915]. (Bemut. Nemz. Szính. 1909. II. 12). — *Egy m. úbob.* Színj. 5 felv. Jókai Mór regényéből. U. o., 1916. (Bemut. M. Szính. 1916. IV. 1.) — *Candida.* Irta B. Shaw. U. o., 1916. (Új kiad. B. Shaw: Barátságos színművek. L. u. o. [1923]. (Bemut. Víg-szính. 1926. I. 8.) — *Ember és felsőbbrendű ember.* Komédia és filozófia. Irta u. a. (Világktár. 34.) U. o., 1917. (5. kiad. [U. o., 1927].) — *Fekete tulipán.* Reg. Irta Alexandre Dumas père. (Athenaeum Ktár. 44.) U. o., 1917. (Előszór: P. Napló, 1915:274. — 1916:28. sz. 2. kiad. U. o., [1927]). — *A hadifogoly.* Vígj. 3 felv. U. o., 1917. (Bemut. Nemz. Szính. 1917.) — *Az imádója meg a férje.* Irta B. Shaw. U. o., 1917. (Bemut. Boly. Szính. 1920. X. 1.) — *Tükör, a cica.* Irta Gottfried Keller. (Tevan-Ktár. 137/8). Békéscsaba, 1917. — *A szépség filozófiája.* Irta O. Wilde. (Mester-

művek.) U. o., 1918. — *Hagyományok és hazugságok*. Írta Chesterton. (Mester-művek.) U. o., 1918. — *Az igazi Shakespeare és egyéb kérdések*. U. o., 1920 [1919]. — *Barbara őrnagy*. Írta B. Shaw. (Híres Kvek. 3.) U. o., 1920. — *A káposztástelep*. Írta Alice Hogan Rice. (Olcsó Reg. 56.) U. o., 1920. — *Komédiás történet*. Írta Anatole France. (Klassz. Regt.) U. o., 1920. — *Felbontatlanul elégetendő!* Írta Marie v. Ebner-Eschenbach. (Genius Ktár. 11/3.) U. o., 1920. — *Összes mesék és történetek*. Írta H. Ch. Andersen. (Nagy írók, Nagy írások. I:3., IV:2.) U. o., 1920/5. (2 köt.) 8. — *Blanco Posnet eldrul-tatása. A sors embere*. Írta B. Shaw. (Szính. Ktár. 6.) U. o., 1921. (Mindkettőt bemut. M. Szính. 1912. IV. 20. A második új kiad. B. Shaw: Barátságos színművek. II. U. o., [1924]). — *1514. Tört. dráma 5 felv.* (Szính. Ktár. 12.) U. o., 1921. (Bemut. Nemz. Szính. 1921. X. 28.) — *Fanny első színdarabja*. Írta B. Shaw. (Szính. Ktár. 16.) U. o., 1921. (Bemut. Renaissance-Szính. 1922. I. 3.) — *A revizor*. Írta Nicolas Gogoly. (Föv. Szính. Mús. 408/17.) U. o., 1921. — *B. Shaw összes munkái. Barátságos színművek. I. A hősök. Candida. II. A sors embere. Nem lehessen tudni*. U. o., [1923/4]. — *Shaw-breviárium*. U. o., [1923]. — *A páduai hercegnő*. Írta O. Wilde. U. o., 1923. — *A jelentéktelen asszony*. Írta u. a. U. o., [1924]. — *B. Shaw összes munkái. XV. Sz. Johanna*. U. o., [1925]. (Bemut. M. Szính. 1924. X. 20). *Tanulmányok. I.* Írta O. Wilde. U. o., (1926). — *Elzevir*. (Műkedv. Szính. Új sors 25/7.) U. o., (1928.) (Bem. Nemz. Szính. Kam. Szính. 1925. X. 24.) *Szöktetés a szerdlyből*. Mozart op. Szöv. Bretzner K. F. után szabadon átd. Stephanie. U. o., [1929]. (Bemut. Operaház 1913. III. 15.) — *A trubadur*. G. Verdi operája. Szövegét írta Salvatore Cammerano. U. o., [1930]. — *B. Shaw összes munkái: Caesar és Cleopátra*. U. o., [1930]. — *U. o. A szénásszekér, Androkles és az orosz-lán*. U. o., 1931. (Új kiad. U. o., [1931]). — *Eszményi férj*. Írta O. Wilde. U. o. [1922]. (2. kiad. U. o. 1926). — *Lady Windermere legyezője*. Írta u. a. U. o. (1922.) (2. kiad. U. o., 1923.) — *Bumby*. Írta u. a.: U. o., (1923). — *Az Őr katonái*. Írta Emmet Laveray. U. o., 1936. (Bemut. M. Szính.) — *Színház*. U. o., [1938]. — Könyvalakban meg nem jelent ered. és ford. színművei: *Az unatkozó király*. Operett 3 felv. Írta Chapi zenéjére Miguel Ramos Carrion és Vital. Ford. Szalai Emillel. (Bemut. Népszính. 1898. XII. 10.); *A sötétség hatalma*. Dráma 5 felv. Írta Leo N. Tolstoj. (Budai Színkör 1901. IX. 7.); *A szép mosóné*. Operett 3 felv. Írta J. Offenbach zenéjére Blum, Blau és Toché. Ford. Hajó Sándorral. (Kir. Szính. 1904. IX. 3.); *A fogadósné*. Vígj. Írta C. Goldoni. (kolozsv. Nemz. Szính. 1906. III. 3.); *Orvosok*. Kom. 5 felv. Írta B. Shaw. (M. Szính. 1910. IX. 24.); *Lucifer*. Dráma 4 felv. Írta E. A. Butti. (bpi Nemz. Szính. 1906. IX. 15.); *Ne váljunk el!* Vígj. 3 felv. Írta Arthur W. Pinero. Ford. Ódry Árpáddal. (U. o. 1912. X. 4.); *A mozi*. Írta Vajda Ernővel. (Uránia Tud. Szính. 1913. IV. 9.); *Az új földesúr*. Színm. 5 felv. Jókai Mór regényéből. (M. Szính. 1913. IX. 6.); *Oberon*. Opera 3 felv. Karl Maria Weber zenéjére. Írta Planché (Operah. 1914. I. 29.); *A madonna rózsája*. Dráma 3 felv. (Nemz. Szính. 1915. XI. 13.); *Se be, se ki!* Koméd. 3 felv. M. színre alkalm. (M. Szính. 1915. XI. 20.); *Kárpáthy Zoltán*. Színj. 5 felv. Jókai Mór regényéből. (U. o. 1916. XII. 15.); *Az operabál*. Operett 3 felv. Heuberger R. zenéjére A rózsaszín dominó c. vígj.-ből írta Viktor Leon és H. Waldberg. (Népopera 1916. XII. 16.); *Mária Magdolna*, Dráma 5 felv. Írta Friedr. Hebbel. (Nemz. Szính. 1917. V. 19.); *Vandergold kisasszony*. Ope-

rolalomtörténet.

14

rett 3 felv. Rényi Aladár zenéjére írta Harsányi Zsolttal. (Városi Szính. 1917. X. 24.); *Görögtűz*. Vígj. 3 felv. (Nemz. Szính. 1918. V. 3.); *Butuska*. Operett J. Offenbach zenéjével. (Margitszigeti Szính. 1918. V. 18.); *A kösztrű ember fiai* Jókai Mór regényéből 2 részben. (M. Szính. I. r. 1918. V. 30., II. r. V. 31.); *Császár és komédiás*. Dráma 4 felv. (Nemz. Szính. 1919. II. 21.); *Tanner John házassága* (Man and superman). Vígj. Irta B. Shaw. (U. o. 1921. II. 21.); *A gyilkos dalarc*. Dráma 5 képben. (Andrássy-uti Szính. 1923. II. 15.); *Nagy Katalin*. Vígj. 4 képben. Irta B. Shaw. (Vígyszính. 1924. III. 14.); *Egy pohár víz*. Vígj. 5 felv. Irta Eugène Scribe. (Nemz. Szính. 1924. V. 16.); *Mirandolina*. Opera 3 felv. Goldoni egy vígj. nyomán Mozart La finta giardiniera-hoz írt zenéjével. (Operah. 1924. XI. 27.); *Amazon*. (Belv. Szính. 1928.) Filmesítése: *Mire megvénülünk*. Jókai M. regényéből. (bpi Omnia, 1916. I.). — Bevezetési: Katona József: *Bánk bán*. Teleki László: *Kegyenc*. (Élő Kvek. 8. Bp., [1928]); Dickens: *Copperfield Dávid*. Ford. Balla Mihály. (U. o., [1928]); Szerény Zoltán: *Emlékeim a régi jó időkből*. (U. o., [1929]); Racine. *Cornéille*. (Élő Kvek. II. 6. U. o., 1930); Madách Imre: *The tragedy of man*. Trans. by Henry Charles Meltzer and Vajda Pál. (U. o., [1933]). — Szerk. A nagy dekamerou-t. (U. o., 1920.)

HOMÉR IMRE, udv. tan., Bosznia-Hercegovina ny. tartományi rendőrigazgatója, megh. Szombathelyen 1939 júliusában 63 éves korában. — Elbeszélései: *Új Idők* (1897/8).

IHÁSZ LAJOSNÉ, l. *Jókay Etelka*.

JÓKAY ETELKA (özv. iházi Ihász Lajosné, ásvai), földbirt. özv., szül. 1852., megh. Lőrentén (Veszprém vm.) 1939. júl. 17-re virradó éjjel. — Ref. J. Károly, a regényíró Mór testvérbátyjának leánya volt. Férje a dunántúli ev. egyházkerület főfelügyelője, hathalmi földbirtokos volt. — Tárcái: *Főv. Lapok*. *Pápai Lapok*, Regényford.: *Nemzet* (1883. Az auteilli hölgy. Pierre Zaccone után.) — Munkája: *Emlékek br. Vay Miklósné Adelsheim Johanna brné leveleiből*. Bp., 1888. (Először: *Nemzet*, 1888. 29 s köv. szok.)

KERTÉSZ ISTVÁN, dr. jur., ügyvéd, szül. Losoncon 1890-ben, halálra gázolta a vasút Bpten 1939. szept. 5-én este. — Izr. Szülők: Krausz József, Mühlstein Eleonóra. 1927-ben nyitott ügyvédi irodát Bpen. — Tárcái, kis regényei és versei: *Egyenlőség* (1912/13), *Nyugat* (1912—), *P. Hírl.* (1913), *Népszava* (1914). — *Fecskék* c. 3 felv. vígj.-át 1923. IV. 29. mutatta be az Irók Bemutató Színháza Bpen.

KISS JÓZSEF, c. igazgató, ny. áll. reálisk. tanár, szül. Mesztegyén (Somogy vm.) 1858. máj. 7-én, megh. Pécsen 1939. júl. végén v. aug. 1-én. — 1891 óta írt útleírásokat a *Turisták Lapjába* és a *Pécsi Naplóba*. 1875—83. a *Pécsi Figyelő*-t szerkesztette.

KOCSÁN JÁNOS, ny. táblabíró, szül. Nagyváradon 1872. márc. 22-én, megh. Bpen 1939. júl. 3 án (tem. n.). — A gimnáziumot Belényesen, a jogot Nagyváradon elvégezvén, a bírói pályára lépett s mint ítélőtáblai bíró, c. és jelleggel felruházott nagyvárdi törvényszéki bíró, egy ideig az 1919. impérium-változás után is helyén maradt. 1929-ban politikai magatartása és publicisztikai működése miatt állásától megválni kényszerülvén, ügyvédi irodát nyitott s 1926. m.-párti programmal bukaresti szenátor lett. 1930 táján repatriált s a bpi törvényszékhez került tanácselnöknek. 1894 óta számos tárcát és verset

írt vidéki és főv. (pl. *A Hét*, *M. Génius*) lapokba. — Verskötete: *Csendes dalok*. Nagyvárad, 1896.

MURANYI (1881-ig Pick) ERNŐ, dr. jur., ügyvéd, szül. Győrött 1869. szept. 11-én, megh. Bpen 1939 júliusában. — 1882—92. számos tárcát írt a *M. Háziaszony-* és a *Kép. Családi Lapok*-ba, részben Tusay Mártonné Matild álnéven. Német Petőfi-fordításai: *Aus d. Gesellsch.* (1885).

ŐSZI KORNÉL, hírlapíró, szül. Szilágysomlyón 1869. máj. 8-án, megh. Bpen 1939. aug. 9-én (tem. n.). — R. k. konvertita. Mint hírlapíró 1889-től a *B. Hírl.*, *P. Hírl.*, *B. Napló* és *Esti Újs.* kötelékében dolgozott, majd 1897-től a *Sportélet* s 1900-tól a *M. Turf* c. versenyügyi szaklapok szerkesztője volt. — Szépirod. jellegű munkája: *Telivérek*. Jó kompánia s egyéb elbek. Bp., 1901.

POKORNY EMANUEL, dr. theol., pápai prelátnak, tb. kanonok, c. tan-ker. főigazgató, ny. érs. gimn. igazgató, szül. Bécsben 1860. dec. 22-én, megh. Bpen 1939. júl. 9-én. — 1916—29. a bpi érs. gimn. igazgatója volt. Hittani tankönyvei mellett egy szépirod. jellegű munkája is van: *Sztújáttékok ifj. szinpadra*. Idegen szerzők után. Bp., 1897. (2 füz.).

ZÁGONI (1909-ig Czank) DEZSÓ, hírlapíró, szül. Pécskán (Arad vm.) 1892-ben, megh. Bpen 1939. júl. 24-én (tem. n.). — R. k. Tanítói oklevelet szerezvén, 1911-ben az *Aradi Közl.* b. munkatársa lett. Később Nagyváradra került, ahol a *M. Szó*, *Erd. Mság* és a *Nagyváradai Napló* fel. szerkesztője volt. 1932-ben a *Brassói Lapok*, majd a kolozsv. *Ellenzék* szerkesztője volt s harmad-félévig üv. alelnöke az erdélyi és bánági M. Újságíró Egyesületnek. 1938 végén a bpi *Morsz.* s. szerkesztője lett. Az 1914/8. háborúban megkapta a II. o. ezüst vit. érmet, a III. o. vaskoronarendet a kardokkal és a II. o. ném. vas-keresztet. — Novellás kötetei: *Esti levél*. — *Mi arra rendeltettünk*.

ZOLTAI LAJOS, ny. városi múzeumigazgató, szül. Földesen (Hajdú vm.) 1861-ben, megh. Debrecenben 1939 augusztusában. — Ref. A teológiát elvégezvén, egy ideig Debrecenben hírlapíróskodott, majd 1890-ben városi tisztviselő lett. Előbb a levéltárban, majd a múzeumban dolgozott, melynek ásatásait és néprajzi gyűjtéseit ő vezette. A *Debreceni Ellenőr*nek 1897. V. 1.—XII. 23. fel. szerkesztője volt, majd a *Debr. Reggeli Újs.*-ot szerkesztette 1899 közepéig s a *Debr. Képes Kalendáriumot* 1907-től. — Az irodalomtörténetet is érdeklő munkái: *A Csáthy-féle debreceni könyvkeres. és könyvkiadó cég 100 é. története*. Debr., 1905. — *Jelentés Melius Péter sírja kereséséről*. U. o., 1907. G. P.

Társasági ügyek.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1939. évi március hó 18-án tartott választmányi üléséről.

Elnök: Pintér Jenő.

Titkár: Brisis Frigyes.

Elnök az ülést megnyitja s üdvözi a megjelenteket.

A jegyzőkönyv hitelesítésére Agárdi László és Clauser Mihály r. tagokat kéri fel. A pénztáros kedvező jelentést tesz a Társaság anyagi helyzetéről.

Egyéb tárgy nem lévén, az elnök az ülést bezárja.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1939. évi március hó 18-án tartott felolvasó üléséről.

Elnök: Pintér Jenő.

Titkár: Brisits Frigyes.

Tárgy: Dobai János: Riedl Frigyes emlékezete.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1939. évi május hó 13-án tartott választmányi üléséről.

Elnök: Pintér Jenő.

Titkár: Brisits Frigyes.

Az elnök üdvözlő szavai után a pénztáros a Társaság anyagi helyzetéről tesz jelentést. A jegyzőkönyv hitelesítésére az elnök Szinnyei Ferenc és Lám Frigyes tagokat kéri fel.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1939. évi május hó 13-án tartott felolvasó üléséről.

Elnök: Pintér Jenő.

Titkár: Brisits Frigyes.

Tárgy: Kerecsényi Dezső: A reformáció és az irodalomtörténeti korhatár.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1939. évi október hó 14-én tartott választmányi üléséről.

Elnök: Pintér Jenő.

Titkár: Brisits Frigyes.

Az elnök az ülést megnyitja. A jegyzőkönyv hitelesítésére Kozocsa Sándor és Regényi Sándor tagokat kéri fel. Majd jelentéstételre kéri fel a titkárt.

A titkár meleg szavakkal méltatja a választmány elhalt tagjának, Badies Ferenc főigazgatónak érdemeit. Üdvözlí a Társaság alelnökét, Szász Károly államtitkárt új könyvének megjelenése alkalmával.

Az elnök a pénztáros megnyugtató jelentése után az ülést bezárja.

Jegyzőkönyv

a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1939. évi október hó 14-én tartott felolvasó üléséről.

Elnök: Pintér Jenő.

Titkár: Brisits Frigyes.

Tárgy: Sonkoly István: Arany János és a zene.

N É V - É S T Á R G Y M U T A T Ó

	Oldal		Oldal
Abrioni Ernesztin (Darányi Sándorné)	20	Bóta Károly	191
Adler László (Ányos Laci)	50	„Bökversek“	145
Ady Endre	13, 34, 36	Brisits Frigyes	62, 93, 198
Alexander Bernát 176, 177, 178, 179	179	Bródy Lajos	153
Almásy László (Csopey László) 8	8	Brózik Engelbert	107
Alszeghy Zsolt	145, 188	Burger Gusztáv	154, 155
„Angyalok második kara az Ember tragédiájában“ (Kardován)	176, 179	Büki Irén	145
Apponyi Rudolf gr.	205	Carducci (Petőfiről)	31, 32
Aranka György	132	„Celli búcsú“ (Endrődi)	134
Arany János .. 37, 38, 49, 134, 135	136, 176	Csapodi Csaba	92
„Arany János“ (Császár Elemér) 36	36	Császár Elemér	36, 38
Arany László	75, 136	— Ernő	190
„Asszimiláció és irodalom“	150	Csermely Gyula	206, 207
„Asszimiláció kora“ (Farkas Gyula)	33, 36	Csernecky Gyuláné (Lechner Ilka)	51
Aszlányi Károly	50	Csizmadia László	51
„Az 1870-es évek irodalmi élete“ 146	146	Csopey László	8
Ányos Laci (Adler László)	50	Csókás Ferenc	23
Babits Mihály	195	Czakó Zsigmond	189, 190
Badics Ferenc	30, 205	Danczer Béla	51
Bajza József	168	Dárday Sándorné (Abrioni Ernesztin)	20
Bakó József	24	Deák Ferenc	91
Baksay Sándor	135, 136, 186	Debreceni színészet	188
Balassa Árpád	23	Degré Alajos	145
Balassa Bálint	168, 162	Dezsényi Béla	99
Balázs Béla	10	Diósi Géza	185
Balog Henrik	155	Dittrich Vilmos	156
Bari Agost	51	Doma Lajos	52
„Baudelaire és az új magyar líra“ 99	99	Domián Elek	52
Bárány Gerő	155	Doskár Éva	147
Bátky Zsigmond	206	Dózsa Dániel	65, 85
Bedy Vince	51	Döbrentei Gábor	46, 47, 48
Bedő Béla (Kálnoki)	106	Dugonics András	185
Belányi Tivadar	155	Dura Máté	156
Belényesy Gábor (Nagy Péter) 8	8	Eck Bálint	40
Beller Ipoly György	107	„Egy kis kritikusknak“ (Mentovics gúnyverse)	105
Bencsics Gyula	107	„Egy székegy népballada	152
Benkő László	51	Elek Oszkár	32, 137
Beöthy Zsolt	137	„Elme játék“ (Aranka)	132
Berzsenyi Dániel	131, 134, 186	„Ember tragédiája“	176
Bessenyei	185	Emlékkönyv (Mitrovics Gyula)	190, 191
„Bevezetés a bibliográfiába“ (Kozocsa)	101	Emlékkönyv (Pap Károly)	190, 191
Békési Károly	51	Emőd Tamás	52
Béla Henrik	106	Endrődi Sándor	134, 137
Biberauer Richárd (id.)	107	Eötvös József br.	189
Bignio Gyula	155	Erasmus	161, 162, 163
Bihari Imre	107	„Erdélyi Múzeum“ (Döbrentei) 47	47
Blum Károly	87, 88, 89	Ernszt Sándor	52
Boér Emma	51	Esterházy Ferenc	107
Bornemisza Péter	162, 187	Exner Kornél	53
Borotvás-Nagy Sándor	41	Expressionizmus	39

	Oldal		Oldal
Farkas Gyula	33, 174,	Ihász Lajosné (Jókay Etelka)	210
Feiks Ernő	207	Incze Gábor	38
Fekete Ipoly	207	Irodalmi élet (1870 körül)	146
Ferdinándy Lászlóné (Lengyel Angéla)	108	Irodalmunk Párizs-szemlélete	98
Ferencz Győző	108	Irodalomtörténeti tárgyú cikkek	184
Ferenczi Zoltán	170, 171	„Istvánffy Miklós“	191
Fényi András	143	Jakabfi László	113
„Finn-ugorság felfedezése a fran- cia irodalomban“	183	Janovszky Antal	40
Fitz József	24, 25	Janus Pannonius	163
Fodor Éva	98	Jámbor, Paul,	144
Frankenburg Adolf	145, 190	Jászai Mari	141
Friedländer Sára	147	Jean Paul	133
Gaár Vilmos	207	Jeszzensky Ignácné (Tipák Irén)	108
Gajári István	108	Jókai Mór	2, 33, 90, 92
Gallovich Károly	108	Jókay Etelka (Ihász Lajos-né)	210
Garibaldi	31	Jókay-Szilágyi Miklós	108
Gábrriel Asztrik	183, 184	Jósika Miklós br.	189
Gedeon Jolán	98, 99, 100,	Juhász Géza	96, 194
Geiszt Irma	108	Kardeván Károly	176, 179
Gesmey Borbála	97	Kardos Albert	170
Gesztelyi Nagy László	23	Katolikus aszkét irodalom	142
Gombos Ferenc Albin	53	Kaufmanné (Geiszt Irma)	108
— Lili	42	Kazinczy Ferenc 46, 47, 48, 165,	167
Gulyás István	142	Kádár József	108
— Pál	5, 7, 106	Kállay Kálmán	186
— Sándor	172	Kármán Mór	176
Gyenes István	41	Kárpáti Sándor	108
Gyóni Géza	151	Kemény Zsigmond br.	189
Gyöngyösi István	31	— Xavér Ferenc	55
Gyulai Pál	26, 28, 29,	Kende Gábor	191
Gyürky Odön	54	Kerecsényi Dezső	161
Hankiss János	43, 138	Kerekes Abel	48
Happ József	185	Kerényi Olaf	145
Harsányi István	171	Kerntler Jenő	55
— Zsolt	197	Kertész István	210
„Hegel magyar utókora“	147	Kérges Gábor	144
Hegy Tibor	188	Kilián Zoltán	182
Heinrich Gusztáv	6, 7, 12	Kis-Erős Ferenc	109
Herczeg Ferenc	140, 142	Kiss József (költő)	151
— Jenő	54	— — (tanár)	210
Hermann László	108	Klenner Aladár	40
Hevesi Sándor	207, 210	Kocsán János	210, 211
Historicus	172	Koczogh Akos	39
„Hogyan készül a Magyar Írók új sorozata?“	5	Kodály Zoltán	192
Homér Imre	210	Kolozsvári János	144
„Horatius hatása a magyar köl- tészetre és magyar fordítói“	40	Komáromi János	113, 130
Horváth Cyrill	171	Kontros Endre	187
— János	145, 174	Kornis Gyula	16
— Károly	185	Koroda Pál	49
— László	41	Kosztolányi Dezső	100
— Lázár	41	Kovalovszky Miklós	98, 184
Hóman Bálint	24, 25	Kozma Andor	186
Humanisták	161	— Imre	156
„Hun mondák szomszédainknál“	193	Kozocsa Sándor 30, 38, 49, 101, 105, 155, 182,	197
		Kóbor Tamás	10
		Kónya József	186

	Oldal		Oldal
Kölcsey Ferenc	167, 168, 170, 148 186, 45	„Nemzeti hagyományok“	168
Kristóf György	65	„Német felvilágosodás és magyar cenzúra“	147
Kriza János	79, 81	Németh Mihály	157
Kurcz Adolf	109	Nota (Alberto)	86
Kuun Géza gr.	46, 48	„Novella- és regényirodalmunk fejlődésének néhány tanul- sága“	1
Lám Frigyes	185	Nógrády László	109, 186
László Erzsébet	140	„Nők a tükör előtti“	26, 30
Lázár Béla	180	Nyugat-gondolat a magyar iroda- lomban	98
Lechner Ilka	55	Olasz színművek a Nemzeti Szín- házban	86
Lengyel Angéla	109	Oláh Miklós	164
— Dénes	31	„Országgyűlési beszéd útja“	182
— Tamás	153	Osvát Ernő	10
Les debuts des études francaises 1789—1830))	97	„Öregek“ (Mikszáth)	187
Lippóci Miklós	39	Ószi Kornél	211
Machatsek Lucia	145	Palásti Gyula	157
Madách Imre	176, 177	Pap Károly	190
Magyar diákok Párizsban	183, 184	Papp Ferenc	26
— dráma története (Szász K.)	181	— Ignác	132
— irodalom kis tükre (Beőthy)	170	Pataj Sándor	157
— irodalomtörténete (Brisits)	93, 96	Paulay Ede	148
Magyar Irodalomtörténeti Társa- ság . . 1, 61, 62, 64, 211,	212	Pál Ernő	110
Magyar írók (Gulyás Pál) . . 5,	106	Pápay Sámuel	164, 165, 169
Magyar piarista iskoladramák . . 144		Pázmány Péter	185
„Magyar-svájci szellemi kapcsola- tok“	99	„Pekár Gyula“	180
„Magyar szellem vándorútja“ . . 96		Perényi József	62
Magyar Elekne	156	Pesti árvíz	3
Marék Antal	195	Petőfi Sándor	31, 32, 185
Markovits Bálint	156	Petrichevich Horváth Lázár	41
Martos Ferenc	55, 56	Péterfy Jenő	172
Matolesy Miklós	57	Pintér Jenő	40, 46, 176, 181 184, 197
Máriássy Béla	55	Plesz Erzsébet	58
Mentovich Ferenc	105	„Poétai harmonistika“	131
Merényi Oszkár	134	Pokornyai Emánuel	211
Mezőssy Béla	109	Polgár Sándor	58
Mérey Kálmán	57	Pukánszkyne (Kádár Jolán)	149
Migray József	57	„Querela puellae“	30
Miklósy Lajos	40	Rajka László	58
Mikszáth Kálmán	187	Rajnis József	131
Mitrovics Gyula	190	Ravasz Árpád	110
Mohay Lajos	109	Rábely Miklós	110
Mohl Adolf	157	„Rádió-esztétika“ (Kilián)	182
Moldvai Klára	146	Rákosi Jenő	121
Molnár Pál	148	Reformáció	162, 165, 167
Morvay Győző	57, 61	Relkovics Davorka	193
Móczár Jolán	156	Rempört Elek	186
Móra Ferenc	17	„Revue des deux Monds és Magyar- ország“	42
Murányi Ernő	211	Réti Odön	158
Nagy Anna	135	Révész Imre	173, 174
— Artur	89	— Vidor	158
— János	145	Riedl Frigyes	41
— Péter	8		
— Sándor	48, 187		

	Oldal		Oldal
Rimai János	162	Szuchy Endre	158
Rizner Lajos	5	Takács Zoltán	144
Rott Nándor	110	Tarnóczy Sára	3
Rubinyi Mózes	142	Tábori Jenő	111
Salamon Ferenc	170	Telegdi Miklós	143, 187
Saphir Móric Gottlieb	147	Tipák Irén	111
Sashegyi Oszkár	147	Toldy Ferenc	168, 169, 190
Sárdy Lőrinc	196	Tolnai Vilmos	196, 197
Schneider János	58	Tompa Imre	60
Schulek Tibor	187	— Kálmán	158
Seprődi János	173	— Mihály	197
Serly Lajos	110	Toncs Gusztáv	60
Siklóssy László	182	Torkos László	111, 112, 186
Simon László	110	Tormay Cécile	138—140
Solt Andor	36, 149	Tóth Árpád	186
Solymosy Sándor	148	— Jenő	60
Somos Jenő	99	— Károly	145
Steingassner István (Tömörkény)	154	— Tihamér	186
Stöckel Lénárt	162	Tömörkény István	153—155
Sugár Ottó	58	Török Kálmán	112
Sulyok Ylda	110	Tury Károly	158
Sümegei Vilmos	59	Vahot Imre	190
Sylvester János	162	Vajda János	33
Szabó Ervin	10	— László	185
— István (aradi)	59	Varázséji Gusztáv	158
— István (sokorópátkai)	59	Varga Dénes	60
— Richárd	134, 137	— Lajos	159
— Zoltán	150	Vaszary János	159
Szacsavay Imre	158	Várady József	152, 153
Szalay Gyula	186	Várdai Béla	185
— László	190	Verseghy Ferenc	131
Szalóky Dániel	111	Vértes O. Augusztá	183
Szathmáry Károly (P.)	2	Vértesy Jenő	174
Szász Károly	181	Villers (Charles)	166
— Menyhért	111	Virág Benedek	131
Szegszárdy-Csengery József	100	Visnovszky Rezső	159
Szendrey Mari	26	Visy Mária (Magyar Elekné)	159
Szenté Arnold	59	Viszota Gyula	188
Szentgyörgyi Sándor	158	Voinovich Géza	148
Szentiváni Mihály	79	Vörösmarty Mihály	127, 189
Szentmiklóssy Alajos	145	— — ifjúkori kísérletei	193—205
Szerelemhegyi Tivadarné (Móczár Jolán)	158	— — kisebb akadémiai jelentései	192
Szóchenyi István (Naplói)	188—190	Vörösváry Ernő	60
Szilády Áron	48, 172	Wallaszky Pál	163, 164
Szilágyi Béla	188	Werner Adolf	112
Szinnyei Ferenc	1, 5, 7, 20, 46	Witt Vilmos	159
„Színszerűség uralma irodalmunkban“	149	Zágoni Dezső	211
„Szóhangulat és kifejező hangváltozás“	145	Zichy Nándor	90—92
Sztankai Gyula	59	Zolnai Béla	145
Sztankó Béla	111	Zoltai Lajos	211
Sztárai Mihály	162	Zoványi Jenő	171
		Zrínyi Miklós	168

Felelős szerkesztő és kiadó: Alszeghy Zsolt, Budapest II, Hattyú-utca 7. 32.251. — K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939. (F.: Thiering Richárd.)

Societas Historiae Hungaricae Litterariae.

Societas Historiae Hungaricae Litterariae anno 1911. ad excolendam historiam rei litterariae Hungaricae coaluit. Praeses societatis: Eugenius Pintér. Vicepraesides: Carolus Szász, Franciscus Szinnyei, Julius Vizota, Aladár Zlinszky. Ab epistulis: Fridericus Brisits. Moderator ephemeridis societatis: Zoltanus Alszeghy. Actuarius: Dosiderius Kerecsényi. Arcarius: Alexander Regényi.

Ungarische Gesellschaft für Literaturgeschichte.

Die Ungarische Gesellschaft für Literaturgeschichte wurde im Jahre 1911 zur Pflege der ungarischen Literaturgeschichte gegründet. Vorsitzender: Eugen Pintér. Stellvertretende Vorsitzende: Karl Szász, Franz Szinnyei, Julius Vizota. Aladár Zlinszky. Sekretär: Friedrich Brisits. Herausgeber der Zeitschrift der Gesellschaft: Zsolt Alszeghy. Schriftführer: Desider Kerecsényi. Kassenwarter: Alexander Regényi.

Historia Litterarum.

Commentarii Societatis Historiae Hungaricae Litterariae.

Moderator: Zoltanus Alszeghy, sodalis Academiae Scientiarum Hungaricae.
Fasciculus XXVIII. 1939.

Literaturgeschichte.

Zeitschrift der Ungarischen Gesellschaft für Literaturgeschichte.
Herausgegeben von Zsolt Alszeghy, Mitglied der Ung. Akademie der
Wissenschaften XXVIII. Jahrgang. 1939.

IRODALOMTÖRTÉNET.

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság folyóirata, az Irodalomtörténet, beható tájékoztatást nyújt a magyar irodalom és irodalomtörténet haladásának minden fontosabb mozzanatáról. Ara egy évre 8 pengő. Iskolák, könyvtárak, társaskörök és könyvkereskedők számára az előfizetés 16 pengő. Külföldi megrendelés egy évre 16 pengő.

A jelzett összegek a Magyar Irodalomtörténeti Társaság pénztárosának, Regényi Sándornak küldendők be postautalványon (Budapest VII, Barcsay-u. 5), vagy a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 30.309. számú postatakarékpénztári csekk-számlájára fizetendők be.

A társasági ügyeket Brisits Frigyes titkár intézi (Budapest XI, Ibrahim-utca 14).

Az ismertetésre szánt könyvek és folyóiratok Alszeghy Zsolt szerkesztő címére küldendők (Budapest II, Hattyú-utca 7).

A folyóirat szétküldésére vonatkozó kérelmek és panaszok Regényi Sándor pénztárosnál jelentendők. (Bp. VII. Barcsay-utca 5.)

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság elnöke: Pintér Jenő.
Alelnökök: Szász Károly, Szinnyei Ferenc, Viszota Gyula,
Zlinszky Aladár. Titkár: Brisits Frigyes. Szerkesztő: Alszeghy Zsolt.
Jegyző: Kerecsényi Dezső. Pénztáros: Regényi Sándor.
Ellenőr: Oberle József.

00048065

Felelős szerkesztő és kiadó: Alszeghy Zsolt, Budapest II, Hattyú-utca 7.
32.251. — K. M. Egyetemi Nyomda. Budapest, 1939. (F.: Thiering Richárd.)